

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE XXIV.

BERETTYÓÚJFALU, 2019

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE, XXIV.

A BIHARI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

XXIV.

BERETTYÓÚJFALU, 2019

Szerkesztette
SÁNDOR MÁRIA

Szakmai lektor
TÖRÖK PÉTER
V. SZATHMÁRI IBOLYA

Angol fordítás
BÁLINT NÓRA

Felelős kiadó
BERETTYÓ KULTURÁLIS KÖZPONT

Felelős vezető
KÁLLAI IRÉN

Technikai szerkesztő
SZÚCS ENDRE

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma

HU ISSN 0133-7653

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető

TARTALOM – CONTENTS

TÖRTÉNELEM – HISTORY

Török Péter

- Adalékok bölsei Buday István életrajzához..... 7
Addendum to the biography of István Buday of Bölse..... 20

Fekete Márk

- Iparosok és kereskedők Berettyóújfaluban
a dualizmus korában és a két világháború között 21
Tradesmen and merchants in Berettyóújfalú
in the Age of Dualism and between the two world wars..... 36

Bagdi László

- A háziorvosi szolgálat kialakulása Berettyóújfaluban 37
Establishment of the family doctor service in Berettyóújfalú 64

FORRÁSKÖZLÉS – SOURCE PUBLICATION

Sándor Mária

- Jakab Vilma levelesládájából –
Újabb emlékek egy bihartordai háziasszony életéből..... 65
Letters of Vilma Jakab –
Further memories of the life of a housewife from Bihartorda 94

NÉPRAJZ – ETHNOGRAPHY

Gyönyörűné Erdei Judit

- A bihari rátétes szűrők motívumainak változása a rátétdíszítmények továbbéltetésében a Bihari Múzeum gyűjteménye alapján 95
Changes of felt overlay motifs of Bihar in the preservation of overlay ornaments based on the collection of the Bihari Museum..... 126

IRODALOMTÖRTÉNET – LITERATURE

Bakó Endre

- Egy bihari mártír poéta 127
A martyr poet from Bihar..... 138

Szémánné Veres Gabriella

- „Nulla dies sine linea” – Egy tevékeny 80 év bibliográfiája 153
“Nulla dies sine linea” – Bibliography of 80 years of activity..... 174

MUZEOLÓGIA – MUSEOLOGY

Kállai Irén

- Új célok felé, új utakon, új emberekkel –
A Bihari Múzeum tevékenysége 2017–2018-ban 175
*New goals, new ways and new people –
Activities of Bihari Museum in 2017 and 2018.....* 201

TÖRÖK PÉTER

Adalékok bölsei Buday István életrajzához

A lassan tizenöt éve napvilágot látott alapmű a következőképpen foglalja össze bölsei Buday István életútját:

„Beölsei Buday István 1654-ben született. 1688-ig Szentjobbi vicekapitány, majd 1688–1703 között Bihar vármegye első alispánja. 1703. júl. 26–28. között a sámsoni táborban csatlakozik Rákóczihoz. 1703. júl. 29-étől 1703 októberig az udvari kapitányi teendőket látja el. Ezt követően nevezik ki a szabolcsi hajdúvárosok élére. 1703. okt. 22-én ezereskapitányként említik, ő vezényli a hajdúvárosok által kiállított lovas-ezredet. 1703 végén löcsei kommandáns, 1704. febr. 14-én pedig generális főstrázsa-mester; a Szatmár alatt lévő hadak direktora. 1705-ben a szécsényi országgyűlésen aláírta a konföderáció szövetséglevelét. 1706. május 15-én nevezik ki Duna-Tisza közti kommandérozó vicegenerálisnak, ezzel párhuzamosan a hajdúvárosi főkapitányi tisztséget szemerei Szemere László veszi át. 1706. december 7/25. Particularis kommandérozó generális Nyitra és Trencsén vármegyében, Nagytapolcsány székhellyel. 1707-ben az ónodi országgyűlésen a hadi rendek követe. 1710. május 18. előtt hal meg pestisben Nagymihályban.”¹

A szórványos adatokra támaszkodó szócikk jól tapintható keretet ad Buday István életútjának, amelyben markáns szerepet töltött be a II. Rákóczi Ferenc oldalán szinte végigküzdött szabadságharc.

A 2005-ben megjelent lexikon mellett a Mészáros Kálmán nevéhez fűződő kutatások² – amelyek a kuruc tisztikart kívánták körülhatárolni és bemutatni – segíthetik a címben szereplő egykori alispán szabadságharcban betöltött helyének tisztázását.

Elmondhatjuk, hogy Buday Istvánról a rendelkezésünkre álló alapinformációkon kívül csak nagyon kevés újabb adatot találhatunk a releváns szakirodalomban. Sok esetben ezek a szikár, pár bejegyzésből álló gyűjtések egymásból keletkeztek, átemelve a feltevéseket, de egymással ellentétes leírásra, adatütközésre is van példa.³

¹ Heckenast 2005: 82.

² Mészáros 2006.

³ A Nagy László és Nyakas Miklós nevével fémjelzett nagy hajdú-adattár sem foglalkozik részletekbe menően Buday személyével. Nagy–Nyakas 2001: 89. A legújabb Bihar vármegyei nemesi családgyűjtemény pedig nagyobb részt a megjelent kiadványokat összegzi: „*Buday István (bölcsei) és testvérei, c. n. levelet kapnak 1649.V.16-án, III. Ferdinándtól. István (Orosz Bóra) Bh. m. első alispánja (1688–1711), 1706-ban lovas-ezredet vezényelt Rákóczi seregében, melynek tagjait zömével Biharban verbuálták. Valószínűleg*

Nem célunk egy teljes, minden részletre kiterjedő életút megírása, munkánk homlokterében a Rákóczi-szabadságharc időszaka áll, kutatásainkat is erre a közel nyolc évre fókuszáltuk. Ennek ellenére szeretnénk néhány alapvető, eddig el nem döntött életrajzi adattal kapcsolatban is új forrásokat bemutatni és a már közismert, illetve a szakma által még teljeskörűen ki nem bontott közgyűjteményi információkat összevetni annak érdekében, hogy a felvázolásra kerülő pálya minél több sarokpontja ismertté váljon előttünk.

Eredet, származás, család

A bölsei Buday család eredetével kapcsolatban a nagyobb családtörténeti összefoglalók eltérő megállapításra jutottak. A legtávolabb Nagy Iván nyúlt vissza, aki Magyar Balázst, Mátyás király udvarnokát és tanácsosát nevezi meg a család őseként, aki – miután Budán raboskodott – mintegy kárpótlásként kapta meg a Bihar vármegyei Bölcsé települést, amelyről nemesi előnevüket eredeztették. Később Magyar Balázs még vezetéknevét is Budaira változtatta, így állítva emléket egykori fogságának.⁴

Kempelen Béla óvatosabban fogalmaz leírásában: „*Ugy látszik, biharmegyei eredetű család; utóbb több megyébe elszármazott.*” Ő már nem is tesz említést Magyar Balászról és a budai fogságról, a bizonytalan adatok nem is szerepelnek a szócikkben.⁵

A család eredetét később sem sikerült megnyugtatóan tisztázni, de talán a Nemzetiségi Zsebkönyv összeállítása állhat legközelebb a valósághoz: „*A család eredete még nincs tisztázva. A leszármazás az 1616-ban élt Buday Istvántól hozható le, ki Szatmár-megye nemesei közt volt beírva, kinek fia Dániel, ennek fia István, kurucz tábornok volt, a kitől a ma élő magyarországi ág lejön.*”⁶

A Zsebkönyv adatait látszik megerősíteni egy Szatmár vármegyei közgyűlésen készült nemességigazolás, amely a következőket tartalmazza: „*...bölsei Budai Zsigmond és László urak nevében és személyében, kiknek híres Bihar vm. alispánja,*

Fráter István huszti kapitánytól kaphatta zálogba Keserűt, melyet bírt 1692-ban, rajta B. István udvarházával, de ezeket később kiváltották. Kiskerekiben (1695, 1705) és Érsemjénben is birtokos volt (1700-tól), 1701-ben adománylevelet kap Oláhkakucsra és Rikosdra, bírja utóbbiakat 1717 körül is.” Emödi 2015: 115.

⁴ Nagy 1858: 250–251.

⁵ Kempelen 1911: 457.

⁶ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv 1905: 133. Feltehetően Pozsonyi József is a Zsebkönyv gondolatosságát követte, amikor nagyon röviden összegezte a Buday Istvánról ismert adatokat: „*Buday István Szatmár vármegyei, de eléggé bizonytalan származású családja a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyvben a 17. század legelejétől van kimutatva. Generális főstrázsamesteri rangban a fejedelem testőrségének parancsnoka volt.*” Pozsonyi 2006: 149.

másika pedig híres Szabolcs vm. törvényszékének ülnöke, megkerestettünk, hogy ne terheltecsünk bizonyágot tenni arról, milyen rendűek és rangúak ők és elődeik, kik vármegyénk kebelében laktak hajdan s vármegyénkben örökösödési jogon bizonyos birtokrészeket is bírtak, mint amely dolgokat nekünk kell a legjobban tudnunk. Miután nem szabad megtagadni a beleegyezést attól, aki jogos dolgokat kér, bizonyítjuk és elismerjük, hogy az említett bölsei Budai Zsigm[ond] és László urak elődei, nevezetesen tekintetes atyjuk a boldogult István úr, tudniillik Dániel úrnak, ugyancsak bölsei Budai István fiának a fia, vármegyénk ősi, valóságos és kétségtelen nemeseinek, tudniillik a mi elődinknek sorába és számába tartoztak... így kívánván ezt a közigazság az 1727. év márc. havának 3-ik és következő napjain említett Szatmárnémeti szabad és királyi városban tartott megyei közgyűlésünkön.”⁷

A nemességigazolásból arra következtethetünk, hogy a család története egészen a 17. század elejéig nyúlik vissza, legalábbis a felsorolásra került ősök három generációja erre enged következtetni. Az armális elnyerésének időpontja bizonytalan, de a rendelkezésünkre álló információk alapján az első generáció tagjaként megemlített István nevéhez fűződhet a címereslevél megszerzése.⁸

A család származási helyéről tanúskodó adatok sem egyenlítették, meglehetősen nehézkes kibogozni, hogy a Buday família mely vármegyéhez kötődik. A 17–18. század folyamán egyértelműen kimutatható, hogy Szabolcs, Szatmár és Bihar vármegye történetében különböző tisztségek útján vállaltak szerepet a bölsei Buday család tagjai. Ezek a későbbre datálható felbukkanások engedték meg a kutatóknak, hogy eltérő származási területet állapítsanak meg a család számára. Nagy Iván szerint – aki Magyar Balázst nevezi meg ősként – Bihar vármegyei nemesekről van szó, akik előnevüket a bölcsi (bolcsi) pusztáról kapták.⁹

⁷ MNL HBML IV.B. 456.d 11. d. Reszeghy-hagyaték. Buday család anyaga.

⁸ A család címeréről a következőket írja a Wappenbuch: „*Wappen: In B. auf gr. Dreiberge ein g. Greif, in der erhobenen Rechten drei g. Weizenähren haltend. – Kleinod: Der Greif wachsend.*” Siebmacher 1893. Családok, Buday, VI. A Kempelen-féle összefoglalóban és a Nemzeti Zsebkönyvben is három nyílvevő szerepel a leírásban, ellenben a Wappenbuch-ban megjelent címerképen három búzakalász látható. Az armális elnyerésének időpontjáról Kempelen nem tesz említést, Nagy Ivánnál a Magyar Balázs-le származás jelenik meg, amiből kifolyólag nem is írhat későbbi nemesítésről a családdal kapcsolatban. A Nemzeti Zsebkönyv 1616-ra teszi a nemesítést, míg Reszeghynél 1649 bukkan fel. Kempelen i. m. 457.; Nagy i. m. 250–251.; Magyar Nemzeti Zsebkönyv i. m. 133.; MNL HBML IV.B. 456.d 11. d. Reszeghy-hagyaték. Buday család anyaga. Véleményünk szerint a Nemzeti Zsebkönyvben szereplő dátum lehet a helyes, mert a Reszeghy által írt 1649-es nemesítés egy másik Buday családdal tartozik: Siebmacher i. m. Családok, Buday, III.

⁹ Nagy i. m. 250–251. Az egykori Bihar vármegyében bölcsi, bolcsi, bócsi pusztá néven két település mellett találhatunk birtokrészt. A Zsadánynál fekvő Bölcsi pusztát és a Berettyóújfaluhoz (korábban Berettyó-szentmártonhoz) tartozó bolcsi vagy bócsi pusztát. A bócsi pusztáról tudjuk, hogy 1625-ben hajdúk kértek

Kempelen és a Nemzeti Zsebkönyv óvatosabban fogalmaz, jelezve a család származásának bizonytalanságát, attól függetlenül, hogy a XIX. században ismert és elismert családtagok vettek részt a tiszántúli vármegyék politikai és közigazgatási életében.¹⁰

Úgy véljük, hogy a szakirodalom által bizonytalan formában közreadott származás kérdése némileg árnyalható újabb adatok bevonásával. A bölsei, bölcsei, böltsei, beölsei előnévben szereplő település véleményünk szerint az egykori Abaúj vármegyében található, több részből álló helységekre utal.¹¹ Érdekes adalékként említhetjük meg, hogy bölsei Buday István második feleségének, kellemesi Melczer Erzsébetnek családjá feltehetően a XVI. század közepe tájékán kebelezte be Felső- és Szigetbölcsét, illetve Alsóbölcsén és Kápolnabölcsén még a XVIII. század végén is rendelkeznek porcióval.¹² A származás tekintetében azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy Buday István mindkét feleségének – csicserei Orosz Borbála és kellemesi Melczer Erzsébet – családjai inkább a felső-magyarországi, észak-tiszántúli vármegyékben játszottak jelentősebb szerepet, míg Bihar vármegyei jelenlétük kevesebb súllyal esett a latba mind egzisztenciális, mind politikai téren.

Az újabb információhalmaz sem adhat számunkra megnyugtató választ a család származásáról, pusztán árnyalni tudjuk azt a képet, amely a szakirodalom alapján rendelkezésünkre áll. Minden bizonnyal újabb kutatások szükségesek ahhoz, hogy a bölsei Buday család eredetét megnyugtató formában lehessen tisztázni.

Feleségek és gyermekek

Buday István családi állapotát illetően hasonló kavargás érzékelhető, mint a származás kérdésével kapcsolatban.

A Kempelen-féle összeállítás nem tér ki részletesen az egykori kuruc tiszt szűken vett családi kapcsolataira, nem tudhatjuk, hogy Buday valaha megnősült, esetleg születtek-e gyermekei.

és kaptak itt letelepedési engedélyt. Seres 2004: 1234–1241. Rác Anita megállapítása szerint: „...település neve a Bolcs személynévből metonimikus úton született, s birtoklásra utalhatott.” Rác 2007: 57–58.

¹⁰ Kempelen i. m. 457., Magyar Nemzeti Zsebkönyv i. m. 133.

¹¹ KÁNYA~, BÁBOLNA~, SÁNDOR~, SZIGETH~Bölcse névalakkal, majd később Hárombölcse néven összeolvadt településsel találkozhatunk a helységnévtárakban. Czuczor–Fogarasi 1862. és Helységnévtár 1892.

Természetesen a Rákóczi-szabadságharc iratanyagában is megjelenik Bölcse neve, amely több alkalommal is átesett összeírásokon. Pl. MNL OL G 19 II. 3. h 22. d. – Prot. Rák. III. kötet 243r. fol. (390. oldal) – Abaúj, Zemplén és Borsod vármegyék, illetve a hajdúvárosok mustrálásáról szóló leirat. A lap szélén feljegyezve: „Abaúj Böltse”.

¹² MNL OL P 1826 21. tétel No. 1–14. Bölcse

Nagy Iván családtörténeti könyvsorozatában a családfa ágrajzának tetején találhatjuk Buday Istvánt, akinek a felesége Orosz Bora, közös gyermekük pedig a Zsigmond nevet kapta a keresztségben.¹³

A Nemzetségi Zsebkönyv már több adatot közöl a Buday családról: „*A jelenlegi nemzedék B. István (1707.) kurucz tábornoktól származik, kinek kellemesi Melczer Erzsébettől két fia, Zsigmond és László született; az előbbitől az idősebb, az utóbbitól az ifjabb ág származik.*”

Legújabbban a *Ki kicsoda?* foglalkozott még az egykori bihari alispán katonai pályáját meghaladó kérdéssel. A Budayra vonatkozó szócikk szerint két feleséget ismerhetünk, csicseri Orosz Borbálát – akiről Nagy Iván is említést tesz – és kellemesi Melczer Erzsébetet.

A Buday által írt, vagy neki címzett levelekben nem találtunk olyan bejegyzést, említést, amely kifejezetten a családjáról szólna, ebből kifolyólag első kézből nincs adat a birtokunkban, amely teljes hitelességgel bírna. Csicseri Orosz Borbáláról – kutatásaink jelenlegi állása szerint – a nagy, fentebb idézett családtörténeti összefoglalók bejegyzésein kívül a személyére vonatkozóan nem találtunk érdemi információt, amely segítene tisztázni a viszonyokat. Ellenben kellemesi Melczer Erzsébet több alkalommal is felbukkan a különböző levelezésekben, sőt, ő maga is hagyott ránk néhány kéziratot. Ezekből a levelekből kiderül számunkra, hogy Melczer Erzsébet követte férje példáját, és hűségesen szolgálta Barkóczi Krisztinát, Károlyi Sándor feleségét.¹⁴ A rendelkezésünkre álló adatok alapján talán nem tűnik elhamarkodott kijelentésnek, ha tényként kezeljük mindkét házasságot, bár azok pontos időhatárát nehéz lenne meghatározni, találgatásokba bocsátkozni pedig nem kívánunk.

Buday István gyermekeiről is különböző felvetések rajzolódnak ki előttünk, némileg keverve az anyai szerepeket. Nagy Iván összeállításában Buday István feleségként Orosz Borbála szerepel, akitől Zsigmond nevű fia született. Itt nem kerül említésre sem Melczer Erzsébet, sem más gyermek. A Kempelen-féle családtörténeti munka nem is közöl adatokat Buday családi állapotáról, csak a leszármazottakról kaphatunk egy-egy morzsát.

A Nemzetségi Zsebkönyv korábban idézett sorai szerint Buday István és Melczer Erzsébet házasságából két fiú, Zsigmond és László született, miközben csicseri Orosz Borbála személye említésre sem kerül.

¹³ Nagy i. m. 250.

¹⁴ Kellemesi Melczer Erzsébet személyével a későbbiekben részletesen foglalkozunk, főként a Károlyi és a Buday család közötti társadalmi kapcsolat felvázolásánál.

A fentebb említett Szatmár vármegyei nemességigazolással összefüggő kiadmány szerint a két testvér, Zsigmond és László együtt fordultak 1727-ben a közgyűléshez kérésükkel. Ebben az igazolásban részletesebben csak a férfi felmenők szerepelnek, nem kapcsolódik teljes családfa a beadványhoz – legalábbis a másolat ezt nem tartalmazza –, így csak azt tudjuk tisztázni, hogy Buday Istvánnak két fiúgyermke volt. Segítségünkre talán Melczer Erzsébet levelei siethetnek, amelyekben elvélve találunk utalást egy fiúra, de név szerint őt sem említik.¹⁵

Azt feltételezhetjük, hogy Buday István először csicserei Orosz Borbálát vette feleségül, akitől Zsigmond nevű fia született, majd később újránősült és a kellemesi Melczer Erzsébettel kötött házassága gyümölcseként pedig László látta meg a napvilágot.¹⁶

Katonai és/vagy közigazgatási karrier?

Buday István szülőhelyéről, születésének pontos időpontjáról és fiatalkoráról kutatásunk jelenlegi állása szerint nem igazán rendelkezünk kézzelfogható adatokkal. A *Ki kicsoda?* szócikkén kívül csak a Nemzeti Zsebkönyv tesz említést István szüleiéről (Buday Dániel és Halábory Roxalone), illetve a korábban idézett Szatmár vármegyei nemességigazolásban található meg az apa nevét.

Buday feltételezhetően 1654 körül született,¹⁷ de a forrásokban csak az 1670-es évek közepén bukkan fel. Ekkor mint tokaji tulajdonos és szőlőbirtokos jelenik meg előttünk, aki egy házat bírt a város alsó részén, amit később, 1674–75-ben németek szálltak meg, mivel elhagyott állapotban találták. Ezenkívül Tállyán szintén egy adómentes házat – amelyhez raktárak, pince és föld tartozott – írtak össze a nevén, amely becsértéken 1000 forintot ért. Emellett jelentős szőlővel is rendelkezett a Cse-repesen és a Palotán, amelyeket 3500 forintra értékelte az aestimatiót végző becselő.¹⁸

¹⁵ Melczer Erzsébet lábai fájnak és a fia is beteg, ezért nem tudott még intézkedni a deszka és a vas ügyében. Melczer Erzsébet levele Barkóczy Krisztinának. Halábor, 1709. szeptember 18. MNL OL P 398. No. 47214. Melczer Erzsébet Nehéz Bálinthoz fordul, mivel a császáriak lefoglalták a hegyaljai szőlőit, pedig sem ő, sem a gyermeke nem tettek semmit a császár ellen. Melczer Erzsébet levele Nehéz Bálintnak. Hely nélkül, 1711. március 22. MNL OL G 26 IV.2.a (1711) p. 46–49.

¹⁶ Arra nézve semmilyen adattal nem rendelkezünk, hogy a két gyermek mikor született. Nem tudhatjuk pontosan, hogy Buday Zsigmond részt vett-e a szabadságharc küzdelmeiben, esetleg ő lenne az, aki a *Ki kicsoda?* hasábjain, mint Ugocsa vármegyei tisztviselő szerepel. Heckenast i. m. 83. Lászlóval kapcsolatban az bizonyítható, hogy 1741-ben még élt: Bölsei Buday László néhai Buday István és néhai Melczer Erzsébet fia. Birtok átruházása. Pozsony; 1741.09.18; MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri regii 42. k. 207/h p. 360.

¹⁷ Heckenast i. m. 82.

¹⁸ Ház- és szőlő összeírás. 1676. július 16. MNL OL E 156.a Fasc. 058. No. 009. és Draheim Vilmos által készített becslés a tokaji házakról, telkekről, szőlőkről. Tokaj, 1676. július 20. MNL OL E 156.a Fasc. 090. No. 038. A szőlők összeírása és becslése. 17. század vége. MNL OL E 156.a Fasc. 154. No. 057.

Arról nincs pontos információnk, hogy az ekkor 22-23 éves István katonai pályafutása mikor vette kezdetét és hol, milyen formában szolgált. Újból az 1680-as évek végén tűnik fel mint az említett vár vicekapitánya, amely tisztséget 1688-ig töltötte be.¹⁹

1688 komoly fordulópontra Buday István életében, hiszen a katonáskodást felváltotta a közhivatal viselése. A visszafoglaló háborúk következtében Bihar vármegye egyre nagyobb része került újból királyi kézbe, ahol szinte azonnal megindult a régi struktúra felélesztése, feltámasztása. Bihar szerencséjére sem a területi integritás, sem az intézményi háttér nem szenvedett helyrehozhatatlan károkat. Az újjáalakuló vármegye 1688-ban kezdte meg működését, élén Benkovich Ágostonnal, Várad püspökével.²⁰ Az első közgyűlésen választották meg az alispánokat Baranyai Mihály és Buday István személyében. Buday István szolgálataiért évi 200 forint fizetést ítélték meg, majd nem sokkal később az új alispán érkeserői házára is megadták az általa kért adómentességet.²¹

A frissen felállt tisztikar helyzete nem volt egyszerű: a vármegye nagyobb része még mindig török kézen, ellenben a császári seregek már folyamatosan ostromolják követeléseikkel az apparátust. Nem pusztán az élelmezési nehézségek, hanem a tényleges harcok – amelyek elsősorban Váradért folytak – is számottevő erőfeszítést követeltek a vezetőktől, akik vagy követségben jártak és enyhítésért, redukcióért könyörögtek a felettes szerveknél, vagy maguk is részt vettek a vármegye területén zajló csatározásokban.²²

¹⁹ Heckenast i. m. 82. A török 1661-ben foglalta el Szentjobbot és egészen 1686-ig a kezében tartotta. Varak. hu 2016–2019., ill. muemlekiem.hu 2013. Az 1680–90-es években jelentős számú magyar helyőrség állomásozott Szentjobbon. Csáky István felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány 1687-ben a szentjobbi kapitányságra Prényi Pált, Berthóthy Ferencet és Budai Istvánt terjesztette a Haditanács elé. Oross 2013: 91. 275. lgy. A szentjobbi kapitányi tisztséget muraniczi Horváth János nyerte el. Bihar vármegye gyűlése. Szentjobb, 1688. augusztus 31. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 4r. és 5r.

²⁰ Mezösi 1943: 228–229. Bihar vármegye közgyűlése. Szentjobb, 1688. augusztus 31. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 4r.

²¹ Bihar vármegye közgyűlése. Szentjobb, 1688. augusztus 31. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 4v. és Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1688. október 19. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 8r.

²² A visszafoglaló háború folyamán a Várad ellen irányuló, évről évre megújuló felvonulások, kezdetleges ostromok, blokádok több éven keresztül elhúzódtak. 1687-től egészen a vár bevételéig inkább körül táborozás formájában próbáltak nyomást gyakorolni az erődítményre. Tényleges, tervezett ostromról talán csak egy alkalommal beszélhetünk, amikor a császári seregek kellő erővel vonultak fel Várad alatt és környékén, amely következtében sikerült is a várat bevenni. Bagi 2015: 178–189. Erről az időszakról Bihar vármegye történeti monográfiája a következőket írja: „1688-ban a Nagyvárad ellen induló sereg Félegyházánál állott. 1689 tavaszán megindult s már május hónapban kezdetét vette a megszállás. 1689 július 3-án Tunyogi Sámuel előbb kurucz ezredest, a mikor hajdúival táborának körülárkolásán dolgozott, a védő seregből kitört 1200 török meglepte, őt magát egy golyó halálra sebesítette, őt hadnagya elesett, négy zászlaja elveszett, a hajdúk közül is hatvanhatan véreztek el, kiket azután a segítségökre jött németek egy hegyoldalban temettek el.” Dús 1901: 197.

Ez a párhuzamosság sokrétű feladatokkal látta el az első alispánt, aki különböző követségek élén vagy követként megjelent az összes hivatalnál, amely bármilyen módon is dönthetett a vármegyét érintő kérdésekben, ügyekben. Több alkalommal megfordult Aspremont felső-magyarországi főparancsnoknál, akinél a megyére kiszabott porciós számok és más terhek kapcsán jártak el.²³ Hasonló kérelmekkel, kérvényekkel ostromolták Simon Georgius Schipkót is, aki főhadbiztosként (commissarius) a császári csapatok élelmezésének biztosítására törekedett. A kivetett porciós számok „kigazdítása” miatt Buday rendszeresen látogatta Schipko szállását.²⁴

Természetesen nem csupán a közvetlen királyi adminisztrációt kellett meggyőzni a vármegye nehéz helyzetéről, hanem magát az Udvar is, ami miatt egészen Bécsig vezetett a bihari tisztviselők útja, ha már helyben nem boldogultak és nem tudták elérni kitűzött céljaikat. Buday több mint egy évtizeden át tartó alispáni munkája során nemegyszer járta meg a császárvárost, hogy némi enyhítést eszközöljön ki a sanyarú sorsát igencsak hangoztató vármegyének. Ezek a követjárások nem csupán a kezdeti időszakra korlátozódtak, mintegy a restaurálási folyamat részeként lezajló, a hivatali út kiépítését szolgáló lépések, hiszen Várad visszavételét, sőt, még a karlócai békét (1699) követően is fel-felbukkannak a jegyzőkönyvekben a közelebbi és távolabbi utazások kiadásai és a követek instrukciói.²⁵

Az 1689. évi hadi eseményekben Buday is részt vett, Corbelli oldalán, amelyről részletesen beszámolt Barkóczy Györgynek írt levelében: tegnapelőtt magyar és német hadakkal Feketebátorhoz szálltak, amit üresen találtak. Corbelli hagyott hátra katonaságot és Várad alá nyomult még aznap, ahol a törökökkel találkozóharcot vívott. Buday értesülései szerint Corbelli továbbra is Várad alá akar menni. Buday István levele Barkóczy Györgynek. Szentjobb, 1689. június 29. MNL OL P 398. 9500.

²³ Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1689. április 30. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 11r.; Bihar vármegye közgyűlése. Debrecen, 1689. július 27. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 12v.; Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1689. augusztus 9. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 12v.

²⁴ Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1689. augusztus 9. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 12v.; Bihar vármegye közgyűlése. Konyár, 1690. február 23. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 20r.

Schipko, Simon Georgius, császári főhadbiztos, Felső-Magyarországon tevékenykedett 1689 és 1691 között. Fallenbüchl 2002: 277.

A katonasággal, a katonaság ellátásával összefüggő kéréseknek a későbbiekben is eleget kellett tennie a vármegyének, emellett pedig a rendfenntartásból is ki kellett venni a részüket, amelyről Kis Balázs várad kapitány tájékoztatta Budayt. A várad kapitányértesítés értelmében a vármegye tartson hatvan katonát Váradon, akik a tolvajokat fogják üldözni. Emellett Buday a Ferdinand Carl Edler von Schweiger commissariuszal is beszélt, aki jelezte neki, hogy a már elrendelt 4000 köből gabonán kívül még további 2000 köből gabonát várnak el a vármegyétől, amit Váradra kellene beszállítani. Buday István levele Benkovich Ágostonnak. Debrecen, 1699. március 21. MNL HBML IV.1.b Fasc. II. 1016/1699. Ferdinand Carl Edler von Schweigerre lásd: Heckenast i. m. 378.

²⁵ Bihar vármegye közgyűlése. [A hely a restaurálás következtében hiányzik], 1689. november 22. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol.18v.; Bihar vármegye közgyűlése. Bagos, 1690. január 5. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol.19r.; Bihar vármegye közgyűlése. Mikepércs, 1690. július 11. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 24r.; A kivetett adó – amelyből Biharra 80 porta után 24 000 Ft jutott – miatt Budayt, Barlók István királyi tábla-

A követségből hazatérő Buday számára ez a bécsi út volt az utolsó, amit, mint Bihar vármegye első alispánja tett meg. Tizenhárom éven keresztül szolgálta a megyét, amely 1701-ben véget ért.²⁶

Vagyonszerzés, birtokgyarapítás

A közel ötvenéves egykori alispán a maga mögött hagyott évtizedek alatt több megye területén is birtokokat szerzett. Azzal kapcsolatban pontos információval nem rendelkezünk, hogy a Buday család milyen anyagi kondíciókkal rendelkezett korábban, csak az István nevéhez fűződő gyarapodást próbálhatjuk meg rekonstruálni.

Már korábban említettünk összeírásokat, amelyek a tokaji borvidékről készültek és amelyben Buday Istvánt is megtalálhatjuk, mint ház- és szőlőbirtokost.²⁷ Tokajban egy ház volt a tulajdonában a város alsó részén, emellett Tállyán szintén egy házat – 1000 forint értékben –, valamint szőlőt – a Cserepesen és a Palotán – írtak össze a nevében, amelyeket 3500 forintra értékelt a becslést végző Draheim Vilmos.

A tokaji terjeszkedést a későbbiekben is folytatta az alispáni rangba került Buday, akinek 1700-ban ismételtelen felmérték a birtokait. Itt már a Kanducs néven ismert szőlőhegyen található földről, illetve a Paxi (Paksi) promontóriumról, valamint a Keskenyágon fekvő területekről esik szó. A három birtokrész becslött értéke 5000 magyar

bíróval együtt Bécsbe küldik. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 266. Feltehetően ehhez kapcsolódik az a commissio is, amelyet 1701. január 7-én, Váradon állítottak ki és amiben a Bécsben tartózkodó Barlók István és Buday István 200 német forintot vesznek át a váradi commendánstól. MNL HBML IV.1.b Fasc. III. 1309/1701. p. 81.

²⁶ A szakirodalom több időpontot is feljegyzett Buday István hivatalban töltött éveivel kapcsolatban: a Borovszky-féle megyemongráfia szerint 1688 és 1699 között töltötte be a tisztséget. Reiszig 1901a: 508. Emódi János szerint egészen 1711-ig töltötte be ezt a pozíciót. Emódi i. m. 115. A *Ki kicsoda?* szócikkében 1688–1703 közötti időszak került megállapításra. Heckenast i. m. 82.

Az 1701. április 7-én, Váradolasziban lezajlott tisztújító közgyűlésről készült feljegyzés tanúsága szerint Buday István tizenhárom éven át hűségesen és fáradhatatlanul szolgálta a vármegyét, amely neki is köszönheti, hogy a hivatali rendszer újra működőképes lett. A leköszönő alispánnak szolgálataiért és hűségéért 500 Ft-ot utalt ki a közgyűlés.

„*Perillustris Dominus Stephanus Buday Vice Comes Comitatus hujus postquam Officium Suum jam a 13 ferme Annis laudabiliter ac cum ingenti erga publicum Cottus Bonum zelusus administrasset iterato vale dixit: Quem licet tam Illustrissimus Dominus Supremo Comes quam et Inclytus Comitatus omni Conatu detinere nisebatur tamen sese hic et nunc Officilem hoc Suum ulterius nullatenus administre posse declasavit. Cui Inclytus quoque Comitatus ob respectum et in remnaerationem multi faricrum utilium servitiorum Laborum et fatigiorum ejusdem que durante officii Sui Tempore penes Inclytum Comitatum majoro cum fernore inpendit Quingentes florenos deputavit.*” Bihar vármegye közgyűlése. Tisztújító gyűlés. Váradolaszi, 1701. április 7. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 269r-v.

²⁷ Lásd a 18. jegyzetet.

forintot tett ki.²⁸ Természetesen a tokaji, tokaj-hegyaljai birtokgyarapítás nem állt meg, és még további szőlőket sikerült a Buday családnak a meglévő kertekhez szereznie.²⁹

A Bihar vármegyéhez köthető vagyongyarapodásról már az első jegyzőkönyvi bejegyzések tanúságot adnak, mivel 1688 októberében Buday az érkeserűi házára kért és kapott adómentességet,³⁰ amely kapcsán azt feltételezhetjük, hogy a keserűi birtokot a jelzett dátumnál korábban sikerült megszereznie. Ezt követően Kiskereki és Kerekegyháza falvakat az udvari kamara alispáni érdemei elismeréseként adta át neki, majd Érsemjénben és Éradonyban is sikerült birtoktestet szereznie, emellett pedig Oláhkakucsra és Rikosdra adománylevelet nyert.³¹

A jelentős hegyaljai és bihari birtokszaporítás, illetve a katonai (szentjobbi vicekapitány) és hivatali (bihari alispán) szerepvállalás mind-mind Buday István ismertségét és elismertségét növelte, amely még azután sem csökkent, hogy tisztségétől 1701-ben visszavonult.

²⁸ Az összeírás tényén kívül számunkra érdekes lehet, hogy a Kanducs nevű szőlőhegyen található terület egyik földszomszédja Rákóczi Ferenc, a másik pedig Bercsényi Miklós: „*Tekintetes és Nemzetes Buday István uram nemes Bihar vármegye viceispánja itt nemes Zemplén vármegyében Tisza Tokaj város Kanducs nevű promontóriumán lévő szőleje, az melynek napkeletről az méltóságos fejedelem Rákóczi Ferenc kegyelmes Urunk eő Nagysága szőleje, napnyugatrúl pediglen az méltóságos gróf Bercsényi Miklós uram eő Nagysága szőleje szomszédságában vagyon.*” Tokaj nagyközség iratai. MNL BAZML SF1 V. 277. 100. k. p. 275. (1700). A forrásra Oláh Tamás hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök.

²⁹ Buday István özvegyének a nevében Tokajban egy házat írtak össze, amelyhez pince tartozott, valamint szőlőművelésre alkalmas eszközpark. Emellett tíz szőlőt is Melczer Erzsébet nevében írtak össze: Kanducs, Dersi, Paksi (amelyből kettő van), Hideg oldal házfeli, Verebes, Görbe, Boglyos, Berkenyész, Turóc. Ezenkívül Tardoson is van házuk és egy malmuk, amelyeket jelenleg nem használnak. Tokaj, Tarcal, Mád, Bénye, Tállya, Zsadány, Olaszi, Csovaj összeírása. 1711. január 13. MNL OL E 156.a Fasc. 058. No. 027.

³⁰ Bihar vármegye közgyűlése. Diószeg, 1688. október 19. MNL HBML IV.1.a 1. k. fol. 8r. Emödi János az érkeserűi birtokkal kapcsolatban a következőket írja: „*Valószínűleg Fráter István huszti kapitánytól kaphatta zálogba Keserűt, melyet bírt 1692-ben, rajta B. István udvarházával, de ezeket később kiváltották.*” Emödi i. m. 115. Mezősi ezzel szemben Buday Istvánt, mint Érkeserű földesurát említi. Mezősi i. m. 229. Még 1700-ban is írt innen levelet Brezinai Miklósnak egy készpénz kölcsön miatt: Buday István levele Brezinai Miklósnak. Érkeserű, 1700. augusztus 21. MNL OL P 1839 2. tétel No. 146. fol. 1. és a kapcsolódó quietantia: MNL OL P 1839 2. tétel No. 146. fol. 2.

³¹ Kiskerekire lásd: MNL HBML IV.B. 456.d 11. d. Reszeghy-hagyaték Buday család anyaga (jelzet nélküli Rákóczy-kori töredék és 1703.1.606-7 IV.1701-4); A Székelyhidhoz tartozó javak összeírása. 1699. február 5–22. p. 12. és 25. MNL OL E 156.a Fasc. 049. No. 005. A kiskereki és érkeserűi birtokokról a szabadságharc ideje alatt még a fejedelem is rendelkezett: „*Nemzetes Vitézlő Buday István kapitány hívünk kis-kereki, keserűi jószágait Kegyelmed vegye méltó respectumban, és a mennyiben lehet, conserváltassék azon falubeli szegénység, megparancsolván Kegyelmed Gödén Pálnak is, hogy azon helységeket igyekezze conserválni, s erejek felett élés-adással ne terhelje.*” II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 8. AR I/I. 142. valamint Mezősi i. m. 229. 3. lj. és Emödi i. m. 115. Kerekegyházát csak Mezősi említi. Mezősi i. m. 229. 3. lj. Érsemjén neve Emödinél bukkan fel. Emödi i. m. 115. Éradony a Reszeghy-féle családörtörténeti gyűjteményben olvasható: MNL HBML IV.B. 456.d 11. d. Reszeghy-hagyaték Buday család anyaga. Oláhkakucs és Rikosd neve először a Borovszky-féle megyemonográfiában, majd ennek nyomán Emödinél szerepel. Reiszig 1901b: 612. és Emödi i. m. 115.

Tanulmányunkban igyekeztünk megvilágítani azokat az életrajzi, családtörténeti kérdéseket, amelyek némi árnyalásra, pontosításra szorultak. A feltárt – olykor egymásnak ellentmondó – források bőven biztosítottak lehetőséget arra, hogy további elemekkel tudjuk kiegészíteni Buday István hézagos életútját.

Az egykori alispán az elsők között csatlakozott az 1703 nyarán kirobbanó, II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett szabadságharchoz, amelyben fontos epizódszerep jutott Buday Istvánnak is, amellyel egy másik közleményünkben kívánunk foglalkozni.

Irodalom

BAGI Zoltán Péter

2015 Ostrom vagy blokád, ostrom és blokád. Várad visszavételének történetéhez. In: *Erdélyi Múzeum* 77. kötet. 1. füzet, 178–189. https://eda.emc.ro/bitstream/handle/10598/29500/EME_EM_2015-1_011_BagiZoltanPeter_OstromVagyBlokad.pdf?sequence=1&isAllowed=y

CZUCZOR Gergely és FOGARASI János

1862 *A magyar nyelv szótára*. Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/b-57DFC/bolze-5966C/>

DÚS László

1901 Nagyvárad története. In: *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Szerkesztő: Borovszky Samu. Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bihar-varmegye-es-nagyvarad-4B81/nagyvarad-518B/nagyvarad-tortenete-irta-dus-laszlo-5200>

EMŐDI János

2015 *Bihar megye nemes családjai a római katolikus, református és evangélikus anyakönyvek tükrében*. I. kötet, A–B. Nagyvárad

FALLENBÜCHL Zoltán

2002 *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/02300/02333/02333.pdf>

HECKENAST Gusztáv

2005 *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. (S. a. r., kieg., előszó: Mészáros Kálmán) Budapest

HELYSÉGNÉVTÁR

1892 *A Magyar Korona országainak helységnévtára* I. Általános rész I. Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint I. Magyarország 1. Abauj-Torna vármegye. 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1892_helysegnevtar/?pg=23&layout=s&query=b%C3%B6lze

KEMPELEN Béla

1911 *Magyar nemes családok*. II. kötet Bebek – Byzó. Budapest

MAGYAR NEMZETSÉGI ZSEBKÖNYV

1905 *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész: Nemes családok*. Budapest

MUEMLEKEM.HU

2013 *Szentjobbi vár maradványai*. <http://muemlekem.hu/hatareset/Szentjobbi-var-maradvanyai-Szentjobb-2481> (A letöltés ideje: 2019. augusztus 23.)

MEZŐSI Károly

1943 *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében*. Budapest

MÉSZÁROS Kálmán

2006 *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711*. Budapest

NAGY Iván

1858 *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. II. kötet. Pest

NAGY László – NYAKAS Miklós

2001 *Hajdútitesszeg tüköre*. Hajdúböszörmény

OROSS András

2013 *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest

POZSONYI József

2006 Adalékok a Rákóczi-szabadságharc főtisztjeinek genealógiájához. In: Ihász István–Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve*, 6. kötet. Budapest, 145–169.

RÁCZ Anita

2007 *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen

ifj. dr. REISZIG Ede

1901a Bihar vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad*. (Magyarország vármegyéi és városai). Budapest. 455–582.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bihar-varmegye-es-nagyvarad-4B81/bihar-varmegye-tortenete-irta-ifj-dr-reiszig-ede-5BE5/iv-a-szabadsagharctol-a-kiegyezesig-6000/i-alispanok-16881893-606D/?list=eyJmaWx0ZXJzJlJogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9yb3ZzZemt5XzEiXX0sICJxdWVyeSI6ICJidWRheSBpc3R2XHUwMGUxbiJ9>

1901b Bihar vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad*. (Magyarország vármegyéi és városai). Budapest. 599–651.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bihar-varmegye-es-nagyvarad-4B81/bihar-varmegye-nemes-csaladai-irta-ifj-dr-reiszig-ede-61C3/a-xvii-szazad-6237/?list=eyJmaWx0ZXJzJlJogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9yb3ZzZemt5XzEiXX0sICJxdWVyeSI6ICJidWRheSBpc3R2XHUwMGUxbiJ9>

SERES István

2004 Iktári Bethlen István és Rhédey Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. Hajdúk a zsákai várhoz tartozó jószágokon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. évf. 4. sz., 1234–1241.

SIEBMACHER, J.

1893 *Wappenbuch. Der Adel von Ungarn*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/>

– Családok, Buday, III. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-ungarn-magyarorszag-2/csaladok-29/buday-iii-115F/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6FsiTkZPX0tPTlIfU2llyMlhY2hlc8xIl19LCAicXVlcniOiAiYnVkYXkifQ>

– Családok, Buday, VI. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-ungarn-magyarorszag-2/csaladok-29/buday-vi-1171/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6FsiTkZPX0tPTlIfU2llyMlhY2hlc8xIl19LCAicXVlcniOiAiYnVkYXkifQ>

VARAK.HU

2016–2019 Szentjobb – Sániob, Románia, Erdély és Partium, Bihar vármegye – Vár <https://varak.hu/latnivalo/index/1299-Szentjobb-Var/>
(A letöltés ideje: 2019. augusztus 17.)

Közgyűteményi források

MNL BAZML SFI = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fiókleveltára

V. 277. Tokaj nagyközség iratai

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.1.a Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (és tartozékaik)

IV.1.b Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok

IV.456.d Reszeghy-hagyaték. Buday család anyaga

MNL HBML OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii

https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_42_0207_h/?image=0&pg=181&bbox=-123%2C-1955%2C3131%2C-45

E 156a Magyar Kamara Archívuma. Urbaria et Conscriptioes. Regestata.

<https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/>

Fasc. 058. No. 009.

https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc058_no009/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFJFR0VTVFJBVVEEgSU4gUkVHKSBBTkQgU1pPPShcIkZhc2MuMDU4XCIgSU4gVEIUTEUpIn0

Fasc. 058. No. 027.

https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc058_no027/

Fasc. 090. No. 038.

https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc090_no038/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNTkwgT0wgRSAxNTYgLSBhLiAtIEZhc2MuIDA5MC4gLSBOby4gMDM4LiJ9

Fasc. 154. No. 057.

https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc154_no057/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFwiUkVHRVNUUkFUQVwiKSJ9

G 19 II.3.h A Fejedelmi Kancellária iratai. Leveleskönyvek, másolatok

G 26 IV.2.a Kérvények, levelek, jegyzékek. Levelek, tisztázatok

P 398. Károlyi család nemzeti levéltára. Károlyi család. Missiles

[A Károlyi levéltár Missiles anyaga digitális adathordozón elérhető: Acta Rákócziána – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. (Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika.) DVD-ROM. Bp., 2011.]

P 1826 Melczer (kellemesi) család levéltára. Családi iratok.

P 1839 Melczer (kellemesi) család levéltára. Vegyes iratok gyűjteménye

PÉTER TÖRÖK

Addendum to the biography of István Buday of Bölse

Historical literature provides only a few references to researchers about the origin, family background and relationships of István Buday. The author attempts to reveal some unclear moments of the life of the deputy bailiff of the former Bihar County, which haven't been studied yet. Several unknown details were discovered in new resources of archives and family collections that helped answering questions arose from the ambiguous history of the family. Landowner of the Tokaj wine region, vice-captain of Szentjobb, deputy bailiff of Bihar County and landowner of Bihar: all these tags characterize the history of István Buday.

Iparosok és kereskedők Berettyóújfaluban a dualizmus korában és a két világháború között

Berettyóújfalú, valamint Berettyószentmárton és tulajdonképpen az egész bihari térség iparosairól és kereskedőiről sem született még átfogó, összegző munka, széles körű kutatás sem zajlott még a témában. A Bihari Múzeum hosszú távú kutatási tervének kiemelt része, hogy feltérképezésre kerüljön a Berettyóújfalú és környéki iparos- és kereskedőhálózat. A kutatás eredményeit offline és online formában is szeretnénk majd elérhetővé tenni az érdeklődők számára.

A kutatás alapjául szolgáló források három részre oszthatóak. Egyfelől a Bihari Múzeum történeti gyűjteményében – ha nem is nagy számban – fellelhetők a helyi iparosok és kereskedők tevékenységéhez kapcsolódó iratok, dokumentumok. Jó példák erre az iparoskörökhöz kapcsolódó társasági eseményre szóló meghívók.¹ Ilyenek még a fotótárunkban található iparosok csoportképei, valamint szót kell ejteni az iparoszobányítványokról, illetve könyvecskékről is.²

A másik nagy egységet a levéltári források jelentik. Itt elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárára kell gondolni, amelynek két, debreceni egységében találhatóak olyan iratok, amelyek a kutatáshoz elengedhetetlenek. Alapvetően két nagyobb forráscsoportot lehet megkülönböztetni a levéltári anyag kapcsán a kutatás kezdeti szakaszában. Ezek egyike az iparlajstromok,³ másik része pedig a különböző iparosok és kereskedők cégbírósági anyagai.⁴

A kutatás alapját harmadrészt a törvények, törvénycikkek jelentik. Itt elsősorban az 1872. évi és az 1884. évi ipartörvényről, valamint az 1932. évi ipartestületi törvényről

¹ Példaként: Meghívó a berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesületének táncmulatságára (Leltári szám: BM IV.89.23.6.), Meghívó ifj. Jakab Istvánnak a berettyóújfalui Iparosok és Iparos-Ifjak Olvasó és Önképző-Köre juniálisára 1911. június 5-re. (Leltári szám: BM IV.2015.17.)

² Ilyen többek között: A Berettyóújfalui Kerületi Ipartestület alapszabálya, készült Adler József könyvnyomdájában 1933-ban, 27 számozott oldal. (Leltári szám: BM IV.2002.17.)

³ MNL HMBL IV.B.420/o 2–9. k.

⁴ MNL HBML VII.4/d.8–11. d.

kell beszélni; ezekről bővebben is ejtünk szót. A múzeumi, levéltári és törvénykezési anyagokon elindulva szépen feltérképezhető az iparúzők névsora, iparuk jellege.⁵

Iparosok, kereskedők a társadalomban

Ezen szakaszban röviden vázolnám, hogy milyen helyet foglaltak el a társadalomban az iparosok és kereskedők, illetve, hogy milyen jellemző, társadalmi lebontású vonásokat lehet elmondani róluk. Mindenekelőtt vissza kell mennünk a dualizmus első éveibe, egész pontosan 1872-be. Az 1872. évi VIII. törvénycikk lényegében megszüntette Magyarországon a céhes kereteket, magukat a céheket, amelyek egyfajta kényszertársulásként működtek. Helyettük minimális hatáskörű ipartársulatok alakultak. Iparszabadság jött létre, minden nagykorú személy üzhetett ipart, csupán be kellett azt jelentenie a hatóság felé.⁶ A megfelelő szaktudás nélküli iparosok száma növekedett, egy részük pedig tönkre is ment a gyáriparral folytatott verseny közben. Az 1884. évi XVII. törvénycikk már szigorúbban rendelkezett az iparúzős feltételeiről.⁷ Sokáig nem történt módosítás ezekben a viszonyokban, majd csak a két világháború között hoztak olyan törvényt, amely módosította az iparosokra vonatkozó feltételeket.

A társadalomban betöltött szerepet nézve tehát először beszélni kell a dualizmus kori középosztályról, melynek egy csoportja a városi középpolgárságnak képezte részét, s ide tartozott számos kereskedő és kisebb üzem tulajdonosa. Ők már jómódban, rendezett körülmények között éltek, gyakori volt náluk a cseléd tartása is, de csak a társadalom mintegy 5-6%-át alkották. Kiemelendő, hogy a kereskedők között 30-50%-os volt a zsidó származásúak aránya.⁸ A társadalmi ranglétrán ezután lejjebb kell vizsgálni: a kispolgárság nagy részét a legfeljebb egy-két tanoncot foglalkoztató kisiparosok tették ki. Elkülönültek ebben a körben a városi, modernebb környezethez kapcsolódó kisvállalkozók, illetve a falusi élethez köthető kézművesek, kocsmárosok,

⁵ Annait azonban még meg kell említeni, hogy a XX. század elején, 1901-ben a Magyarország vármegyéi és városai című, Borovszky Samu által szerkesztett monográfiásorozat részeként megjelent Bihar vármegyeről egy ismertető, összefoglaló kiadvány, amelyben az iparosokról is szó esik. Azóta viszont ténylegesen nem született hasonló mű, amely ilyen, számszerű adatokat tartalmaz. A monográfia vonatkozó részében 1886-ra és 1900-ra vonatkozóan találhatunk adatokat. A nagyváradi ipartestülethez tartozó iparosokat tekintve 1886-ban 1567, míg 1900-ban 1324 személyt tartottak számon.

A Bihari Múzeum adattára őriz egy névsort a berettyóújfalui református anyakönyvekben szereplő iparosok neveivel az 1829–1905 közötti időszakról; dr. Sándor Mihályné készítette. Leltári szám: BM VIII. Ad/37–78.

⁶ 1884. évi XVIII. törvénycikk 1. és 4. §

⁷ Dóka 1999: 195–196.

⁸ Romsics 2017: 364–365.

szatócsok. Egyfajta köztes rétegnek lehet őket tekinteni, mivel a vagyonosabb, polgári réteg inkább le, a parasztság viszont általában felnézett rájuk. Jellemző volt ezekre a kisiparosokra, hogy gyerekeiknek értelmiségi vagy legalábbis hivatalnoki pályát tűztek ki célul.⁹

A másik nagyobb időszak Magyarországon a szóban forgó korszakon belül a két világháború közötti évek. Az iparosok, kereskedők rétegéről összességében hasonlóak mondhatók el, mint a dualizmus kapcsán. A középrétegbe közel 1,5 millió ember tartozott ekkor, és legnagyobb részük továbbra is egy-két tanonccal rendelkező kisiparos volt. Ennek az osztálynak a felső rétegei a felemelkedésben bíztak, míg az alsóbbak a lesüllyedéstől tartottak. Jövedelmük – főleg a kisiparosságának – nem volt túlzottan magas, 1930–31-ben például a kis jövedelmű kisiparosok átlagos évi jövedelme 320 pengő volt, ami az országos átlag 60%-ának felelt meg. Szántó Gyula énekművész „*Havi kétszáz pengő fixszel, ma egy ember könnyen viccel*” kezdetű slágere az 1930-as évekre vonatkozóan jó képet mutat arról, hogy tulajdonképpen mennyit is jelentett ez a pénzmennyiség. Az évtized végére azonban ez már nem volt jellemző, a pengő „megsemmisülési” folyamata elkezdődött akkorra.¹⁰

Beszélni lehet a témában iparosdinasztiákról is, vagyis a mesterség családon belüli továbbadásáról a fiatalabb generációnak. Ez persze logikus, hiszen ha egy családban hagyománya van valamilyen iparos tevékenységnek, és az utódok is affinitást mutatnak a szakma iránt, jó út lehetett ennek az iparnak a továbbvitele. A családi ipartevékenység folytatása nemcsak a technikai tudás átadását jelentette, hanem a műhely vagy üzem továbbadását is, jó esetben pedig a már meglévő ügyfélkör is megmaradt.¹¹

Hiába voltak azonban a középosztály tagjai a kisiparosok és kiskereskedők, polgári létformát nem tudtak kialakítani a falusi környezetben, mivel nem tudtak elegendő bevételt termelni. Ezzel párhuzamosan nem is tudtak tanoncot tartani mindannyian, még ha az egy-két tanítvány elterjedt is volt körükben. A kisiparosok jelentős részét a XX. század elején önfenntartás jellemezte. Tradícióik, szaktudásuk alapján a kispolgársághoz tartoztak tehát.¹²

A számadatok tükrében azt láthatjuk, hogy országos viszonylatban 1850–1870 között számukban csökkenés, ezután 1880-ig viszont nagyarányú növekedés tapasztalható. 1870-ben számuk majdnem elérte a 300 000-et, 1880-ban majdnem a 400 000-et is.

⁹ Romsics 2017: 367.

¹⁰ Botos 2016: 166.

¹¹ Paládi-Kovács 2000: 330.

¹² Romsics 2005: 196.

Segédekkel, inasokkal nagyjából 6–700 000 ember dolgozhatott 1880-ban a kisiparban. 1890-ben a kisiparosok száma 350 000 körül mozgott, kisebb fogyatkozás jött tehát létre. A századfordulón már körülbelül félmillió kisiparos rétegről beszélhetünk, de nyilván az első világháború ezen a fronton is törést hozott. 1920-ban számuk nagyjából negyedmillió főre tehető, rá egy évtizedre pedig még minimális csökkenés is kimutatható. 1940-ben – a segédeket is beleértve – kb. 250 000 ember munkálkodott a kisiparban.¹³

Az iparostársadalmon belül még meg kell említeni a kontárokat, himpelléreteket is. A céhek tekintetében kontárnak nevezték már a középkorban is azokat az iparosokat, akik a céhes kereteken kívül munkálkodtak. A himpellér szót is hasonló értelemben használták a korszakban. Himpellérnek tartottak mindenkit, aki nem a „szokásos” úton-módon tanulta ki a mesterséget, és nem volt ezáltal céhtag sem.¹⁴ 1872 és 1884 közötti az iparendély nem volt szakképesítéshez kötve, így például a kontárok szabadabban tevékenykedhettek. 1884 után a járási ipartestületek fel lettek jogosítva a kontárok megkeresésére és visszaszorítására. Helyszíni ellenőrzéseket tartva próbálták ezt megvalósítani.¹⁵

Új iparok

A dualizmus korától egészen az államosítás korszakáig számos iparüzési forma vált jelentéktelenné, illetve sok új ipar jelent meg. A legalapvetőbb a ruhaiparban történt változás, mivel a divat változott, ezáltal a speciálisabb ruhaneműket gyártó iparosok rossz helyzetbe kerültek, pl. ez a szűrszabókra is nagymértékben igaz. A XIX. század végén még virágzott ez a szakma Debrecenben is.¹⁶ XX. század első harmadára viszont teljesen kihalt.¹⁷ Ahogy haladunk előre az időben, a folyamatos technikai újítások magukkal hozták az új ipartevékenységek igényét, így nagyobb városokban megjelentek az autószerelők, illetve a fényképezés is. Nyilvánvalóan később ezek már a nagyobb falvakban is felbukkantak. Szintén újszerű volt a cséplőgépek és egyéb mezőgazdasági gépek kezelőjeként dolgozó iparos. A századfordulón „divatos” iparos szakmának számított a hentes, ami szintén csak a dualizmus körüli időszakban lett

¹³ Paládi-Kovács 2000: 318.

¹⁴ Nyáry 1905: 129.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Nem úgy, mint a szűrcsapó mesterség, ami már az 1500-as években feledésbe merült itt.

¹⁷ Varga 1978: 69.

elterjedt. Ezekről az új iparokról természetesen elmondható, hogy először Budapesten és a nagyobb városokban jelentek meg, később terjedtek csak tovább a kisebb városok és falvak vidékére.¹⁸

Társasági élet

Már a huszadik század első évtizedében is jellemzővé vált az iparosok körének társadalmi jelentősége a társasági események tekintetében is. Erre remek példát szolgáltatnak a múzeumunk gyűjteményében fellelhető különböző meghívók, pl. a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos Ifjak Olvasó és Önképző Körének rendezvényeire szólók. Példaként említhetjük, hogy 1910-ben szüreti mulatságot, táncmulatságot és zárt körű majális tartottak (*a meghívó címlapja: 1. kép*)¹⁹, 1920-ban pedig táncmulatságot rendezett a Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesült Köre, amely bevételének 10%-át a hadi özvegyek és árvák megsegítésére ajánlották fel.²⁰ Jól jellemzi az események súlyát, hogy ezen alkalmakra előszeretettel készítettek díszes meghívókat. (A nyomtatást pedig javarészt Adler Béla berettyóújfalui nyomdájában végeztették.) Mindig volt egy rendezőbizottság, amelynek tagjait rendre fel is sorolták a meghívón. Szintén listázták a fogadóbizottság tagjait, illetve előadások esetén a fellépők neveit is, valamint az egyéb programelemeket (pl. zenés műsorszámokat). Egészen érdekes elemek is szerepeltek az egyes mulatságok műsorrendjében. A már említett 1910-es majálison kerékpárversenyt rendeztek 10 kilométeren a derecskei országúton, egy másik, 1920-as táncmulatságon pedig konfetticsata és szépségverseny is volt.²¹ Természetesen nem ingyenes rendezvényekről beszélünk, az átlagos belépődíj 1,5 korona, de 3-4 koronáért családi jegyet is lehetett váltani.²²

¹⁸ Paládi-Kovács 2000: 324–325.

¹⁹ Leltári szám: BM IV.89.23.2.

²⁰ Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesületének táncmulatságára. Leltári szám: BM IV.89.23.6.

²¹ Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos ifjak Olvasó és Önképző Körének szüreti mulatságára, 1910. Leltári szám: BM IV.89.23.4.

²² Csak viszonyításképpen: egy éthordó és szobapincér heti bére városi szinten 11-14 korona körül mozgott, mint azt a Vendéglátások Lapja közölte 1910. április 5-i számában. (Vendéglátások Lapja, XXVI. évf. 7. sz. 1.)

1. kép. Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos Ifjak Olvasó- és Önképző Körének zárt körű majálisára (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.89.23.2.)

Iparosok, ipartestületek – a törvények tükrében

Ha az iparosokat, ipartestületeket a törvények tükrében vizsgáljuk az adott időszakban, legelőször az 1872. évi VIII. törvénycikket kell megemlítenünk, amely ki mondta, hogy a céhek három hónapon belül ipartársulattá alakulhatnak át. Ez persze nehézkes volt, a mintegy 3000 céhből kevesebb mint 1300 ipartársulat alakult. Minden egyéb negatív hozadéka miatt a kézművesek hamar revízió alá szerették volna vetetni ezt a törvényt. A korlátlan iparszabadság jól hangzott, de a régi céhes iparosság ezzel nem tudott élni, mivel ez csupán a tőkeerős iparosoknak kedvezett. Az 1884-es ipartörvény jórészt korrigálta ezeket a hibákat.²³ Az 1884. évi XVII. törvénycikkben lefektetésre kerültek olyan rendelkezések, amelyek az elkövetkező évtizedekben meghatározták az iparosok életét, működésük feltételeit. Mivel a későbbiekben is csupán ennek a törvénynek a módosulatai határozták meg az iparosok működését, ezért erről bővebben kívánok szólni.

Talán az egyik legfontosabb alapköve a szabad ipargyakorlás volt, nemre való tekintet nélkül, de csak felnőttkortól. Létezett engedélyhez nem kötött ipar, amelyet csak be kellett jelenteni az illetékes iparhatóságnak, de akadt olyan ipar (pl. kéményseprő,

²³ Paládi-Kovács 2000: 319.

építőmester), amelyet csak hosszabb gyakorlás útján lehetett elsajátítani, ehhez már tanoncbizonyítvány kellett. Egyébiránt akkor is kiadható volt az iparosigazolvány, ha valaki nem rendelkezett tanbizonyítvánnyal, de 21 éves elmúlt és bizonyítani tudta, hogy 3 éven át szakmába vágó munkát végzett. Léteztek olyan iparágak is, amelyek műveléséhez az iparhatóság telepengedélyére volt szükség, mert működésük a telep közelében élőket valamilyen formában veszélynek tette ki, vagy károsíthatta őket. Ilyen iparágak voltak például: cukorgyár, fürdők, gőzmalmok, sörgyárak.²⁴ A törvény rendelkezett arról is, hogy az iparos halála után az üzletet az özvegy folytathatta, illetve ha kiskorúra szállt volna az ipar, akkor üzletvezetőt kellett kinevezni az élére. Az ipar gyakorlásáról szóló paragrafusok megengedték, hogy egy személy többféle ipart is űzhessen, ezzel párhuzamosan viszont voltak olyan iparok, amelyeket nem lehetett rövid időn belül befejezni (pl. sütő, mészáros, kéményseprő), mert hirtelen művelési megszakításuk valamilyen formában kárt okozott volna a lakosságnak – ez különösen képpen igaz volt a kéményseprőkre.

Külön fejezet foglalkozik a segédszeméllyel. A tanoncokról leszögezi, hogy minden önálló iparosnak lehetett, de tanonc csak 12 éves kor felett válhatott valakiből (iparhatósági engedéllyel szabadott csak ettől eltérni). A tanonc felvétele csak az elsőfokú iparhatóság bevonásával volt lehetséges. Ezenkívül a tanoncnak legalább 15 éves koráig kellett az iparosternél munkálkodnia. Persze az iparosnak is volt kötelezettsége, pl.: tanoncot jó erkölcsre, munkavégzésre oktatni, tanonciskolába járásra bírni, ápolni, ha beteg stb. A tanoncot valamelyest védte is az ipartörvény, például azzal, hogy 14 éves kor alatt legfeljebb napi 10 óra munkát engedtek számukra, valamint éjjeli munkára nem alkalmazhatták őket (csak ha az ipar kárt szenvedne az éjszakai munkavégzés nélkül). Az iparostanoncviszony bizonyos afférok miatt a kívánatosnál hamarabb is véget érhetett. Ha mondjuk a tanonc munkaképtelenné vált, vagy iparosát bántalmazta, a tanviszony megszűnhetett, valamint 15 napi felmondás mellett is felbonthatóvá vált a tanviszony pl.: ha látni lehetett, hogy a tanonc képtelen elsajátítani az ipar űzését. A tanoncnak egyébiránt tanonciskolába kellett járnia, évi 10 hónapot. Tanonciskolai tanfolyamot kötelezően indítani kellett olyan községben, ahol legalább 50 tanonc volt. Itt, az iskolában az „ipari munka” mellett többek között rajzot és mennyiségtani tárgyakat kellett tanulnia. A segédekről is rendelkezett az 1884. évi ipartörvény, igaz, nem olyan részletesen, mint a tanoncokról. A segédre csak az iparhoz köthető munkákat lehetett kiszabni, de viszonyukat sokkal szabadabban alakíthatták, mint a tanoncok esetében. Annyi megkötés akadt még, hogy kellett,

²⁴ 1884. évi XVIII. törvénycikk 25.§

1 szám.
1904.

IPAROS-TANONCZISKOLAI BIZONYÍTVÁNY.

Balogh János magyar szabó iparos-tanoncz, ev. ref., vallású,
született 1884 évben szeptember 7. napján, az 1890⁰⁰ tanévben a
Berettyó-Ujfalu I. iparos-tanoncziskola III. osztályába járván, a tanított tantár-
gyakból általánosan jeljes osztályzatot nyert.

Erkölcsei magaviselete: jeljes

Szorgalma: allando

Egyes tantárgyakból tanúsított előmenetele:

Hit- és erkölcstanból:

Olvasmányok { földrajzi és történelmi: jeljes
természettudományi: jeljes
vegytani és technológiai: jeljes
háztartás- és gazdasági: jeljes

Prakt. fogalmazásból:

Mennyiségtani tárgyakból { ipari számvetésből: jó
könyvtartásból: jó

Rajz { szabadkézi rajzból: jeljes
mérési rajzból: jeljes
szabványi rajzból: jeljes

Ipari munkából: jó

Iskolázása alatt mulasztott 9 ^{nap} napot; ezekből kimentett 3 ^{napot} napot, ki
nem mentett — napot; igazolatlan mulasztásért büntetve napot volt.

Kelt Berettyó-Ujfalu, 1904. évi január hó 3. én.

Részvárosi tanács elnök

Bihari igazgató

Iskolai igazgató

2. kép. Iparostanonc-iskolai bizonyítvány Balogh János nevére kiállítva, 1904 (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.75.23.1.)

hogy legyen nekik munkakönyvük, amit kötelező volt rendszeresen vezetni. A segídet is elbocsáthatták felmondás nélkül, ha pl. tettelesen bántalmazta az iparost vagy valamely családtagját, vagy ha képtelen volt a szerződésben vállalt munkát ellátni.²⁵

Az ipartörvény rendelkezett az ipartestületekről is. Amely községben vagy településen (törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanáccsal bíró községek, városok esetében) legalább 100, képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparos munkálkodott, ipartestületeket lehetett alakítani. Ezen ipartestületek célja: „[...] az iparosok közt a rendet és az egyetértést fentartani; az iparhatóságnak az iparosok közt fentartandó rendre irányuló működését támogatni, az iparosok érdekeit előmozdítani, s őket haladásra serkenteni.”²⁶ Az ipartestületnek rendelkeznie kellett alapszabállyal, mely rögzítette a tagok jogait, kötelességeit, a tagsági díj mértékét, testület összeállítását stb. Ügyeit a közgyűlés és az elöljáróság intézte. Évente kellett tartaniuk rendes közgyűlést, amelyen minden iparos szavazattal bírt.²⁷

Léteztek még ipartársulatok is, amelyben ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok, közös érdekeik mentén alakíthattak. Rájuk is jellemző volt, hogy rendelkeztek alapszabállyal, közgyűléssel és az iparhatóság felügyelete alatt álltak.²⁸

Az 1884. évi ipartörvény rendelkezett továbbá az iparosokat érintő esetleges büntetésekről is. Az iparüzési joguktól csak nagyon kivételes esetben foszthatták meg őket, pl.: fogadók, kocsmák, sörházak tulajdonosait, ha közrendészetileg kifogásolható dolgot cselekedtek. A törvény egyes paragrafusait megszegőket szintén büntethették.²⁹

Az iparhatóságok kapcsán a törvény rögzíti a háromfokú hatósági rendszert. Az elsőfokú iparügyi hatóság községben a szolgabíró, rendezett tanáccsal bíró városban a várostanács, törvényhatósági jogú városban pedig a rendőrkapitány. Másodfokú hatóságként szerepel vármegyékben az alispán, törvényhatósági jogú városokban pedig a városi tanács. Végül a harmadfokú hatóság a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter volt. Az iparhatóságot szerteágazó feladatkör jellemezte, legfőképpen ellenőrző szervként működtek. Ellenőrizték a lajstromokat, a műhelyeket, illetve sok esetben azt, hogy a tanonc járt-e az iskolába. Az iparhatóságok munkáját iparhatósági

²⁵ 1884. évi XVIII. törvénycikk 59–110. §

²⁶ 1884. évi XVIII. törvénycikk 126. §

²⁷ 1884. évi XVIII. törvénycikk 122–148. §

²⁸ 1884. évi XVIII. törvénycikk 149–154. §

²⁹ 1884. évi XVIII. törvénycikk 155–165. §

3. kép. A Berettyóújfalu Iparoskör tagjai. A Berettyóújfalu Iparosház udvarán készült fotó
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.2002.2.)

megbízottak segítették. Meg kell említeni továbbá, hogy az elsőfokú iparhatóságnál iparrajstromot vezettek, melybe minden iparbejelentést és telepengedélyt, valamint az ipar álladékában (állományában) történt minden változást beiktattak.³⁰ Az iparrajstromról később még lesz szó jelen írásban.

1884 után majdnem négy évtizeden keresztül csaknem érintetlenül maradt hatályban az ipartörvény, csupán az I. világháború után nem sokkal, 1922-ben módosították rajta (1922. évi XII. törvénycikk). Ez a módosítás jól jellemzi a két világháború közötti iparosok életét és működését, így ismét célszerű a törvényen keresztül értelmezni azt.

Az iparüzés általános feltételeinél rögtön meghatároz három új kategóriát: elkülönít képesítéshez kötött iparokat, engedélyhez kötött iparokat, valamint szabad iparokat. A képesítéshez kötött ipar esetén iparigazolvány vagy iparengedély kellett az üzéséhez. Iparigazolványhoz és képesítéshez kötött iparok voltak pl.: aszталos, csizmadia, fazekas, kovács, mészáros, órás, tímár stb. A képesítéshez kötött iparok gyakorlásához kellett továbbá igazolni segédlevéllel, hogy tanoncként kiismerte a szakmát. Jellemző volt, hogy a tanoncidő elvégzése után két év szakmába vágó gyakorlatot végeztek, ugyanis

³⁰ 1884. évi XVIII. törvénycikk 166–186. §

ilyenkor mesterlevelet nyerhettek. Engedély kiadásánál könnyítést kaphattak a rokkantak, a hadifoglyok, a hadiözvegyek és az 1919. évi ellenforradalomban elhaltak özvegyei, hivatásos katonák is. Engedélyhez kötött iparok közé sorolták többek között a gépkocsis árufuvarozókat, a fogadósokat, a tejkereskedőket, vagy éppen a kávémérőket. Ilyen ipar gyakorlására nem kaphatott viszont engedélyt pl.: aki kiskorú, aki gondnokság vagy csődeljárás alatt áll.

Az 1922. évi módosítás rögzítette a fenti kategóriákon kívül azt, hogy mi szükséges ahhoz, hogy iparendélyt kaphasson valaki. Először is beadványt kellett benyújtani az engedélyhez, amely az alapinformációkat tartalmazta: az üzletvezető személyes adatait, ha van, az ipar megnevezését, az ipar gyakorlásának helyét. A törvény kimondta, hogy legkésőbb harminc nap alatt értesíteni kellett az iparost az engedély állapotáról. Engedélyhez kötött ipart pedig csak az engedély kézhezvétele után lehetett megkezdeni. Léteztek még olyan iparok, amelyekhez külön minisztériumi engedély is kellett, hogy végezni lehessen, ilyen volt a mesterséges ásványvizeknek, gyógyszereknek és mérgeknek a készítése.

Az ipar gyakorlásáról szóló fejezetben is olvashatók új rendelkezések. Például köztisztasági, közegészségi és közrendészeti szempontok alapján meg lehetett tiltani egyes iparok üzését, ahogy utakon, utcákon, tereken felállított bódében, sátorban, asztalon történő gyakorlásukat is megtilthatták. Miniszteri korlátozások is életbe léphettek egyes iparok esetében, amennyiben közerkölcsi, közbiztonsági vagy honvédelmi aggályok fogalmazódtak meg azzal szemben. Érdemes még kiemelni, hogy külön rendelkezéseket eszközöltek a kéményseprők esetében. Zárt munkaterületekhez kötötték a hozzá szükséges engedélyt, amit csak valamely munkaterület megüresedése esetében lehet kiadni. Sőt, megüresedett kéményseprői munkakerületeket nyilvános pályázat útján lehetett csupán betölteni, az engedélyt pedig kerületi beosztás szerint adták meg. A módosítás első részének végén az engedély bevonásának eseteit is tárgyalják a rendelkezések. Ha az iparos a törvényes követelményeknek nem felelt meg és felszólításra sem pótolta a hiányosságokat, megvonhatták az engedélyét. Megvonás lehetett a büntetés, ha az iparos ismételt marasztalás után olyat követett el, amely megbízhatóságát kétségessé tette. Iparüzési jogot megvonni határozott időkereten belül legfeljebb öt évre lehetett a törvény alapján.³¹

Az 1922-es törvény második részében a tanoncokról és tanonciskolákról szóló rendelkezések találhatóak, amelyekben viszont nincsenek nagy változtatások, ezek jobbára megegyeznek az 1884-es törvényi előírásokkal.

³¹ 1922. évi XII. törvénycikk 1–72. §

A törvényi rész utolsó fejezeteként említést kell tennünk az 1932. évi VIII. törvénycikkéről, amely az ipartestületekről rendelkezett. Ebben többek között kiemelik, hogy legkésőbb öt esztendőn belül ipartestületi szervezeteket kell kialakítani, hogy azután ezekbe minden kitanult, képzett iparost bevonjanak. Új ipartestület alakításához vidéken legalább 200 tag volt szükséges (Budapesten legalább 100). Az 1884-es törvényt itt is felelmegetik, olyan szinten, hogy az 1884. évi XVII. törvénycikk alapján alakult ipartestületek folytathatták munkájukat, csak összehangba kellett hozniuk azt az új rendelkezésekkel is. Kijelölték pontosan, hogy mi az ipartestület feladata: tagjainak gazdasági és minden egyéb érdekeinek szolgálata, éhező, nyomorúságba jutott tagjainak, valamint elhunyt tagjai özvegyeinek, árváinak segítése stb.

A törvény meghatározása szerint az ipartestületnek minden olyan iparos tagja, aki a testület működési területén képzéshez kötött ipart űz. A továbbiakban kiköti a törvény azt is, hogy a tagoknak tagdíjat kell fizetniük, valamint minden tagnak van tanácskozási és szavazási joga. A közgyűlésen, mely a szavazásra jogosult tagokból áll össze, sokrétű munka folyik, ide tartozik például az alapszabályok megállapítása, illetve igény esetén módosítása. Az alapszabály az ipartestület szervezetét, a tagoknak az testülethez való viszonyát állapította meg alapvetően. Az ipartestületnek volt külön elöljárósága is: elnök, alelnökök, illetve egyéb elöljárósági tagok. Megbízatusuk három évre szólt, amely idő letelt után újraválaszthatók voltak. Továbbá tartozott az ipartestülethez munkaügyi és békéltető bizottság is. Az ipartestületek felett a felügyeletet Budapesten a polgármester, vidéken az ipartestület székhelyére illetékes elsőfokú iparhatóság gyakorolta.³²

Az iparlajstromokról

Mint arról már volt szó, az iparlajstromot az elsőfokú iparhatóságnál kellett vezetni, és az iparral kapcsolatos változásokat rögzítették benne. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött Berettyóújfalui járási³³ iparlajstromkönyvek alapján könnyen bemutatható azok szerkezete, felépítése.

Az iparlajstrom hasábjain a sorszám után minden esetben az iparos nevét és foglalkozását tüntették fel. Ezután következett a telephely megnevezése. Ez az esetek legnagyobb részében csupán a település nevét jelentette, egészen ritka az, amikor egy

³² 1932. évi VIII. törvénycikk 1–56.§

³³ A berettyóújfalui járási ipartestülethez tartoztak: Bakonszeg, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Csókmó, Darvas, Furta, Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg, Újiráz, Váncsod, Vekerd, Zsáka.

településen belül az utca nevét is megadták. Ezek után az ipari tevékenység bejelentésének dátuma került feljegyzésre, majd feltüntették a kiadott iparigazolvány számát és keltét. Az igazolvány száma legtöbb esetben egy három- vagy négyjegyű számból, valamint évmegjelölésből állt. A továbbiakban azon okmányokat sorolták fel, amelyek alapján az iparengedélyt kiadták. Ilyen okmányok voltak például: munkakönyv, (régi) iparigazolvány, községi bizonyítvány, kérvény stb. Ezután az került feljegyzésre, hogy az ipar telepengedélyhez kötött-e. Amennyiben igen, be kellett írni az engedély számát és keltét, amennyiben nem, egyszerűen csak üresen hagyták vagy kihúzták ezt a négyzetet. A következő rubrika tartalmazta mindazt a változást, amely bekövetkezett az ipar álladékaiban, tehát bárminemű elemében, amiből kvázi állt, ami az ipartevékenységgel kapcsolatban volt. Itt jegyezték fel, ha egy iparos vagy kereskedő iparát megszüntette és iparigazolványát beszolgáltatta, vagy hogy a főtelepen kívül van-e további üzlete helyben, esetleg áttért-e más iparágra, de előfordult olyan is, hogy az üzletvezető nevét tüntették fel itt. Jellemző bejegyzésként itt fordul elő, hogy „hivatalból törölve”.³⁴ Az utolsó előtti feljegyzett adat az iparos által befizetett díjat tartalmazza (amit a bejelentésért, tehát kvázi azért fizetett, hogy legálisan megkezdhesse iparát), míg az utolsó felírt adat a pénztári naplótétel, ami alatt a befizetett díjat elszámolták.³⁵

A fentebb megnevezett és ismertetett törvényi rendelkezésekből jól látható, hogy az iparosok (és tanoncok) élete meghatározott keretek szerint zajlott. Alaposan, részletesen rögzítették, hogy milyen feltételek mentén válhatott valakiből iparos, hogy milyen utat kellett bejárniuk ahhoz, hogy saját iparukat üzhessék és ebből megteremthessék egzisztenciájukat.

A cégbíróági iratok tükrében – egy konkrét példán keresztül

Írásom elején már említettem a cégbíróági iratokat, mint kiváló forrásait az iparosok és kereskedők történetének. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában számos iparos, kereskedő cégiratai megtalálhatók, amelyek

³⁴ A „hivatalból törölve” kifejezés az 1950-es keltezéssel általános az iparlajstromkönyvekben. Ennek oka a megváltozott törvényi háttér, az államosítás nagymértékű végrehajtása, főleg 1948/49-től. Itt elsősorban az 1948. évi XXV. törvénycikkre lehet gondolni, ami bizonyos ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről született, és olyan magántulajdonú ipari vállalatokra vonatkozott például, ahol az alkalmazottak létszáma elérte a 100 főt.

³⁵ MNL HMBL IV.B.420/o 2–9. k.

hasznos alapját képezhetik a vizsgálódásnak. Ezek közül emelném most ki a Székely és Gottfried „sör, bor, mindennemű szeszes ital és ásványvíz nagy- és kiskereskedők” anyagát.³⁶

Székely Fábián és Gottfried Jenő üzlete jó példa arra az esetre, amikor egy cég az évek során folyamatos változásokon megy át, és tulajdonosváltáson is átesik. A cégirataik között található például egy kérvény, melyben kéri a kereskedelmi társaságok jegyzékébe felvenni az ő cégüket, amely 1926. január 30-án jött létre, Berettyóújfalu, Kossuth utca 650. telekszám alatti székhellyel. Kifejtették, hogy Berettyóújfalu-ban hasonló nevű cég nincs – ez ugyanis problémát jelenthetett volna.

Szintén szerepel az iratok között iparendélyük másolata, amely 1926. január 20-i keltezésű, így jól látható, minden a törvények betartása mellett történt, az iparendély megszerzése után jött csak létre az iparuk. Az iparendélyt egyébiránt Fráter László főszolgabíró adta ki, mint elsőfokú iparhatóság, és hivatkoznak is benne az 1922. évi XII. törvénycikkre, mely feltételei teljesültek.

1928 áprilisában a királyi törvényszéknek bejelentést tett a „Székely és Gottfried”, miszerint a cégből Gottfried Jenő kivált, helyére pedig Friedmann Márton és Friedmann Imre lépett. Nевet is változtattak természetesen, ezután „Székely és Friedmann testvérek” néven vitték tovább a céget. A cégálírásokat persze újraküldték, hiszen az új tagok részéről is szükséges volt azoknak megléte. Az iratok között megtalálható egy másolat arról is, miszerint Gottfried Jenő átruházta iparigazolványát Friedmann Mártonra és Friedmann Imrére. Szintén másolat igazolja az utóbbi két úriember iparendélyét is.

1929 februárjában újabb változás történt a cég tagjainak tekintetében: Székely Fábián kilépett, helyére viszont ezúttal nem érkezett senki, a céget a Friedman testvérek vitték tovább. Ezt a kérvényt, miszerint jegyezzék be ezt a változást, szintén dr. Miskolczy Pál hitelesítette, illetve csatoltak hozzá természetesen címpéldányt is. Nem sokkal később, 1929 szeptemberében újabb kérvényt nyújtottak be a királyi törvényszéknek: Friedmann Márton kilépett a cégből, ezért kéri, hogy a „Friedmann testvérek” céget töröljék, és jogutódjaként jegyezzék be a „Friedmann Imre” egyéni céget. (Előtte még Friedmann Márton nevét a testvérével közös iparendélyből is töröltették.) A cégbírószági iratok között ennyi szerepel erről a cégről, de így is jól látható az, milyen bürokratikus, kérvényekkel és engedélyekkel, hitelesítésekkel tarkított úton keresztül lehetett üzni egy ipart vagy kereskedni az árukkal.

³⁶ MNL HBML VII.4.d 10. d. Ce. 2195.

A fenti adatokat az iparlajstromokkal összekapcsolva pedig még teljesebb kép kapható. Ugyanis Székely Fábán és Gottfried Jenő kereskedése bekerült a „B” jelű Berettyóújfalui Járás iparlajstromába (amely 1905-től 1926-ig tartalmaz bejegyzéseket, és az engedélyhez kötött iparokat jegyezték fel benne), és a dátum is pontosan megegyezik: az engedélyt ezáltal 1926. január 20-án kapták meg. Megszűnését pedig 1929-ben jegyezték be.³⁷

Összegzés

Jelen írás röviden vázolta az iparosok és kereskedők tevékenységi körét a dualizmus korában, valamint a két világháború közötti időszakban. Az ezzel kapcsolatos kutatás alapja lefektetésre került, az elmúlt hónapokban a levéltári kutatások alkalmával mintegy 1600 digitális felvétel készült iparlajstromokról, valamint cégbírósági iratokról. Ezek mentén, további adatokkal kiegészítve, célunk a jövőben egy adatbázis létrehozása, melybe felvételre kerülnek az iparosok, kereskedők nevei, mesteriségük, iparuk jellemzői, vagy éppen információk arról, hogy a településen belül hol tevékenykedtek, merre voltak találhatóak a telephelyeik, üzleteik. Jelen összefoglalás tehát egy szélesebb körű kutatás első lépése, amelynek eredményeit a közeljövőben tervezzük publikálni.

Irodalom

DÓKA Klára

1999 A kézműipar történetének levéltári forrásai (1850–1950). In: Csiffáry Gergely–Dóka Klára (szerk.): *Tanulmányok a kézműipar történetéből*. Veszprém

BOTOS János

2016 *A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946*. Múltunk, 61. évf. 1. sz. 160–206.

NYÁRY Albert

1905 Iglói csizmadiák és gombkötők. In: Semayer Vilibáld (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának értesítője*. Budapest. 120–138.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.)

2000 *Magyar néprajz VIII. – Társadalom*. Budapest

ROMSICS Ignác

2005 *Magyarország története a XX. században* Budapest

2017 *Magyarország története* Budapest

³⁷ MNL HBML IV.B.420/o 6. k.

VARGA Gyula
1978 *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz. Debrecen*

Közgyűjteményi források

Bihari Múzeum: Általános Történeti Dokumentumok gyűjteménye
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára: IV.420.o – Berettyóújfalui járási iratok

Törvénytári források

1884. évi XVII. törvénycikk ipartörvény
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88400017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dipart%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny%25201884>
(A letöltés ideje: 2019. május 21.)

1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92200012.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dipart%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny%25201922>
(A letöltés ideje: 2019. május 21.)

1932. évi VIII. törvénycikk az ipartestületekről és az ipartestületek országos központjáról
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93200008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41> (A letöltés ideje: 2019. május 21.)

MÁRK FEKETE

Tradesmen and merchants in Berettyóújfalú in the Age of Dualism and between the two world wars

In the Age of Dualism and between the two world wars the social class of tradesmen and merchants had significant role from the economic and social aspects of life. They actively participated in the everyday life of the town of Berettyóújfalú similarly to many other settlements of the country. This study attempts to provide a comprehensive view of these tradesmen and merchants featuring their common characteristics. Also it demonstrates an ongoing research of Bihari Museum focusing on the life of tradesmen and merchants of Berettyóújfalú in the late 19th century and the early 20th century. The above mentioned research has already delivered several results, and probably will continue on that in the future.

BAGDI LÁSZLÓ

A háziorvosi szolgálat kialakulása Berettyóújfaluban

Berettyóújfalu orvosi szolgálata több száz éves, tekintélyes múltra tekint vissza. A település közegészségügyi struktúrájának kiépülése a XIX. és a XX. század folyamán ment végbe, azonban egészségügyi szakellátás már a XVIII. század elejétől fellelhető volt. Így a bihari település orvoshistóriájának kezdetét – habár egészségügyi alapellátás és intézményrendszerrel csak a dualizmus 1867. évi beköszönte utáni évtizedektől beszélhetünk – mindenképpen a 1700-as évek első felétől kell számítani.

Ösztönző folyamatok

Az 1712-től mezőváros, majd 1871-től nagyközség státuszú település egészségügyének fejlődését több országos és lokális gazdasági-politikai folyamat is indukálta.

A mindenkori központi intézkedések természetesen Berettyóújfalu helyzetére is nagy befolyást gyakoroltak, mindezek közül a legjelentősebbek, az 1858-as Püspök-ladány–Nagyvárad vasútvonal megépülése, mely bekapcsolta a települést az országos kereskedelem vérkeringésébe közvetetten, míg az 1876., 1908. és 1913. évi közegészségügyi rendelkezések már közvetlenül hatottak a helyi egészségügy innovációjára.

A közegészségügyi rendszer létrehozásában, színvonalának megtartásában jelentős tényező volt a kiegyezés utáni településvezetés központ-szemlélete. A XVI. század végétől zajló hajdútelepítéseknek köszönhetően Berettyóújfalu 1608-tól több mint száz évig mezővárosként működhetett tovább, a széles körű autonómia és számos kiváltságjog eme titulus hozadéka volt. Habár a hajdúk kiváltságai az új állami berendezkedés következtében 1702-től megszűntek, Berettyóújfalu pedig az Esterházy család birtokába kerülve a derecskei uradalom részeként funkcionált tovább, a „kiemelt” státusz visszaszerzése az elkövetkező évtizedekben a települést vezető elit első számú prioritásának számított. Ez az alapvető célkitűzés az idő előrehaladásával módosult, a kiegyezés után a település 1871-től nagyközségi besorolást kapott, egy feudális korszakban elnyert, inkább a nemességre, mint a településre vonatkozó kiváltságjog visszaszerzése pedig a dualizmus időszakában már meghaladott, életszerűtlen elképzelésnek számított, ugyanakkor a térség központi szerepének betöltése, a gazdasági-polgári átalakulás kereteibe illeszkedve reális elképzelésnek bizonyult.

Mindennek a gyakorlati megvalósítását elsősorban a modern polgári államot megtestesítő közintézmények, hivatalok és szolgáltatások Berettyóújfaluban való létesítése jelentette.¹ Ennek megfelelően a település vezetése az orvosi szolgálat jelenlétét (is) presztízs kérdésként kezelte, a továbbiakban mozgásterét és erőforrásait maximálisan kihasználva igyekezett gondoskodni az állandó orvosi jelenlétről, a lakosság ellátása mellett ezzel is növelve a nagyközség szerepét a térségben. Nem túlzó tehát az a megállapítás, miszerint a berettyóújfalui egészségügyi rendszer kialakulására, színvonalának megtartására az egyik legfőbb hatást a dualista időszak településvezetésének politikája gyakorolta.

A regionális központ elérésében – ebből eredően pedig közvetetten az egészségügyi hálózat kialakításában is – a kitaró és céltudatos vezetőség mellett döntő szerepe volt a település kedvező elhelyezkedésének. Berettyóújfaluba Bihar két meghatározó tájegysége, a hegyvidék és az Alföld találkozásánál feküdvé több száz éve működő hagyományos vásáröveznek számított, már a XVIII. században másodrendű vásárhelyként funkcionálva, 20-30 kilométeres körzetében egy kisebb központi jelleget betöltve, ami – a hajdú szabadságjogok elevenen élő emléke mellett – a későbbi centrumtörekvéseknek is kellő alappal szolgált. Előnyös földrajzi fekvését még inkább hangsúlyosabbá tette az 1858-ban átadott Püspökladány–Nagyvárad vasútvonala, melynek következtében a település – elsősorban megnövekedett jelentőségű hetivásárai által – erőteljes fejlődésen ment keresztül. A legalapvetőbb tény, ami a mezőváros, majd nagyközség fejlettségét, többek között az egészségügyét is meghatározta, az a település vármegye kereskedelmében betöltött előnyös helyzete és ennek fokozatosan növekvő kihasználása volt.

Összegezve tehát, ha a berettyóújfalui közegészségügyi rendszer kialakulásának leginkább ösztönző okait vizsgáljuk, kijelenthető: az orvosi szolgálat kialakulására országos és lokális folyamatok egyaránt befolyással voltak, mértéküket tekintve

¹ 1872-ben már emeletes városháza, járásbíróház és adóhivatal is működik a községben. 1881-től a járásbíróházat – Nagyvárad után második településként a megyében – telekkönyvi hatósági jogkörrel ruházzák fel, szintén ettől az évtől kezdve a főszolgabíró és a csendbiztos is Berettyóújfaluba helyezi át székhelyét. A dualizmus kezdetétől fogva székhelye volt egy országgyűlési választókerületnek. Hetivásárainak már évekként a kiegyezés előtt is súlyponti szerepük volt a térségben. A pénzügyintézetek közül az 1870-ben alapított Sárreai Takarékpénztár és Sárreai Népbank tartotta fiókját a településen. Jelentős volt továbbá a sajtó és nyomda működése, Goldstein Mór az 1870-es években már nyomdászként lakott Berettyóújfaluban, vállalkozását 1877-től Vass Jenő „Sárreai Könyv-és Műnyomdája” néven üzemelteti tovább. Szintén Vass Jenőnek köszönhetően indult újjára 1874-től a Bihar Megyei Községi Értesítő, névváltoztatása után 1875-től pedig Sárreai című hetilap. Nyakas 1981: 302–325.

ugyanakkor egyértelműen az utóbbi hatása a jelentősebb. A mindenkori állami szerepvállalás jelentőségét – nem elvitatva a két legfontosabb tényezőt – a település előnyös kereskedelmi helyzete mint állandó lehetőség, és a mindezt sikeresen kihasználó, hosszú távú, központi perspektívában gondolkodó településvezetés jelentette.

Biztató kezdetek

A berettyóújfalui egészségügyi szolgálatról leghamarabb 1718-ban tesznek említést. Ekkor a mezőváros Eökrös János személyében sebézmestert fogadott, aki ugyan a hivatalos tényállás szerint nem számított orvosnak, de végzettségével egészségügyi szakemberként tartották számon, és az alapvető ellátást bizonyos mértékben képes volt biztosítani. 1721-ben érkezett Berettyóújfaluba Tóth Mihályné, a helység első bábája. A sebész és a szülész nő alkalmazása, mely ebben az időszakban elsőként és egyedülként volt jelen a szűkebb sárréti járásban, már utal a település központi helyzetére. A továbbiakban a Monarchia időszakáig állandó orvos, sebész, vagy másfajta egészségügyi szakember jelenlétéről nem maradt fenn írásos forrás, de a település fejlődésének dinamikájából, valamint a régióban betöltött szerepéből kiindulva valószínű, hogy az egészségügyi szolgálat, ha nem is állandó jelleggel, de időszakosan már jelen volt.

A következő nagyszabású változást, mely az egészségügy alakulására is kihatott, az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia beköszönte hozta el. Berettyóújfalun az 1871. évi községrendezési törvény értelmében nagyközségi besorolást kapott, az állam az egészségügyi közigazgatás megszervezését a településtörvény keretein belül a vármegyék hatáskörébe sorolta.² Bihar megye Sárréti járása 1871-től négy szakaszra oszlott, a Bárándi szakasz a Derecskeivel, míg a Berettyóújfalui a Mezőkeresztesivel esett egy közigazgatási besorolásba. Hivatalosan két szakaszra jutott egy körorvos, azonban a rendelkezés gyakorlati megvalósulása nemegyszer csupán papíron létezett. Jó példa erre Berettyóújfalun: 1872-től Mezőkeresztes és a szakaszába tartozó környező települések rendszeresen éltek panasszal a vármegye alispánjához, mivel dr. Kránczli Sándor körorvos lakhelye Berettyóújfaluban volt, így a gyakorlatban „csak” a települést és közvetlen régióját volt képes ellátni, a Mezőkeresztesi szakasz orvosi ellátás nélkül maradt.³

² O'sváth 2009: 102.

³ Mezőkeresztesnek az orvosi jelenlétre annál is inkább szüksége lett volna, mivel ezen időszakban rendszeresen számítottak az epelázjárványok a térségben. Helyzetüket a magánorvosok hiánya is súlyosbította, a község vezetése folyamatosan lobbizott egy új, állandó orvosi állomás mezőkeresztesi létesítése miatt. A település nehéz helyzetére való tekintettel döntött a vármegye törvényhatósága a szükségkórház Mezőkeresztesen való létesítéséről. MNL HBML IV. B. 406/b/51. 123. k.

Az egészségügy körül kialakult helyzet mindenesetre jól példázza a községek közötti erőviszonyokat: a csekély anyagi-emberi erőforrás okozta létszámhiány esetében az orvosi szolgálatot mindig a nagyobb jelentőségű település kapta meg, Berettyóújfalu és Mezőkeresztes esetében is ez a tény döntött a nagyközség javára, ami előrevetítette későbbi prominens szerepét a Sárrétben.

Dr. Kránczli Sándor ugyan életvitelszerűen tartózkodott Berettyóújfaluban, körorvosi státusza miatt hivatalosan mégsem lehetett a település saját orvosának tekinteni. Ez a helyzet a szakember állandó helyben tartózkodása ellenére is bizonytalanságot jelentett, márpedig a településvezetés hosszú távú perspektívájában alapvető célkitűzés volt egy kiszámítható és folyamatos orvosi jelenlét.

Az erőfeszítéseknek hála 1873-ban dr. Reichenberger Fülöp személyében Berettyóújfalu alkalmazta első saját háziorvosát, ettől az időponttól kezdve van a településen végérvényesen állandó orvosi szolgálat.⁴ Figyelemre méltó, hogy dr. Reichenberger Fülöp szolgálatát több mint negyven évig látta el, ami a korszak vidéki orvosainak elsősorban a rossz körülmények miatti gyors cserélődését tekintve – a Sárréti járásra mint elmaradott térségre ez hatványozottan igaz volt – kivételes helyzetnek számított.⁵

Az 1876-os közegészségügyi törvény megjelenésekor – mely az első mélyreható intézkedéssorozat volt az ágazat közigazgatásának kialakítására – Berettyóújfalunak már több mint három éve volt saját községi orvosa, így a törvény életbelépése, mely szabályozta a körorvosi szakaszokat, inkább az állandó ellátás nélküli környező településekre volt jelentős hatással. Külön érdekesség a törvénycsomag települések lélekszámarányában meghatározott kötelező orvostartásra vonatkozó passzusa, és mindez községekben kiváltott szélsőséges reakciói. A törvény a hatezer fő feletti településeknek legalább egy saját orvos alkalmazását írta elő, aminek költségét teljes mértékben a községek önálló erőforrásaiból kellett kigazdálkodni. Az új szabályozás sok esetben

⁴ Dr. Reichenberger Fülöp 1973-tól kezdve 1917-es nyugdíjba vonulásáig volt a település orvosa, a község elismert, népszerű polgárai közé tartozott. 1913-ban ünnepelte – Berettyóújfalu másik prominens alakjával, Kerekes Gyula főjegyzővel együtt – pályafutásának 40. évfordulóját, köszöntésére a vármegye minden részéről érkeztek vendégek. Gyakorlati munkája mellett rendszeres résztvevője és előadója az orvostársaságok szervezte tudományos összejöveteleknek. A Bihar Megyei Orvos-természettudományi Társulat 1898-as nagyváradi konferenciáján kitüntetésben részesült. Hivatása mellett a berettyóújfalui közéletben is aktívan részt vett, 1898–1904-ig a Sárréti Takarékpénztár igazgatósági tagja, 1905-től a Mezőgazdasági Takarékszövetkezet vezetőségi tagja. Felesége – akárcsak dr. Kránczli Sándor és dr. Grósz Ignác hitvesei – a Berettyóújfalui Izraelita Nőegylet tagja volt. *Tolnai Világlapja* 1913. december 7. 49. szám, 11.; *Fővárosi Lapok* 1893. december 23. 354. szám, 2939.; *Központi Értesítő* 1905. március 23. 24. szám, 366.; *Orvosi Hetilap* 1893. október 6. 40. szám, 3.; ill. O'sváth i. m. 232.

⁵ A Berettyóújfalui járásban leggyakrabban a gáborjáni és zsákai orvoskörökben cserélődtek a szakemberek. A gáborjáni körbe Hencida, Szentpéterszeg és Váncsod, a zsákai pedig Furta és Vekerd települések tartoztak. *Orvosi Hetilap* 1880. június 20. 25. szám, 595.

heves indulatokat és ellenállást váltott ki, aminek táptalaja az új rendszerrel szembeni bizalmatlanság volt. A modern egészségügyi struktúra kiépítésének első éveiben a magyar társadalom nagy részének életvitelében a rendszeres egészségügyi ellátás nem volt, nem lehetett jelen, éppen ezért az „önellátáshoz” szokott lakosság az orvosokkal szemben sok helyen bizalmatlan, távolságtartó magatartással viszonyult. A tiltakozás másik oka anyagi indíttatású volt: az önálló orvostartás elsősorban a szerényebb pénzügyi kapacitással rendelkező települések költségvetéseiben okozott súlyos problémákat. Mindazon községekben, ahol a helyi vezetés elsősorban finansiális természetű ellenállása találkozott a lakosság egészségügyi szakemberek iránt tanúsított elutasításával, még inkább fokozta az állami akaratnak való ellenszegülést. Hogy mindezen változásokat a települések különböző lehetőségeiktől, élethelyzetüktől, lakosságuk és vezetőségük elképzeléseitől függően mennyire más felfogással éltek meg, arra jó példa Berettyóújfalu és Heves község reakcióinak párhuzamba állítása. Heves település a közegészségügyi törvény megjelenésekor több mint hétezer fős lélekszámával az állandó orvoshely kategóriába bőven beletartozott, ennek ellenére a nagyközségben hallani sem akartak saját orvos alkalmazásáról, az addigi körorvosi rendszerrel bőven megelégedtek. Álláspontjuk mellett a továbbiakban is makacsul kitartottak, saját orvos alkalmazását többé-nyí, a vármegyével való pereskedés után tudták rájuk erőltetni. Ezzel szemben településünk esete a pozitív ellenpélda: Berettyóújfaluban a dualista korszak mindenkori vezetésében az orvoskérdés soha nem képezte vita tárgyát, az első számú prioritások között szerepelve a városiasodó tendencia részét jelentette.

1. kép. Dr. Reichenberger Fülöp (középen ülő helyzetben) szolgálatának 40. évi jubileumán, 1913.
Jobb oldalán Kerekes Gyula főjegyző, aki szintén 40 éves szolgálati idejét ünnepelte.
(Varga Imre felvétele. Megjelent: A Tolnai Világlapja 1913. december 7. 11.)

Fontos megemlíteni a Sárréti János által alapított, 1860-as évektől működő, Berettyóújfalu történetének első patikáját, melyet 1866-tól köztisztviselőként álló polgára, a település fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerzett Vass Jenő gyógyszerész vezetett.⁶

A Monarchia évtizedei alatt dinamikusan fejlődő nagyközség a századelőre növelni tudta egészségügyének színvonalát. 1897-ben Trajánovits Antal gyógyszerész megnyitotta a település második patikáját, megerősítve ezzel a régió gyógyszerellátását.⁷ A XX. század első éveiben az orvosi létszám is növekedett, 1902-ben Reichenberger Fülöp mellett már dr. Grósz Ignác, Berettyóújfalu szülőtte is községi orvos, 1906-tól pedig dr. Gazdig József, szintén berettyóújfalu származású, későbbi vármegyei tiszti főorvos személyében már egy magánorvos,⁸ 1908-tól dr. Kiss Antal – a vármegye közismert sportembere, a község labdarúgócsapata, a BUSE egyik alapító

⁶ Vass Jenő 1842. december 6-án született Debrecenben. Szülei Vass Benjámin és Bélyei Erzsébet. Középfokú tanulmányait a Debreceni Református Főgimnáziumban végezte, gyakorlati éveit mint gyógyszerész Késmárkon töltötte, Budapesten diplomázott. 1866-ban került Berettyóújfaluba, amikor feleségül vette a település első gyógyszerész-alapítója, néhai Sárréti (Kalivoda) János leányát, Vilmát, átvéve a patika vezetését. Rendkívül agilis, progresszív személyiség volt, a település modernizációját szívügyének tekintette. Hivatása mellett az 1870-től működő Sárréti Takarékpénztár alapítója, 1873-ig alelnöke, később igazgató-titkára. Berettyóújfalu első sajtótermékének, az 1874-től üzemelő Bihar Megyei Községi Értesítő című hetilap elindítója. 1875-től a lap Sárrét néven fut tovább, a hetilap a szerkesztő 1883-ban bekövetkezett haláláig adott hírt a régió lakosságának a helyi és országos történésekről. A tájékoztatás mellett rendszeresen publikált szépirodalmi és ismeretterjesztő témájú cikkeket, ily módon elősegítve az olvasóközönség általános műveltségének bővülését. 1877-től Goldstein Mór nyomdáját átvéve a vállalkozást „a Sárrét könyv- és műnyomdája” néven viszi tovább. Sokéves innovatív társadalmi munkájával a dualizmus kori Berettyóújfalu fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerzett, nevét napjainkban utca és óvoda is őrzi. Sándor 2016.

⁷ Trajánovits Antal 1869-ben született Nagyszalontán. Tanulmányait a szegedi piarista gimnáziumban, majd a Kolozsvári Egyetemen végezte. Aradon, Nagyváradon, Temesváron és Budapesten dolgozott gyógyszerészként, 1897-ben megnyitotta patikáját Berettyóújfaluban. A település társadalmi életében, közügyeiben aktívan részt vállalt. A község képviselő-testületének és a vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a berettyóújfalu katolikus egyház gondnoka, világi elnöke. A Tüdőgondozó Intézet pénztárosa, a Sárréti Takarékpénztár igazgatója. Az I. világháború alatt 1914–1916 között a helyi katonai kórház gondnoka. Halála után földbirtokos családból származó felesége, Kovács Gizella vette át a gyógyszerész vezetését. Vermes 1930: 183.

⁸ Dr. Gazdig József 1878-ban született Berettyóújfaluban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, pályafutását a Pozsonyi Állami Közkórházban kezdte. 1906-ban tért vissza szülőhelyére mint magánorvos. 1917-ben megválasztották községi, 1920-ban pedig járásorvossá. Az I. világháborúban a szerb, a román és az olasz harctéren is szolgálatot teljesített, Koronás Arany Érdemkereszt, Károly Csapatkereszt és Signum Laudis kitüntetésekben részesült. 1929-től Bihar vármegye tiszti főorvosává nevezték ki. Társadalmi rangjához méltóan igyekezett tevékenyen hozzájárulni Bihar kulturális és közéletéhez, többek között az Országos Orvosszövetség Bihar vármegyei elnöke, tagja volt a megye törvényhatósági bizottságának és régészeti egyesületének is. Felesége a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű karitatív szervezet berettyóújfalu elnöke volt. *Belügyi Közlöny* 1928. július 15. 31. szám, 660.; *Budapesti Közlöny* 1919. november 19. 264. szám, 2.; Barcsay 1990–2001: 18.; Gazdig 1938: 265.; Vermes i. m. 164.

tagja – által pedig egy fogász is fellelhető a településen.⁹ Az 1908. évi közegészségügyi törvény – amely 1876-os kiegészítése és folytatása volt – legfontosabb rendelkezése a községi orvosok állami finanszírozásba való besorolása volt, ami óriási terhet vett le a települések költségvetéséről, és ha csekély mértékben is, de javította a vidék orvosellátottságát. Berettyóújfalu tekintetében ugyanakkor – az 1876. évi rendelkezéshez hasonlóan – ez a szabályozás sem hozott nagy horderejű változást, évekkel a törvény életbelépése előtt a település már önmaga gondoskodott házi orvosairól, gyakorlati megkönnyebbülést ezúttal is a környező településeknek jelentett. A dualizmus kori Magyarországon 1913-ban 10 ezer lakosra átlagosan három orvos jutott, Berettyóújfalu 10 000 fős lélekszámával az országos szintet hol közelítette, hol elérte, ha pedig a település vonzáskörzetének helyzetét tekintjük, ahol a házi orvosi ellátás csupán körorvosi szinten volt jelen, ez az arány kimagaslónak számított a térségben.

2. kép. A városiasodó Berettyóújfalu. Előtérben a községháza, oldalt az Oroszlán Szálloda. *Képeslap, 1900-as évek eleje. (Bihari Múzeum gyűjteménye)*

⁹ Dr. Kiss Antal 1882-ben született Bihartordán. Budapesten járt egyetemre, majd gyakornokként több évet töltött külföldön. Hivatása mellett minden idejét a sportnak szentelte, mind szervezőként, mind aktív résztvevőként. Komoly szerepe volt Belgrád első labdarúgócsapatának létrejöttében, hosszútávfutóként pedig országos és nemzetközi versenyeket nyert. 1908-ban nyitotta meg fogászrendelőjét Berettyóújfaluban, ahol több mint négy évtizedig praktizált. Az 1911-ben megalakult Berettyóújfalui Sport Egylet egyik alapító tagja, az egyesület háznagya. A világháborút tábori kórházakban szolgálta végig, a Vöröskereszt hadi-ékképzéses és Koronás Vaskereszt kitüntetésekben részesült. A sport mellett a község kulturális életéből is kivette a részét, megszervezte az első kabaré-műkedvelő társaságot, gyakran előadva saját szerzeményeit. Vermes i. m. 171.

A kor legsúlyosabb népbetegségének számító tüdőkór elleni védekezés jegyében 1913. december 1-jén átadták a Sárreíti Tüdővész Ellen Védekező Egyesület berettyóújfalui gondozóintézetét, mely a település első államilag szervezett egészségügyi intézménye volt. Az intézet szoros együttműködésben dolgozott a község orvosával, jó példa erre az egyesület első vezetőjének személye, dr. Grósz Ignác, aki a település akkori község- és járásorvosa volt.¹⁰ Az intézmény zavartalan működése az első világháború kitörése miatt nem tarthatott sokáig. A háború ideje alatt a gondozóintézet területén ideiglenes jelleggel hadikórház létesült, ahol a sebesült katonák ellátásában – mindennapi szolgálatuk teljesítése mellett – a községi és magánorvosok is tevékenyen részt vettek.

3. kép. Rendelés a tüdőgondozóban (Magánarchívum)

¹⁰ Dr. Grósz Ignác 1862-ben született Berettyóújfaluban, édesanyja Kenyeres Rozália, édesapja Grósz Jakab. Pályafutását zsakai körorvosként kezdi, majd 1895-től járási körorvos, az évtized végétől pedig Berettyóújfaluban községi orvos. A tüdőgondozó 1913-as megnyitásakor már járásorvosi tisztséget töltött be, miután felkérték az egyesület szakmai vezetésére, lelkes buzgalommal vetette bele magát a szervezésbe, eredményeit utódja, dr. Fényes Pál is méltatta. Bihari szolgálata mellett a honvéd orvosi tisztikar tagja, 1895-től főorvossá léptetik elő. Az első világháborúban teljesített szolgálataiért 1916-ban megkapta a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvény kítüntetését. Megromlott egészségi állapota miatt a Tüdővész Ellen Védekező Egyesület vezetéséről 1920-ban lemondott, a következő években mint községi orvos teljesített szolgálatot. Pályafutása alatt a politikai szerepvállalás nem állt tőle messze, 1913-ban a berettyóújfalui országgyűlési képviselőválasztások után több ellenzéki lap is kritikával illette a szavazatszámoló bizottság vezetőjeként a kormánypárti jelölt irányába tanúsított részrehajló magatartása miatt, míg az 1918. őszi forradalom idején a településen megalakult Nemzeti Tanács tagja volt. Az 1930. évi törvényhatósági választásokon mint tiszteletbeli megyei főorvos került be a Bihar vármegyei bizottságba. 1944-es deportálások időszakában az ekkor 82 éves doktort haláltáborba küldik, ahonnan nem tért vissza többé. 1948-ban hivatalosan is holtak nyilvánították. *Pesti Hírlap* 1895. október 30. 298. szám, 1.; *Népszava* 1913. július 30. 177. szám, 4.; 8 *Órai Újság* 1930. október 8. 229. szám, 1.; *Magyar Közlöny* 1948. szeptember 2. 197–198. szám, 3.

Egy „orvossziget” – Bihar mentsvára

Az I. világháború, majd a trianoni békediktátum következtében, ha kényszerből is, de Berettyóújfalu immár megyeszékhelyként Bihar vármegye egészségügyi centrumává vált. Az országban maradt csonka Biharban mintegy 161 ezer ember egészségügyi ellátásáról kellett gondoskodni, a kialakult helyzetet súlyosbította a megye mind a három kórházának és két tudószanatóriumának elszakítása. 1920-ban az újjáalakult megyében mindössze 11 községi és 16 körorvos volt szolgálatban, ez a létszám az egyik legalacsonyabb érték volt az országban, ráadásul ezen csekély állomány eloszlása is aránytalan volt.

Településünk a régió központjából immár Bihar központja lett, városiasodása megyeszékhelyként új értelmet és lendületet kapott, egészségügye ennek megfelelően nagymértékű fejlődésen ment keresztül. A vármegye legfontosabb közegészségügyi hivatalai Berettyóújfaluban folytatták működésüket, ezáltal az itt dolgozó orvosok az ágazat szervezésében is előtérbe kerülhettek. A vármegyei tisztí főorvos posztra, mely a megye egészségügyi közigazgatását irányította, 1929-től Gazdig Józsefet nevezték ki, a berettyóújfalui orvosok közül ő volt az első, aki ilyen magas tisztséget tölthetett be. Dr. Grósz Ignácot, aki szintén a településről származott, nyugdíjazása után tiszteletbeli megyei főorvossá választották.

Jelentős előrelépés volt a házi orvosok létszámnövekedése. Habár a nagyközség által fenntartott házi orvosi szolgálat megmaradt a háború előtt kialakított kétfős rendszerben – ami majd a 20-as évek végétől három főre bővült – a központ nyújtotta előnyök miatt megjelenő magánorvosoknak köszönhetően mégis számottevően növekedett az ellátás. Létszámuk a két világháború közötti időszakban változó volt, legtöbbször hatan, de legkevesebb hárman mindig jelen voltak a településen, nagy segítséget nyújtva nem csupán Berettyóújfalu, de az egész régió ellátásában.¹¹ A fogászat területén is történt előrelépés, 1929-től dr. Kiss Antal mellett dr. Sipos Tibor személyében a településnek már két fogász doktora volt.¹²

¹¹ Egy 1920-as felmérés szerint a két községi orvoson kívül három magánorvos, dr. Kardos Jenő, dr. Székely Gyula és dr. Spornát Dezső dolgozott a településen. Egy 1937-es kimutatásban pedig már hatan, az 1920 óta Berettyóújfaluban praktizáló három főhöz dr. Könyves Tóth Imre, dr. Mogyorós Endre és dr. Madocsai János csatlakozott. A két világháború közötti időszakban ez volt a legmagasabb magánorvosi létszám a nagyközségben, az 1920 és 1937 közötti időszak szakemberlétszám-emelkedéséből a gazdaság talpra állása mellett a helyi egészségügy permanens megerősödése is jól kivehető. *Magyarország tisztí cím-és névtára 1937*: 145.; Debreczeni i. m. 625.

¹² Dr. Sipos Tibor 1900-ban született Remetemezőn. Tanulmányait a szatmári és kolozsvári középiskolákban, majd a Budapesti Egyetemen végezte. Pályafutását a budapesti Kéty belgyógyászati klinikán, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem fogászati klinikáján kezdte mint kinevezett klinikai orvos. Az

A korszak egészségpolitikájában hangsúlyos szerep jutott a század elején megalakult karitatív szervezeteknek. Az 1913-ban alapított Sárreți Tüdövész Védekező Ellen Egyesület immár Bihar Megyei Tüdövész Ellen Védekező Egyesület néven újjáalakulva folytatta tevékenységét. Vezetői a település mindenkori községi orvosai voltak: megalakulásától kezdve 1920-ig dr. Grósz Ignác, majd az 1920-tól községi orvos dr. Fényes Pál,¹³ 1928-tól pedig dr. Rajk Lajos.¹⁴ Szintén a közegészségügy javulása, azon belül is leginkább a vidéki lakosság egészségvédelme érdekében hívta életre az Országos Közegészségügyi Intézet 1927-ben a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat, valamint a Stefánia Szövetség nevű karitatív intézményeket. A szervezetek célja elsősorban a falvakban és a tanyavilágban tapasztalható magas gyermekhalandóság visszaszorítása volt, ennek érdekében igyekeztek kialakítani egy vidék területén működő védőnői hálózatot. A program Bihar vármegyében való megvalósításában településünknek kiemelt szerep jutott. 1928-ban a Berettyóújfalui járást – az országban harmadikként – mintajárássá szervezték, a kiemelt figyelemnek köszönhetően a védőnői szolgálat a berettyóújfalui központból kiindulva hamarosan az egész vármegyében elterjedt. A karitatív intézmények szakmai munkáját a tüdőgondozóhoz hasonlóan szintén a nagyközség házi orvosai felügyelték: a Zöldkeresztes Szolgálat vezetője dr. Fényes Pál, míg a Stefánia Szövetséget testvére, dr. Fényes Ákos irányította.¹⁵

I. világháborúban tíz hónapig teljesített katonai szolgálatot. Kolozsvári tartózkodása idején a város román megszállását követően tanúsított ellenálló magatartása miatt bántalmazták és elzárták. 1929-ben költözött Berettyóújfaluba, ahol feltehetően 1947-ig a járási és Társadalombiztosító Intézet fogorvosaként dolgozott. Hivatása mellett kiváló hobbi fényképész volt, a Tükör című társasági folyóirat több fótóját is leköszölte. Vermes i. m. 180.

¹³ Dr. Fényes Pál híres erdélyi nemes familia leszármazottja, Berettyóújfalu két világháború közötti társadalmi és közéletét meghatározó családjának tagja. Édesapja, Fényes Ákos 1921–27-ig a Berettyóújfalui járásbíró elnöke, öccse, Ákos évtizedekig a település községi orvosa volt. Fényes Pál 1890-ben született Nagyváradon. Középiskoláit Mezőtúron és Belényesen, egyetemi tanulmányait a kolozsvári, budapesti és zürichi tudományegyetemen végezte. Pályafutását a nagyváradai gyermekklinikán kezdte, majd a debreceni sebészklínikán dolgozott. Az I. világháborúban az orosz, olasz és román fronton is szolgált, a bronz Signum Laudis, a Koronás Arany Érdemkereszt, II. osztályú Vöröskereszt hadiékítményes érem és Károly Csapatkereszt kitüntetésekben részesült. 1920-ban lett a település községi orvosa, 1920-ban a leköszönő dr. Grósz Ignác helyére lépve átveszi a Tüdövész Ellen Védekező Egyesület vezetését, 1928-tól pedig az újonnan megnyílt kórház sebész főorvosa. 1938-ban a kórház igazgató főorvosává nevezik ki, a település 1944. októberi szovjet megszállásáig vezette az intézményt.

¹⁴ Dr. Rajk Lajos a Rákosi-kormány 1948-ban koncepciós perben kivégzett belügyminisztere, Rajk László bátyja volt. Belgyógyász végzettségű orvosként érkezett Berettyóújfaluba a 20-as évek második felében. 1928-ban veszi át Fényes Páltól a Tüdőgondozó Intézet vezetését, melyet községi orvosi munkájával párhuzamosan 1944-ig vezetett. A német megszállás után zsidó származása miatt munkaszolgálatra hívták be. Fényes 1938: 292.; Barcsay i. m. 37.; *Párttörténeti Közlemények*. 1969. március. 15. évfolyam, 1. szám.

¹⁵ Fényes Ákos 1895-ben született Mezőtúron. Középiskoláját Belényesen, egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. A debreceni egyetem sebészeti osztályán műtömmesteri oklevelet szerzett, majd a budapesti egyetem nőgyógyászati és szülészeti osztályán dolgozott. Az első világháborúban

A vizsgálatok mellett felvilágosító, megelőző és tanácsadó jellegű feladatokat is elláttak.

Berettyóújfalu két világháború közötti időszakának legnagyobb egészségügyi be-
ruházása az 1928-ban átadott Gróf Tisza István Közkórház volt. A vármegye egyetlen
kórházaként működése a lakosság számára létszükséglet volt, egyúttal a házi orvosok
számára is nagy megkönnyebülést jelentett. A közkórházzal a nagyközség doktori
természetesen napi munkakapcsolatban álltak, évente több száz beutalóval segítve az
új intézmény munkáját. A kórház orvosi állománya és a házi orvosok között több eset-
ben is történt átfedés és átjárás, dr. Fényes Pál községi orvosból sebész főorvos lett,
majd kórházigazgató, míg dr. Győrei István gyermekgyógyász szakorvos munkája
mellett egyben községi orvos is volt.¹⁶

A korszak hivatalos statisztikái szerint 1921-ben a vidéki Magyarországon tíz-
ezer emberre átlagosan öt orvos jutott, míg 1938-ban már tizenegy, persze az el-
maradottabb régiókban – mint például csonka Bihar vármegye területe – ez az
arány a gyakorlatban sokkal rosszabb volt. Berettyóújfalu népessége a két világ-
háború között 10 670-ről 13 330 főre növekedett, házi orvosi létszáma pedig a la-
kosság növekedésével párhuzamosan mozgott: az orvosi állomány a korszak ele-
jén öt, a 30-as évek végére már kilenc főre duzzadt, nem beszélve a település két
fogorvosáról és gyógyszeráráról. Az országos statisztikához viszonyítva kijelenthető,
településünk a 1920-as években a vidéki orvosellátottság átlagát elérte, később meg
is haladta azt, mindez a 30-as évekre nézve is helytálló, azzal a különbséggel, hogy
ebben az időszakban az átlag feletti eredményhez már a kórház orvosi állományára

1915-től a háború végéig az orosz, olasz és albán harctereken teljesített szolgálatot mint egészségügyi
tiszt. Helytállásáért a bronz vitézségi, a II. osztályú hadiékítményes Vöröskereszt és sebesülési érdemérem
kítüntetéseken részesült. 1928-ban érkezett Berettyóújfaluba, ez időben édesapja mint nyugalmazott já-
rásbírósi elnök, ügyvéd, testvére, Pál a kórház sebész főorvosaként dolgozott a településen. Több mint
20 éven keresztül volt községi orvos, hivatása mellett számos egészségügyi tisztséget is betöltött, többek
között a Stefánia Szövetség helyi szervezetének egyik vezetője, szülész orvos, aktív tagja volt a Magyar
Orvosok Nemzeti Egyesületének és az Orvosszövetségnek. 1938-ban a Társadalombiztosító Intézet helyi
vezetője. A megyeszékhely közeletének alakításából – családjának a korszak társadalmi hierarchiájában
elfoglalt előkelő helyéhez méltóan – tevékenyen részt vett. Egyike volt annak a néhány embernek, akik
autóval rendelkeztek, ráadásul nem is átlagossal: lehajtható tetejű sportkocsija megszokhatatlanul feltűnő
látvány volt a településen. Fényes Ákos és testvére, Pál a berettyóújfalu egészségügyéért végzett több
évtizedes kiemelkedő munkájának elismeréseként a Fényes család egykori Árpád utcai lakásának helyén
létesült Időskorúak Szociális Otthona 2004. május 23-tól felvette a Fényes Ház nevet. *Belügyi Közlöny*
1925. szeptember 6. 39. szám, 876.; *Budapesti Közlöny* 1936. június 14. 135. szám, 3. és 1943. szeptember
24. 215. szám, 4.; *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1944. 166.; Kanalasné 2006.

¹⁶ Dr. Győrei István Berettyóújfaluban született 1905-ben. Három évig volt a kórház alorvosa, ezt köve-
tően gyermekgyógyász szakorvos, majd az Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alap körzeti orvosaként
látta el szolgálatát, hatáskörébe elsősorban a közalkalmazottak és köztisztviselők ellátása tartozott. *Buda-
pesti Közlöny* 1936. június 14. 135. szám, 3.

is szükség volt.¹⁷ Helyzetének értékét a térség változatlan elmaradottsága növelte: a Berettyóújfaluhoz tartozó régió már a világháború előtti időszakban is orvoshiánnyal küszködött, majd egy négy évig tartó, a hátországot teljesen felőrlő, gazdasági leépülést és szociális nyomort hozó vesztes háború után nem meglepő módon érdemi változás nem történt. A két világháború közötti időszakban a karitatív intézmények által némi javulás ugyan érzékelhető volt, ennek ellenére néhány kivételtől eltekintve állandó községi orvos a régió egyik településen sem volt jelen, az ellátást körorvosok, vagy településünk házi- és magánorvosai látták el, erősítve ezzel a vonzáskörzet Berettyóújfalura való utaltságát, ami a közkórház megnyitása után tovább fokozódott.

4. kép. Megyeszékhelyként többek között az egészségügy fejlődése is hatalmas lendületet kapott. A képen az 1924–25-ben épült vármegyeháza, mellette a Trajánovics-patika. (Bihari Múzeum gyűjteménye)

A Trianon után megyeszékhellyé avansált Berettyóújfalunak a korszakban óriási átalakuláson ment keresztül, egészségügye pedig működésének addigi legnagyobb kihívásával nézett szembe. A háziorvosi szolgálat bővülése és az általuk koordinált karitatív szervezetek munkája a térség orvosi ellátását életben tartotta, a berettyóújfalui igényeket pedig teljes mértékben kielégítette, oroszlánrészt vállalva ezzel Bihar közegészségügyének fejlődésében.

¹⁷ 1937-ben a megyeszékhely hivatalos háziorvosi állománya 9 fő, ebből 3 községi, 6 pedig magánorvos volt. Ez a szám a hivatalos átlagot (11) csak közelítette, viszont ha a kórház orvosi létszámát is hozzávesszük, ami ekkor 6 fő volt, valamint a két fogász doktort is, akkor a település hivatalos orvosállománya már 17 fő, ami az országos átlagot messze meghaladta. *Magyarország tiszti cím- és névtára 1937.* 145.

A városi cím titka

A II. világháborúban Berettyóújfalu 1944. október 15-től szovjet megszállás alá került. A háború alatt a kórházat több légi és tüzérségi támadás is érte, aminek következtében az épület használhatatlanná vált. Az orvosok közül többeket besoroztak, illetve a zsidó származásúak közül munkaszolgálatra hívtak be, állandósítva ezzel az orvoshiányt. Dr. Spernát Dezsőt, a település népszerű magán háziorvosát, valamint dr. Grósz Ignácot, egykori község- és járásorvost származásuk miatt 1944-ben deportálták, a koncentrációs táborból többé nem tértek vissza.

A harcok befejeztével megkezdődhetett a romokban lévő egészségügy újjáépítése. A helyreállításokból a térség háziorvosai is tevékenyen kivették a részüket, az ideiglenes kórházat dr. Tóth Sándor csökmői körorvos, később berettyóújfalui községi orvos irányítása alatt a Vass Jenő utcai óvodában rendezték be, a megcsappant orvosállományt pótolva az 50 ágygal működő átmeneti szükségkórházban nagyrészt a házi orvosok látták el a régió közegészségügyét.

A világháború veszteségei, majd az 1945 utáni új állami berendezkedés következtében a település és a térség egészségügyi színvonala jelentősen visszaesett, majd rendszere átalakult. Berettyóújfalu az 1950. évi közigazgatási törvény életbelépése után elvesztette megyeszékhelyi státuszát, Debrecen központtal megalakult Hajdú-Bihar megye, a háziorvosi szolgálat pedig a kórház alárendeltségébe került. Az időközben kiépülő Rákosi-diktatúra, és a vele párhuzamosan zajló erőszakos társadalmi átrendeződés a település orvosait sem hagyta érintetlenül: dr. Fényes Pál egykori háziorvos, majd kórházigazgató nemesi származása miatt a társadalomból való kirekesztettséget jelképező, úgynevezett B-listára került. Osztályidegennek minősítve megfosztották hivatásától, a hatósági zaklatások és a munkanélküliség miatt hamarosan Berettyóújfaluból is el kellett költöznie. Dr. Győrei Istvánt terményben való fizetség elfogadása miatt – ami a vidéki Magyarországon egy teljesen megszokott és elfogadott eljárásnak számított – feketézés vádjával eltiltották az orvosi pályától, büntetését bányamunkásként volt kénytelen letölteni.¹⁸

¹⁸ Büntetésének kiszabása után Győrei István a pásztói kőbányába került, Berettyóújfaluba nem tért vissza többé. Felesége, akit úri származása miatt ért retorzió, a továbbiakban szövényként volt kénytelen dolgozni Budapesten. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően azonban Győrei István a későbbiekben mégis visszatérhetett hivatásához: egy munkanapon a pásztói kőbánya egyik őrének szeme egy belecsapódó szikra miatt súlyosan megsérült, Győrei István a fegyőrt sikeresen látta el, a beavatkozással megmentette látását. Jutulmul visszakaphatta orvosi munkáját, élete hátralévő részében a pásztói kórházban dolgozott. *Fodor Károlyné Pásztor Irén szóbeli közlése alapján.*

Legsúlyosabb negatívumnak a házi orvosok megfogyatkozása számított, ami elsősorban a magánorvosok eltűnésében nyilvánult meg. A háború után az országban rendkívül súlyos egészségügyi szakemberhiány lépett fel, a kórházakban megüresedett orvoshelyeket nagy részben az addig önálló praxist folytató doktorok töltötték be. A magánorvosi státusz leépülését tehát egyrészt az ágazatban bekövetkezett kényszerhelyzet szülte, a döntő ok azonban mégis politikai indíttatású volt. Az 1948 utáni államhatalom jellegéből adódóan semmilyen magánszektor működését nem tűrte el, nem képezett ez alól kivételt az orvosi hivatás sem. Közvetlenül az ágazatot érintő, 1950-ben hatályba lépett új jogi szabályozások idejére – mely többek között kimondta az egészségügyi szolgálat kizárólagos állami fenntartását – a magánorvoslást gyakorlatilag teljesen sikerült felszámolni. Így az országos tendenciához hasonlóan ebben az időszakban már Berettyóújfaluban sem szolgáltak magándoktorok, ez a tény pedig nagyban visszavetette a nagyközséggé visszaminősített település egészségügyét. Mint ismeretes, Berettyóújfaluban a két világháború közötti időszakban a 20-as években két, míg a 30-as évektől három hivatalos községi orvos szolgált, ugyanakkor a magándoktorok mindvégig nagy létszámú jelenléte meghatározónak számított mind a település, és annál inkább a régió orvosellátottságában.

Éppen ezért az államtól független szakemberek kiesése nem csupán Berettyóújfalu, de a térség egészségügyi színvonalának is komoly érvágást jelentett.¹⁹ A településen önállóan praktizáló házi orvosok közül az állami szférába való áttérés egyedül dr. Bárdos Endrének sikerült, aki magánorvosi éveit után 1948–1960-ig már körzeti orvosként dolgozott a nagyközségben.

A háború előtti hivatalos háromfős házi orvosi létszám 1945 után is fennmaradt, közigazgatási szempontból tehát nem történt visszaesés. A papírforma változatlansága ellenére a gyakorlatban nem meglepő módon a három fő községi orvosi kontingens a lakosság ellátására kezdettől fogva elégtelennek bizonyult. Jelentősebb létszámemelés

¹⁹ A két világháború közötti időszak magánorvosai formailag ugyan nem álltak állami alkalmazásban, működésüket tekintve azonban mindennek nem volt gyakorlati jelentősége. A vidéki Magyarországon községi és magánorvosi státusz között gyakori volt az oda-vissza átjárás, ezenfelül a községi orvosok helyettesítését is nemegyszer magánorvosok látták el. Hivatalosan ugyan pénzbeli juttatásért dolgoztak, ám a vidéki életszínvonalhoz alkalmazkodva szolgáltatásaikat a társadalom minden rétegének igyekeztek elérhetővé tenni, ami a legtöbb esetben terményben való fizetségben nyilvánult meg. Legértékesebb jellemzőjüknek mobilitásuk számított: egy községi orvosnak is alapvető feladata volt körzetének rendszeres bejárása, a magánorvosok azonban – hivatalos körzetük nem lévén – hivatásukat szinte kizárólag állandó mozgásban végezték, folyamatosan járva nem csupán az adott települést, de annak vonzáskörzetét is. A Berettyóújfalui járás gyenge orvosellátottsága tükrében egy-egy magánorvos megjelenése egy községben nagy segítséget és biztos támpontot jelentett, ebben az élethelyzetben az orvos státusza nem bizonyult lényegi kérdésnek. Mindezen okok miatt a korszak hétköznapiiban egy községi és egy magánorvos között nem tettek különbséget. Barcsay i. m. 43.; Fényes i. m. 145.

azonban a következő évtizedekben sem következett be, az 1945 és 1967 közötti időszakban a körzeti orvosok száma általában három és négy, néhány alkalommal két és három ember között mozgott. Ennek oka a szűkös anyagi lehetőségeken túl az állami egészség politikában bekövetkezett irányváltás volt, ami a háziiorvosi szolgálat megerősítésével szemben a kórházak fejlesztését helyezte előtérbe, ezért egy-egy lehetséges státusz elbírálásánál rendre a közkórházak élveztek elsőbbséget.

A megváltozott közegészségügyi viszonyokat településünk orvoshelyzete is jól példázza: 1948-ban Berettyóújfalunak a helybeli átlagot meghaladva dr. Fényes Ákos, dr. Bárdos Endre, dr. Tóth Sándor és dr. Debreczeni Pál személyében még négy körzeti orvosa volt. 1951-ben azonban előbb Fényes Ákos, majd Tóth Sándor valószínűleg 1950-ben történt távozásával a nagyközség két körzeti orvosa évekig dr. Bárdos Endre és dr. Debreczeni Pál maradt, utóbbi háziiorvosi munkája mellett egyúttal a kórház-rendelőintézet szemészorvosa, 1965-től pedig igazgatója volt. A kórházi intézmények prioritását – hasonlóan a magánorvosi intézmény felszámolásához – gazdasági-humán szükségszerűség és hatalomtechnikai számítás egyaránt motiválta, és szintén az utóbbi tényező volt a jelentősebb. Az 1945 után állandósuló orvoshiány közvetlenül a háború utáni években érződött a legsúlyosabban, mindemellett az ágazat anyagi mozgástere is kellőképpen behatárolt volt. A csekély erőforrások elosztásában a kórházak, mint legfontosabb egészségügyi intézményeknek értelemszerűen elsőbbséget kellett élvezniük. Az új direktíva tehát részben egy reális lépés volt, a döntő okot azonban ismét a rendszer jellege, annak hatalompolitikája szolgáltatta. A totális államosítás a Rákosi vezette kormány egyik alappillérenek számított, az erőszakos központosítással az ideológiai beteljesülésen túl az emberek korlátlan és folyamatos megfigyelése is megvalósulhatott, amit a kommunista rezsim hatalomban maradása zálogának tartott. Ennek a célnak pedig a kórházi intézmény adottságai sokkal inkább megfeleltek, mint a háziiorvosi szolgálaté, ezért egy erős községi orvosi rendszer ennek a hatalomnak egész egyszerűen nem állt érdekében.²⁰

²⁰ A háziiorvosok állandó felügyelete a hatalom számára több szempontból is problémásnak bizonyult. Egy-egy településen, így Berettyóújfaluban is a háziiorvosok saját, otthonukban kialakított rendelőhelyiségekben fogadták betegeiket. Dr. Fényes Ákos és dr. Debreczeni Pál a Fényes család egykori lakhelyén, az 1948 után kisajátított Kossuth utcai lakás rendelőjében dolgoztak, míg dr. Tóth Sándor a Kepecs-udvarban látta el betegeit. Az államosítások kezdetén ugyan létrehozták az egységes körzeti orvosi rendelőhelyiségeket – Berettyóújfaluban erre a célra az egykori Sárret vendéglőt alakították át –, ugyanakkor a csekély létszám miatt ez az összevonással is csupán pár embert jelentett, nem mellékesen pedig a háziiorvosok rengeteg időt töltöttek terepen mind a településen, mind pedig a járásban. Ezzel szemben a kórházakban jóval több egészségügyi szakember dolgozott egy helyen, és nem mellékesen a nagypolitikai kezdeményezés hatására 1946 márciusában K. Nagy Gyula titkárságával Berettyóújfaluban is megalakult a Magyar Dolgozók Pártja (1957-től MSZMP) kórházi alapszervezete, mely a pártideológia állandó jelenlétére és a

Az átszervezett tanácsi közigazgatás velejárója volt az ügyvezető körzeti orvos tisztség létrehozása, mely a település háziiorvosi szolgálatát irányította. Berettyóújfalu első ügyvezető körzeti orvosa dr. Debreczeni Pál volt.²¹ Az 50-es évek elején megfelelő létszámot a következő években fokozatosan sikerült pótolni, 1955-ben dr. Rugonfalvi Kiss István²² érkezésével három, míg 1957-ben dr. Holdházy Nándor²³ szolgálatba állásával a háziiorvosi szolgálat állománya pár évig ismét négy főre emelkedett.

5. kép. Dr. Debreczeni Pál egy orvosi összejövetelen, 1958 (Magánarchívum)

dolgozók megfigyelésére is alkalmasnak bizonyult. MNL HBML 576/A/15.; MNL HBML XXXV./5/C/14.; Debreczeni i. m. 265.; Barcsay i. m. 48.; *Fodor Károlyné Pásztor Irén szóbeli közlése nyomán.*

²¹ A tisztség létrehozásától kezdve a rendszerváltásig a település ügyvezető körzeti orvosai sorrendben: dr. Debreczeni Pál, dr. Kovács Lajos, dr. Freivillig György és dr. Muraközi István voltak. MNL HBML XXIII. 576/A/22., 576/A/25.

²² Dr. Rugonfalvi Kiss István 1908-ban született Győrben. Híres erdélyi nemesi család leszármazottja, édesapja, idősebb dr. Rugonfalvi Kiss István a két világháború közötti időszakban a Debreceni Egyetem neves történész professzora, a Magyar Történelmi Tanszék vezetője és a Bölcsészettudományi Kar dékánja. A család 1911-ben költözött Debrecenbe, amikor édesapja elnyerte a Debreceni Református Kollégium történelemoktatói állását. Középiskolai tanulmányait 1922–26 között a Kollégiumban végezte végig kitűnő eredménnyel, majd a Debreceni Egyetem orvostanhallgatója, ahol belgyógyász, majd fogorvos szakképesítést szerzett. Háziiorvosként egészen a második világháború idejéig praktizált Debrecenben, majd frontszolgálatra vonult. 1944-ben Aradnál súlyos sérülést szenvedett, 1945-ig a budapesti Honvéd Kórházban ápolták. Eközben családja a közelgő front elől Budapestre menekült, debreceni otthonuk a bombázások következtében megsemmisült. A háború után családjával együtt nagybátyjához Biharkezesre költöztek, ahol háziiorvosként tíz évig praktizált. Édesapját a Horthy-rendszerben vállalt szerepvállalása miatt 1947-ben több koncepció per után börtönbüntetésre ítélték, a szegedi Csillag börtönből többérvnyi állandó kínzás és bántalmazás következtében rendkívül rossz egészségügyi állapotban szabadult 1953-ban. Ifjabb dr. Rugonfalvi Kiss István 1955-ben került Berettyóújfaluba, ahol mintegy hat éven keresztül dolgozott háziiorvosként. Mindig alapos és precíz hozzáállása miatt betegei körében nagy népszerűségnek örvendett, folyamatosan igyekezett képezni magát, bővíteni tudását. Gyakran hangoztatta mottóját, miszerint: „*egy jó körzeti orvos többet ér, mint egy professzor*”. 1961-ben MÁV-főorvossá nevezték ki, így pályafutását Budapesten folytatta tovább, ahol egészen 1982-es nyugdíjba vonulásáig dolgozott. Rövid idővel nyugállományba vonulása után betegsége következtében elhunyt. *Dr. Rugonfalvi Kiss Csaba szóbeli közlése nyomán.*

²³ Dr. Holdházy Nándor 1894-ben született Pestszentlőrincen. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az első világháborúban a császári és királyi 6. gyalogezredben a szerb és az orosz

Az egészségügyet érintő komolyabb változások a 60-as évek második felében kezdődő ipari fejlesztések hatására kezdődnek, a jelenség az évtized végére településünkön is éreztette hatását. A folyamatot fokozta és gyorsította a IV. ötéves terv részeként 1971-ben meghirdetett Országos településhálózat-fejlesztési akció, melynek elsődleges célja a költséghatékonyabb közigazgatás bevezetése, ennek érdekében pedig számos nagyközség – köztük Berettyóújfalu – várossá fejlesztése volt.

Az ipari beruházásoknak köszönhetően a település népessége – az országos átlagot is meghaladva – ugrásszerűen növekedett, elindítva Berettyóújfalut a várossá válás útján.²⁴ Ennek a folyamatnak az első lépése a Berettyószentmártonnal való egyesülés volt 1971-ben, szintén ettől az évtől kezdve a település – immár közép-fokú központtá felminősítve – önálló pénzügyi és gazdálkodási jogkört kapott. Berettyóújfalu népessége 1971-ben 14 053 fő volt, ebből 6216-an számítottak aktív keresőnek, a foglalkoztatási

6. kép. Dr. Holdházy Nándor munkavégzés közben (Magánarchívum)

harctereket is megjárta. A fronton szerzett betegsége miatt a háború további részében Pécsen teljesített ezredszolgálatot, a világháború után pedig a nemzeti hadsereg kötelékében Hajmáskéren szolgált. Orvosi pályafutása 1921-ben kezdődött, amikor Gáborján község körorvosa lett, ahol tekintélyes ideig, több mint 36 éven keresztül látta el szolgálatát. 1944-ben közvetlenül a frontátvonulás után a megye egészségügyének újjászervezésében járási tisztii főorvosként vett részt. 1957-től Berettyóújfaluban folytatta hivatását, mint egy tíz évig volt a település körzeti orvosa. Szolgálati ideje alatt családjával a Bajcsy-Zsilinszky úti orvosi szolgálati lakásban lakott. Felesége Tóth Gizella, a település köztisztviselőben álló tanítónője volt. Hivatás melletti szenvedélye a botanika volt: kollégájával és barátjával, dr. Debreczeni Pállal munkájuk mellett rózsanemesítéssel foglalkoztak, a későbbiekben új típusú rózsafajtát leánygyermekéről, Ágnesről is nevezett el (Holdházy Ágnes rózsza). 1967-ben több mint 46 éves szolgálati idejét lezárva nyugállományba vonult, két évvel később, 1969-ben, 75 éves korában hunyt el Berettyóújfaluban. Vermes i. m. 364.; Debreczeni i. m. 144.; *Holdházy Ágnes szóbeli közlése nyomán.*

²⁴ A rendelő megnyitása előtti években Berettyóújfalu gyors és nagyméretű ipari fejlődésen ment keresztül. A legnagyobb beruházások közé tartozott az Elzett gyár első részlegének átadása, mely a rendelő átadása utáni években további üzemszakkal bővült. Megtörtént a Fűszért, a Ruhagyár és a Tejporgyár üzemének jelentős bővítése, valamint a Malom ezervagonos gabonátárolójának megépítése. Elindult a Sütőüzem, valamint a Borsodi Sörgyár berettyóújfalui működése. A Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat megépítette 400 nm-es áruházát, az ÁFÉSZ pedig nagyméretű terjeszkedésen ment keresztül. Felépültek a KPM útmesterei, a Víz- és Csatornamű és a Titász telephelyei, valamint egy új üzemanyag-töltőállomás. Az infrastrukturális beruházások is jelentős munkaerőt vonzottak a településre, ezekben az években ment végbe többek között a szennyvízhálózat kiépítése, a víz- és villanyhálózat bővítése, egy 100 férőhelyes óvoda, a Morotva-lakótelep, valamint számos út- és járdaszakasz felépítése. MNL HBML XXIII. 576/A/21., 576/A/24., 576/A/25.

struktúra átalakulását mutatja, hogy a munkavállalók nagy része, mintegy 4787-en ekkor már az ipar és a szolgáltatás szektorokban dolgoztak.

A városiasodással egyúttal a település egészségügyi modernizációja is elkezdődhetett. Az ágazat beruházásainak döntő része ugyan a kórházat érintette, de a fejlesztésekből az állapotában régóta stagnáló, egykor magasabb színvonalat megélt háziorvosi intézmény is részesült. Az új impulzusokra a szolgáltatnak személyzeti és infrastrukturális téren is égetően nagy szüksége volt: az 50-es években kialakított körzeti rendelő a betegek ellátására kezdettől fogva alkalmatlan volt, az épület 1970-ben végleg használhatatlanná vált. Az orvosok szolgálati lakásai szintén megviselt állapotban már a 60-as évek közepén a lakhatatlanság állapotát súrolták. Az évtizedekig kettő és négy orvos között ingadozó állomány létszáma az 1961–64 közötti időszakban érte el mélypontját, amikor dr. Bárdos Endre 1960-ban történt elhalálása, majd dr. Rugonfalvi Kiss István 1961-es távozása után a fennmaradt státuszokat mintegy három éven keresztül nem sikerült betölteni.²⁵

7. kép. A „rég” háziorvosi rendelő Berettyóújfaluiban (Magánarchívum)

²⁵ A községi tanácsüléseken a körzeti orvosi ellátás csapnivaló színvonala a 60-as évek elejétől közel tizenöt éven át gyakorlatilag egy folyamatosan napirenden lévő téma volt. Debreczeni Pál a szolgálat mélypontjának időszakában, az egészségügyi bizottságnak tett beszámolójában egy 1964. júliusi tanácsülésen (is) hangsúlyozta: a háziorvosi szolgálat jövőjét tekintve az egyetlen járható út a rövid időn belüli létszám-növelés, egy új egészségügyi kombinát építése és a szolgálati lakások rendbehozása. MNL HBML XXIII. 576/A/20. 1969. augusztus 27. 18–19., 24.

A sűrű szakemberhiány, mint a nagyközség háziiorvosi szolgálatának egyik leg-súlyosabb problémája korántsem számított sem egyedinek, sem pedig új keletűnek. Az országban évtizedek óta – elsősorban vidéken – fennálló orvoshiány, ha mérsék-lődött formában is, de továbbra is aktuális maradt. Egy-egy orvos sok esetben vidéki álláslehetőségek tucatjai között választhatott, és általában a szakemberek is a minél magasabb szintű munkakörülményeket és életszínvonalat keresték. Márpedig a berettyóújfalui körzeti orvosi szolgálat hosszú évek óta alacsony nívója és gazdasági fejletlensége nagyban rontották a település effajta versenyképességét.

Ezen válogatási szempontok alapján ebben az időszakban egy vidéken elhelyez-kedni készülő háziiorvosnak egy berettyóújfalui hivatáshely korántsem tartozott az első számú opciók közé, településünk maximum egy szerényebb háttérű kisközséggel vagy faluval szemben számított vonzó lehetőséggel.

A településvezetés erőfeszítéseinek és némi szerencsének hála 1964 szeptem-berétől dr. Gyarmati István és dr. Kovács Lajos érkezésével a helyzet néhány évre konszolidálódott, de nem tartott sokáig: 1967-től dr. Holdházy Nándor nyugdíjba vonulása után a körzeti orvosok létszáma hosszú ideig három főben állandósult, és ugyan a községnek a negyedik státusz foglalkoztatására a következő években is megvolt a lehetősége, az állás betöltése – elsősorban a már említett változatlanul rossz élet- és munkakörülmények miatt – sokáig nem sikerült.²⁶

8. kép. Dr. Holdházy Nándor asszisztenseivel
(Magánarchívum)

²⁶ Dr. Kovács Lajos 1938. november 11-én született Miskolcon. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd felvételt nyert a Debreceni Orvostudományi Egyetemre. Doktori címének megszerzése után pályakezdőként került Berettyóújfaluba mint háziiorvos 1964-ben, szintén pályakezdő ének-zene tanár felesége is ebben az évben kapott munkalehetőséget a városban. 1964–1970-ig a település ügyvezető körzeti orvosa. Háziiorvosi tevékenysége mellett a gyermekváros orvosi szolgálatát is ellátta, valamint 1989-ig rendszeresen tartott ügyeletet Berettyószentmártonban. A 70-es évek elején súlyos máj-fertőzést kapott, mely végigkísérte további életét. A szolgálati évei alatt egyre súlyosbodó betegsége ellenére praktizálását töretlenül folytatta, tekintélyes létszámú, több mint 2200 regisztrált betegének ellátását életének utolsó éveiben, kritikus egészségi állapotában is zavartalanul oldotta meg. Hosszan tartó betegsége 1997-ben vetett véget életének, praxisát dr. Szeszák Ferenc vette át. A több mint 32 évig tartó háziiorvosi szolgálatával Kovács Lajos volt a város egyik leghosszabb ideig praktizáló orvosa. *Kovács Zoltán szóbeli közlése nyomán. (2017. október 10.); MNL HBML XXIII.576/A/20.*

A létszámingadozás éve alatt meghatározó személyi változások is végbementek: 1965 novemberében a szolgálat meghatározó orvosát, az ügyvezető körzeti orvosi tisztséget több mint 15 évig betöltő dr. Debreczeni Pált a frissen átadott új kórház-rendelőintézet igazgatójává nevezték ki. Helyére még ebben az évben dr. Schwanner István érkezett, aki az elkövetkező évtizedekben elődjéhez hasonlóan szintén a település emblemikus háziorvosa lett.²⁷ Gyarmati István a 60-as évek végén távozott a településről, körzetét ideiglenesen a kórház doktornője, dr. Fekete Mária vette át, a praxis végleges betöltésére 1970-ben, dr. Freivillig György érkezésével került sor.²⁸

9. kép. Dr. Kovács Lajos
(Magánarchívum)

10. kép. Dr. Schwanner István
(Magánarchívum)

11. kép. Dr. Freivillig György
(Magánarchívum)

²⁷ Dr. Schwanner István 1938. június 20-án született Székesfehérváron. Repülőgép-szerelő édesapját 1941-ben Debrecenbe helyezték át, így került családjával együtt a cívisvárosba, ahol huszonhat évet töltött el. Tanulmányait is Debrecenben végezte, az általános iskola befejezése után 1953-tól a Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium tanulója, 1957-ben érettségizett, majd felvételt nyert a Debreceni Orvostudományi Egyetemre, ahol 1964-ben doktorált. Frissen végzett orvosként a berettyóújfalui kórházban helyezkedik el, majd négy hónap gyakornoki munka után bevonul katonának. Sorkatonai szolgálata után kerül végleg Berettyóújfaluba mint körzeti orvos 1965-ben. Szolgálati évtizedei alatt a rendelőben végzett munkája mellett naponta járta körzetét kerékpárral, kismotorral, valamint rendszeresen helyettesítette a környező településeken. Háziorvosi pályafutását 2016. december 31-i nyugdíjba vonulásával fejezte be. Több mint ötvenéves szolgálatával ő Berettyóújfalú történetének leghosszabb ideig praktizáló háziorvosa. Páratlan életútját Berettyóújfalú városa 2013-ban Fráter László-díjjal ismerte el, 2014-ben szolgálatának 50. évfordulóján megkapta az aranydiplomát. Praxisát 2017. január 1-től dr. Jahangir Ahmed vette át. *Dr. Schwanner István Miklós, dr. Percz György szóbeli közlése nyomán. (2017. október 8.)*

²⁸ Dr. Freivillig György 1936. október 16-án született Nyírlugoson. Általános iskoláját szülőfalujában, középiskoláját a debreceni Fazekas Mihály Gyakorló Gimnáziumban végezte 1950–54 között. Érdekesség, hogy gyermekkori tervei között nem szerepelt az orvosi pálya, eredeti elképzelése szerint először katolikus papi, majd régészti hivatásra készült, a sors különös szeszélye azonban mégis az orvosi pályára sodorta. Az érettségi után 1954-től 1960-ig a Debreceni Orvostudományi Egyetem általános orvosi karának hallgatója, 1961-ben végez. Orvos gyakornoki időszakát a berettyóújfalui területi kórházban tölti, a gyakorlati idő végétével Bakonszegen kezdi pályafutását mint körzeti orvos. A község háziorvosi teendőit mintegy kilenc éven keresztül látja el, majd családjával 1970-ben Berettyóújfaluba költözik, ahol a település harmadik körzeti orvosaként folytatja munkásságát. Hivatalos munkája mellett több fontos egészségügyi szolgáltatást is ellátott. Még Berettyóújfaluba költözése előtt, 1969-ben elkezdett tanítani az Arany János Gimnáziumban mikrobiológia, sebészet és belgyógyászat tantárgyakból. Sorkatonai szolgálatának végén tartalékos tisztként szerel le, századosi rangban 1986-ig sorozóorvos. 1970. szeptember 1-jétől a község iskolaorvosa. A sör-

Ezekkel a személycserékkel alakult ki a település háziiorvosi magja, mely az elkövetkező csaknem két évtizeden keresztül változatlan maradt. 1970-ben a település három községi orvosa dr. Kovács Lajos, dr. Schwanner István és dr. Freivillig György voltak. Feladatuk – folytatva a háziiorvos-történet e rendszereken és korszakokon átívelő hagyományát – sokrétű volt, és korántsem merült ki a hivatalos tennivalókban. Gyakorlati munkájuk mellett a település közegészségügyi állapotát is felügyelniük kellett, amibe a bővülő és szaporodó állami vállalatok üzemi orvoslása, vagy a háztartások higiéniai állapotának ellenőrzése éppúgy beletartozott, mint a 60-as években elindult tisztasági mozgalom nevű közegészségügyi program szakmai munkájának szervezése, vagy a fertőző betegségek nyilvántartása a településen. Az ipari beruházások első látványos eredménye a község oktatásában mutatkozott meg: a 70-es évek közepére több általános és középiskola létrejöttével Berettyóújfalun – ahogyan a régióban nevezték – „iskolavárossá” fejlődött. Az új oktatási intézmények megnyitása, a már meglévő általános és középiskolák megnövekedett tanulói létszáma az iskolaorvosi munkakört évtizedek óta gyakorló körzeti orvosoktól is észrevehetően nagyobb energiát követelt.

A gyors lélekszám-növekedés az „ébredőben” lévő háziiorvosi szolgálatot is új kihívások elé állította: a nagyközség három körzeti orvosának egyre több beteget kellett ellátnia, a használatba vételtől kezdve elavult rendelőhelyiség a naponta több száz főre duzzadt betegforgalom kezelésére már végképp alkalmatlannak bizonyult. Márpedig a növekvő igények kielégítéséhez és a várossá alakuláshoz alapvető kritérium volt egy modern háziiorvosi rendelő kialakítása. A gyógyszerellátás, melynek ez időben még mindig az 50-es évek forgalmi viszonyaihoz volt kapacitása, szintén nem felelt meg a modern elvárásoknak. A község tanácsa 1964-ben tűzte ki célul egy új „egészségügyi kombinát” építését, a terv egy háziiorvosi rendelőt, gyógyszerterát és négy szolgálati lakást tartalmazott, a megvalósításhoz való anyagi feltételek azonban az évtized végéig hiányoztak. Az elképzelések szerint az építkezés 1970-ben, mindjárt a körzeti rendelő bezárása után indult volna meg, azonban a nagyüzemben folyó ipari beruházások elsőbbsége miatt csak 1973-ban kezdődhetett el. Az új épület átadásáig az ellátást a körzeti orvosok szolgálati lakásain kialakított rendelőhelyiségekben

gyár helyi üzemében 1974-től tizennégy évig, a ruhagyárban 1975-től tíz évig üzemorvos. 1984-től a Mátyás utcai szociális otthon szolgálatát is ellátja. 1970-től kilenc évig a község egészségügyi bizottságának vezetője és ügyvezető körzeti orvosa. Emberfeletti munkájának elismeréseként 1986-ban miniszteri dicséretben részesült. Az 1985-ben kiújult krónikus betegsége miatt, melyet még első egyetemi évének gyakorlati időszakán kapott el, egészségi állapota leromlott, 1988-ban ezért kénytelen volt befejeznie hivatását. Visszavonulása után egy évvel, 1989-ben örök nyugalomra tért. Szolgálatát dr. Pap-Majoros László vette át. MNL HBML XXIII. 576/A/25.; ill. *Bondárné Freivillig Tímea szóbeli közlése nyomán.*

oldották meg. Dr. Freivillig György a Kossuth utcai, míg dr. Kovács Lajos és dr. Schwanner István a Bajcsy-Zsilinszky úti rendelőben látta el szolgálatát. Az új kombinát a Bajcsy úti lakásra épült, míg dr. Freivillig György Kossuth utca 36. szám alatti szolgálati lakásában 1974. október 17-től a Bihari Múzeum intézménye kezdte meg működését. A bezárt körzeti rendelő helyén az ÁFÉSZ építette meg áruházát, mely 1973. április 2-án nyitotta meg kapuit.

Jelentős anyagi előnyökkel járó közigazgatási változás volt a kórházi költségvetésből való kikerülés. A középfokú központi státusz megszerzése után 1972-től a kórház költséghelyei közül elkerülve a szolgálat a község finanszírozása alá került. 1973-ban elkezdődött tehát a régóta várt háziorvosi rendelő és gyógyszerertár építése. Az épület hatmillió-háromszázezer forint összköltséggel épült meg, mely összegből egymillió-kétszázezer forintot a Megyei Gyógyszerertár Központ finanszírozott. Az új „egészségügyi kombinátot” 1974. február 5-én ünnepélyes keretek között adta át dr. Schnitzer József, a járás országgyűlési képviselője dr. Freivillig Györgynek, Berettyóújfalu ügyvezető községi orvosának. Az épületben négy munkahelyes orvosi rendelő, kiszolgálóhelyiségek, egy gyógyszerertár és négy szolgálati lakás létesült, a kivitelezést a helybeli Fa-Fém KTSZ dolgozói hajtották végre. A rendelő első három orvosa dr. Freivillig György, dr. Kovács Lajos és dr. Schwanner István voltak, munkájukat hat asszisztens segítette. A megnyitás után rövid időn belül kiépült az épület előtti park, járdaszakasza és világítás. Az első rendelők egyike volt az országban, ahol bevezették a kor legmodernebb technológiájának számító új típusú kartotékrendszert.²⁹

Az új patika megnyitásával a gyógyszerellátás aránya lakosonként két forintra emelkedve már elérte a megyei átlagot, nagymértékben javítva a járás ellátásának színvonalát. A háziorvosi rendelő és gyógyszerertár létrejötte és működése a várossá minősítés folyamatán túl a település és a térség egészségügyi fejlődésében is kiemelkedő szerepet töltött be.

A korszerű, minden követelménynek megfelelő objektummal a szolgálat már megfelelő infrastrukturális, munka- és ellátó körülményekkel rendelkezett, az orvoshiány mint évtizedek óta fennálló legsúlyosabb probléma azonban továbbra is napirenden

²⁹ Érdekes, hogy az új típusú kartotékrendszert a berettyóújfalui kórházban vezették be elsőként az országban. Dr. Freivillig György a tanácsüléseken az egészségügyi bizottság elnökeként már a rendelő megnyitását követően hangoztatta – a negyedik és ötödik körzeti orvosi státusz fontossága mellett – a korszerű technológiák háziorvosi szolgálatban való igényét. MNL HBML XXIII. 576/A/25

volt, megoldása a folyamatosan növekvő lakosságszám miatt egyre sürgősebbé vált. 1974-ben a település népessége már 14 630 fő, ebből a lélekszámból a szolgálathoz tartozó teljes felnőtt lakosságot tekintve (a gyermekkorúak egészségügyi kezelése a kórház jogkörébe tartozott) a három háziornak még papíron is több mint 8800 fő egészségügyi alapellátását kellett megoldania, hangsúlyozva, hogy ezek az adatok csak Berettyóújfalú nagyközségre vonatkoznak. Ha hozzávesszük a vonzáskörzet településeit, ahol gyakorlatilag folyamatosan tartottak helyettesítést, akkor az ellátottak száma a valóságban jóval nagyobb volt a hivatalosnál. A tarthatatlan helyzetre dr. Freivillig György, a település ügyvezető háziornosa számos egészségügyi szakemberrel egyetemben a községi tanácsuléseken folyamatosan igyekezett felhívni a figyelmet.

12. kép. Dr. Bagdi Magdolna
(Magánarchívum)

A problémát közvetetten kiküszöbölő, lényeges változás volt ugyanakkor a háziornosi szolgálat anyagi és infrastrukturális téren való megerősödése. Mint ismert, ezeken a területeken 1974-re már jelentős előrelépések történtek, a megnövekedett egészségügyi versenyképességgel pedig az orvoshiány problémáját is könnyebben lehetett felszámolni. Berettyóújfalú a körzeti ellátás fejlesztésével a háziornosok számára mint lehetséges hivatáshely – a 60-as évek állapotával ellentétben – már egy vonzóbb és vállalhatóbb opcióként szerepelt. A javuló tendenciáknak megfelelően a több mint nyolc éve, 1967 óta üresedésben lévő negyedik körzeti orvosi státuszt dr. Bagdi Magdolna érkezésével már a rendelő megnyitása utáni évben, 1975-től sikerült betölteni.³⁰

³⁰ Dr. Bagdi Magdolna Biharmagybajomban született 1947. április 10-én. Az általános iskolát a községben, középiskoláját a berettyóújfalú Arany János Gimnáziumban végezte 1961–65 között. Az érettségi után a Debreceni Orvostudományi Egyetem hallgatója, 1971-ben végzett. Gyakornoki időszakát a dévaványai kórházban tölti, ahol rezidens idejének letelte után még négy évig dolgozik. 1975-ben költözik Berettyóújfaluba, mint a község negyedik háziornosa. Jelentős túlterheltségben dolgozó kollégáinak érkezése nagy segítséget jelentett. Berettyóújfalú első női háziornosaként mintegy tizenhárom éven keresztül látta el feladatát a településen. Mindig derűs és életvidám természete miatt betegei hamar megkedvelték. 1987-ben háziornosi szakképesítést szerzett. 1988-ban szakirányváltás következett be karrierjében, reumatológiai és fizioterápiás szakvizsgáját letéve háziornosi karrierje befejeződött, pályafutását reumatológus-fizioterapeutaként folytatta tovább. Az új szakmai kihívások miatt 1988-ban Hajdúszoboszlóra költözött, ahol évtizedekig dolgozott szakorvosként, majd pályafutása utolsó éveiben Zalakaroson működtette tovább praxisát. Berettyóújfaluból való távozása után rendelését dr. Újhelyi István vette át. 2015-ben befejezte hivatását, nyugdíjba vonulása után visszaköltözött Hajdúszoboszlóra, ahol jelenleg is boldog nyugdíjas éveit éli. *Dr. Bagdi Magdolna és dr. Kincses Béla szóbeli közlése nyomán.*

A következő létszámbővülés 1979-ben következett, dr. Muraközi István munkába állásával a szolgálat öt főre emelkedett.³¹ A pozitív változásoknak köszönhetően – 1979. január 1-től, története során először várossá alakult – Berettyóújfalu háziorvosi szolgálata immár létszám tekintetében is utolérte magát. A szakember-gyapodásnak hála az orvoshiány mérséklődött, a 70-es évek végétől a folyamatosan növekvő igényekkel az egészségügyi alapellátás már képes volt lépést tartani. Mindehhez nagyban hozzájárult a város vonzáskörzetébe tartozó települések orvos-ellátottságának idő közbeni javulása, ami a berettyóújfalui szolgálat munkáját is megkönnyítette.

13. kép. Dr. Muraközi István (Magánarchívum)

³¹ Dr. Muraközi István 1935. augusztus 31-én született Hajdúnánáson. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1954-ben sikeresen felvételizett a Debreceni Orvostudományi Egyetemre, ahol 1959-ben diplomázott. Még ebben az évben a berettyóújfalui kórházban helyezkedett el mint gyakornok orvos, ezen időszak alatt ismerkedett meg a közegészségügyben szintén évtizedekig dolgozó későbbi feleségével. 1960-ban doktorál, pályafutása a belgyógyászati osztályon kezdődött, ahol szakorvosként mintegy tizenégy évet töltött el, majd a pszichiátriai osztályra helyezik át, ahol szintén belgyógyászati jellegű feladatokat lát el 1979-ig. Állandó résztvevője és előadója volt a Tudományos Egyesületek által rendezett konferenciáknak, szakmai publikációit az orvosi folyóiratokban rendszeresen közzélték. A városvezetés felkérését elfogadva 1979-től a körzeti rendelőben lát el szolgálatot mint háziorvos, ugyanettől az évtől kezdve szakfelügyelő főorvosként mintegy tizenegy évig irányította a város háziorvosi szolgálatát. Humoros és közvetlen természete miatt kollégái és betegek körében is nagy népszerűségnek örvendett. Egyre súlyosbodó betegsége miatt 1991-ben be kellett fejeznie hivatását, távozása után praxisát dr. Kertész Balázs vette át. Pár hónappal kényszernyugdíjazása után krónikus betegsége véget vetett életének. MNL HBML XXXV./5/C/16.; ill. Dr. Muraközi Zoltán és Muraközi István szóbeli közlése nyomán.

1988-ban a berettyószentmártoni körzeti orvosi szolgálat megszervezésével mintegy kilenc év után ismét bővült az orvosi státuszok száma. Az új körzet átadásával már hat házi orvos állt a lakosság rendelkezésére, mely létszám napjainkban is változatlan. A városrész rendelőjében kezdettől fogva – jelenleg is – dr. Baglé Magdolna látja el a szolgálatot.³²

A lélekszám permanens emelkedése a gazdaságélénkítő beruházások végeztével, a 80-as évek végétől kezdve alábbhagyott, majd megszűnt, a 90-es évek elejétől pedig – az országos tendenciához hasonlóan – a város népessége folyamatosan csökkenni kezdett, ami sajnos jelen időben is érvényes. A fogyatkozó lélekszám, valamint az orvosi jelenlét járásban való feljavulása az újabb körzeti orvosi státuszt már okafogyottá tette, a létszámbővítés a továbbiakban lekerült a napirendről. A 80-as évek vége és a 90-es évek második fele közötti időszakban lezajlott generációváltás miatt a szolgálat berkein belül több személyi változás is történt. 1997-ben a város házi orvosai dr. Schwanner István, dr. Pap-Majoros László, dr. Ujhelyi István, dr. Kertész Balázs és dr. Szeszák Ferenc voltak.

2002. szeptember 1-i dátummal nyitotta meg kapuit az új, modern felszereltséggel bíró, színvonalasabb munkakörülményeket biztosító berettyószentmártoni körzeti orvosi rendelő, mely az egészségügyi alapellátás utolsó számottevő adóssága volt. A következő években további személyi változások történtek, 2008. január 1-től érkezett dr. Cséki János, 2016. január 1-től pedig dr. Jahangir Ahmed. A berettyóújfalui rendelő és gyógyszertár 2014-ben ünnepelte fennállásának 40. évfordulóját, az épület 2017-ben történő felújítása után nyerte el végleges arculatát.

³² A berettyószentmártoni körzeti orvosi szolgálat 1988 előtt csupán hetente két napon, ügyeleti ellátás szintjén volt jelen, ezért is volt időszerű az ekkor már majdnem húsz éve Berettyóújfalui városrészeként működő körzetnek saját, állandó ellátást szervezni. A 60-as évek elejétől az ügyeletet dr. Kovács Lajos látta el, majd a hivatalos szolgálat megalakulásakor, 1988-tól az addig Furtán praktizáló, de már Berettyóújfaluban élő dr. Baglé Magdolna vette át a rendelést. *Dr. Baglé Magdolna és Kovács Zoltán szóbeli közlése nyomán.*

14. kép. Az orvosi rendelő a 70-es években (Bihari Múzeum gyűjteménye)

15. kép. Az orvosi rendelő 2018-ban (Fotó: Szűcs Endre)

Irodalom

Ifj. dr. BARCSAY László

1990–2001 *Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmárakok a régi utcákról.*

Barcsay-émlékiratok V. kötet. Berettyóújfalu. Kézirat

(Bihari Múzeum adattára. Leltári szám: VIII. Ad/2123-2006)

DEBRECZENI Pál

1981 Az egészségügy és szociális vonatkozásai. In: Varga Gyula (szerk.): *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu. 611–626.

Dr. FÉNYES Pál

1938 A tüdővész ellen. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye*. Budapest. 290–300.

Dr. GAZDIG József

1938 Visszapillantás Bihar-vármegye egészségügyének 12 esztendejére.

In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye*. Budapest. 261–266.

KANALASNÉ Harasztosi Judit

2013 Egy tehetséges orvos élete. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta V.* Berettyóújfalu. 171–179.

NYAKAS Miklós

1981 Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban.

In: Varga Gyula (szerk.) *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu. 299–325.

O'SVÁTH Pál

2009 *Bihar vármegye Sárreți járása leírása*. Budapest

SÁNDOR Mária

2016 *Vass Jenő*. <http://www.biharimuzeum.hu/muzeum/vass-jeno>

(A letöltés ideje: 2017. október 17.)

VERMES Ernő (szerk.)

1930 *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után*. Berettyóújfalu

Közyűjteményi források

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

- IV. B. 406/b/51. 128. D. Bihar vármegye bizottmányi ülésének jegyzőkönyve. Egészségbeli tárgyak. 1872. március 20. 1–2.
- IV. B. 406/b/51. 123. k. Bihar vármegye alispáni iratai. Egészségbeli tárgyak. 1872. november 1–4.
- XXIII. 576/A/15 Berettyóújfalu tanácsülési jegyzőkönyvei. 1963. augusztus 27. 24.
- XXIII.576/A/20. Berettyóújfalu tanácsülési jegyzőkönyvei. 1969. augusztus 27. 18–19.; 24.
- XXIII. 576/A/21. Berettyóújfalu tanácsülési jegyzőkönyvei. 1970. február 13. 6–8.; 20–21.
- XXIII. 576/A/22. Berettyóújfalu Végrehajtó Bizottságának iratai. 1963. április 10. 3.
- XXIII.576/A/24. Berettyóújfalu tanácsülési jegyzőkönyvei. 1973. április 29. 5–8.
- XXIII. 576/A/25. Berettyóújfalu tanácsülési jegyzőkönyvei. 1974. február 28. 4-9.; 1974. április 26. 2.; 1974. augusztus 14. 6.; október 22. 4.
- XXXV./5/C/14. MSZMP Kórházi Alapszervezetének jegyzőkönyvei. 1946. február 10. 7.
- XXXV./5/C./16. MSZMP Kórházi Alapszervezetének jegyzőkönyvei. 1962. január 22. 6.; szeptember 26. 5.

LÁSZLÓ BAGDI

Establishment of the family doctor service in Berettyóújfalu

This study introduces the establishment of the family doctor service in Berettyóújfalu demonstrating an important section of the healthcare history of the town yet unknown to the local community.

The study presents how the family doctor service was developed in Berettyóújfalu; starting from the early stages dated back to the 18th century it demonstrates major milestones of this development such as the act on development plans of settlements of 1871, the historical events of town development during the Age of Dualism, the era when Berettyóújfalu became a county town after the Treaty of Trianon and it was an “island of doctors”, the decline following 1945 and the strengthening resulted from industrialisation in the 1970s. Local events triggering healthcare development and healthcare sector processes significantly affecting the changes of family doctor service are discussed by the study in detail from the beginnings until these days.

SÁNDOR MÁRIA

Jakab Vilma levelesládájából – Újabb emlékek egy bihartordai háziasszony életéből

A Bihari Múzeum már két kötetében is közölt le részleteket Jakab Vilma, bihartordai háziasszony naplószerű feljegyzéseiből.¹ Ezúttal szintén a családja által megőrzött levelekből² publikálunk egy csokorra valót.³

A levelezés a társadalmi kommunikáció, a kapcsolattartás eszköze.⁴ A néprajztudomány – néhány kisebb esettanulmányt kivéve⁵ – nem foglalkozott behatóan a paraszti levelekkel. Keszeg Vilmos, a népi írásbeliség kutatója egy mezőszegi parasztság levelezése kapcsán foglalta össze a műfaj sajátosságait, elemezte antropológiai szemlélettel.⁶

Jakab Vilma 1903-ban született Bihartordán, földműves szülők harmadik gyermekéül.⁷ Fiala lány korától kezdve cselédként szolgált Debrecenben és környékén. 1926-ban született meg házasságon kívül gyermeke, Adél,⁸ akit ötéves koráig a leányanya szülei neveltek. Jakab Vilma 1938-ban férjhez ment Gál Imréhez,⁹ aki a leánykát később nevére vette. A házaspár 1939-től Budapesten élt, Adélt 1941 márciusában vették magukhoz.¹⁰ A fővárosból 1942-ben költöztek haza Bihartordára. A községben

¹ Sándor 2014, ill. 2017

² Ezúton is köszönöm Faragóné dr. Takács Katalinnak, hogy a leveleket eljuttatta a múzeumhoz, illetve hogy a feldolgozás során többször is segítségemre volt s a felmerülő kérdéseimre minden alkalommal fáradhatatlanul felkutatta a választ.

³ Köszönetet mondok dr. Vajda Mária etnográfusnak, a Déri Múzeum ny. főmuzeológusának, aki értékes tanácsaival segítette munkámat.

⁴ Keszeg 1998: 12.

⁵ Eckhardt 1950, Hanák 1973, Novotny 1973

⁶ Keszeg 1998.

⁷ Született: 1903. június 26-án, szülei Jakab Sándor és Győri Mária. Familysearch.org 1903: 352. A visszaemlékezések szerint a családnak Bihartorda lakott külterületén, Pálfoka pusztán volt tanyája.

⁸ Született: 1926. június 10. Csak az édesanya neve szerepel a születési anyakönyvben, így az 1953. július 11-én kelt anyakönyvi kivonatba is így van bejegyezve. (Az anyakönyvi kivonat lelőhelye: Faragóné dr. Takács Katalin családi irattára.)

⁹ Gál Imre 1911. június 18-án született. Faragóné 2014: 1.

¹⁰ Fővárosi lakcímeik: 1. 1939. febr. 12.–1940. ápr. 13. X. ker. Harmat u. I/3. 3. ajtó; 2. 1940. ápr. 13.–1941. ápr. 31. Vaspálya u. 7. sz. 7. ajtó; 3. 1941. ápr. 13–1942. jan. 31. Pongráctelep, városi házak 20-as épület B. lépcsőház fszt. 787. ajtó. Sándor 2014: 173. Gál Imre először gyári munkásként dolgozott, majd a segédházfelügyelő lett a Vaspálya utcai házban (BFL IV.1419.j 885. számlálójárás 9. lakásív) majd – a levelek címzése után ítélve – a Pongráctelepen is.

gazdálkodást folytattak, földet műveltek, állatot tartottak. Gál Imre hegedűn játszott egy helyi zenekarban, lakodalmakon, falusi rendezvényeken léptek fel.¹¹

Jelen forrásközlésünk két részre oszlik. Az első részben időrendben közöljük azokat a leveleket, amelyeket Jakab Vilma szülei¹² 1929 és 1941 között írtak leányuknak. Az 1–7. számú levelek 1929–1931. között születtek, amikor Jakab Vilma Sárádon szolgált cselédként¹³, leányát, Adélt a szülei nevelték Bihartordán. A levelekből kiderül, nyaranként a kislány hosszabb időre is meglátogatta édesanyját. A 8. számú képes levelezőlapot szintén a szülők írták leányuknak, túrkevei szolgálati helyére.¹⁴

1. kép. *Jakab Vilma fényképe cselédkönyvéből, 1926*

A 9–11. számú levelek már a fővárosban élő Gál házaspárnak szólnak. A szülők (az első levelet az édesapa, Jakab Sándor, a többit az édesanya írta, a 6. számút közösen) leveleiből kitérnek a félő szeretet, amelyet leányuk, unokájuk iránt éreztek. A távollévő édesanyjának beszámolnak gyermeke fejlődéséről, és mindig biztosítják leányukat arról, hogyan gondoskodnak a kis Adélról (a nagypapa Duci, a nagymama Aduci néven emlegeti a leánykát). Olvashatunk a mindennapokról is, és utalásokat a helyi eseményekre is.¹⁵ Megtudhatjuk azt is, hogy az egymásnak rendszeresen küldött csomagok mit tartalmaztak.

¹¹ A családi emlékezet szerint autodidakta módon tanult zenét.

¹² Jakab Sándor született 1871. ápr. 15-én Nagyrábén, Győri Mária 1873. október 22-én, Bihartordán. (Sándor 2014: 175–176.) Összeházasodtak 1894. november 26-án. (MNL HBML IV.B 465/j. 3.b) Öt gyermekük született, akik közül egy gyermekkorában elhunyt. Faragóné i. m. 1.

¹³ Jakab Vilma a cselédkönyve szerint Wachter Sándor o. gazds. intéző-bérlőnél szolgált mindeneként 1927. november 15. és 1932. május 1. között. (Jakab Vilma hagyatéka, Faragóné dr. Takács Katalin tulajdonában.)

¹⁴ Jakab Vilma cselédkönyve szerint Túrkeven Tafler Ignácnál szolgált mindeneként 1932. október 31. és 1933. május 15. között. (Jakab Vilma megjegyzése a cselédkönyve ezen bejegyzése alatt: „Innen elszöktem hajnalba, hagytam egy levelet az asztalon. Hazulról írták, hogy Édesanyám beteg, és nem akartak elengedni, én meg összepakoltam és eljöttem. Utánam haza elküldték ezt a könyvet.”)

¹⁵ A levélírók rendszeresen tudósítanak a saját társadalmi közegükről. Keszeg 1998: 54.

A második szakaszban egy nagyobb terjedelmű levelet adunk közre, amelyet Jakab Vilma írt Budapesten pesztonkaként szolgáló lányának, Adélnak. Ezen írás inkább naplószerű, többször, különböző időpontokban ült le beszámolót írni távollévő leányának a vele történekről: „*Ez a levél nem egyszerre lett megírva, részletenként.*” 1943. november 8-án kezdte el írni, de több, későbbi eseményt is megörökít. A levél nincs befejezve, Jakab Vilma valószínűleg nem is adta postára.¹⁶

Az édesanya leveléből szintén a falusi élet mindennapjairól, őszi végi-téli eleji munkákról kaphatunk képet. Egy lakodalom, illetve egy bál részleteit is megismerhetjük, mindezt egy vendég nézőpontjából. Említésre kerül egy, a háborús időszakra különösen jellemző sajátos jelenség, az ún. „feketézés”. „*Az az időszak volt, hogy Pestre vittek hizott kacsát.*”¹⁷ Az eseményeket nem csak leírja, hanem a hozzá fűződő aktuális érzéseit is megosztja leányával.¹⁸ A levélből kiderül az is, mennyire széles körű ismeretségi köre volt Jakab Vilmának Bihartordán.¹⁹

A levélstílus jellegzetessége a sztereotípiák, nyelvi klisék alkalmazása.²⁰ Jakab Vilma és szüleinek levelei részben keltezettek, a megszólítás alapeleme a címzett neve, illetve a név járulékos eleme a rokonsági fokot megnevező terminus²¹ („*gyermekem, Vilma*”, „*kisleányom, Adél*”).

A szülők levelei – egy kivétellel: amikor az édesanya más leveléhez toldja néhány sorát – sztereotíp fordulattal kezdődnek²² („*Tudatom veled...*”) A levelek szerkezetére jellemző további tartalmi klisék: a levélíró egészségi állapotáról való beszámolás²³ és kívánság²⁴ („*nincsen semmi bajunk, egészségesek vagyunk mindnyájunk, melyhez hasonlót kívánunk neked is*”), levél (egy helyütt: csomag) vételének jelzése („*leveled*

¹⁶ A szakirodalomban ismerünk ilyenre példát, amikor az írás belső szükségletet, kommunikációs kényszert elégít ki: beszélgetőtárs hiányában egy levelezőtársnak fogalmazva „dolgozza fel” élményeit, s közben levezeti szomorúságát, talál elfoglaltságot szabad idejére, oldja magányát. Keszeg 1998: 607.

¹⁷ A második világháború alatt a szűken számított élelmiszerjegyek mellett a fővárosba feljáró „feketéző” vidékiek fontos szerepet játszottak a városiak élelmiszer ellátásában.

¹⁸ A levelek bizalmas hangvételük révén a hétköznapi krónikájaként kezelhetők, emellett a gazdálkodásról, az ünnepek világáról is beszámolnak. Keszeg 1998: 54.

¹⁹ A levélben számos személyre történik utalás, akiknek csak egy részét sikerült eddig beazonosítani, illetve a Jakab Vilmával való ismeretségi fokot meghatározni.

²⁰ Keszeg 1996: 48. Keszeg Vilmos megállapítása szerint a levélklisék elsajátítása gyermekkorban, a kultúra megtanulása idején történik: az egyén (a gyermek) vagy a felnőttek gyakorlatában figyeli meg, rögzíti a kliséket, vagy pedig a felnőttek tudatosan formálják ebbéli kompetenciáját. Keszeg 1996: 52.

²¹ Uo. 49.

²² Uo.

²³ Uo. 50–51.

²⁴ Uo. 49.

megkaptuk...”) és a reagálás²⁵ („*nagyon örülünk, hogy haza is eljössz*”). A szülői levelek zárásában²⁶ gyakori a jókívánság, az isteni gondviselés kérése, csók/kézcsók küldés²⁷ („*Isten veled és mivélünk, csókollak*”). Többször előfordul a jókívánság küldése a levél címzettjének környezetében élőknek („*Tisztelem Erzszi nénédet, jó egészséget kívánok neki, az egész családjának, és jó egészséget kívánunk a nagyságos asszonynak is*”). A szülői levelek aláírása áttekintésénél látjuk, a nagymama mindig a rokonsági fok megnevezésével („*én, anyád*”; „*nagymamád*”, „*anyátok*”), az édes-apa önálló levelén (1. sz. levél) teljes nevével írt alá, míg a feleségével közös (6. sz.) levelén az aláírást elhagyta.

A levelek is, ahogyan a korábbiakban közölt naplószerű feljegyzések Jakab Vilma és családja számára fontos emléket jelentettek. Sokáig nézegette ő is, a leánya is, ezeknek az alkalmaknak dátumát a levelekre jegyezték aláírással. Ezeket lábjegyzetben közöljük. Jakab Vilma a leveleket kifejezetten az utókornak való megőrzéssel tehette el, némelyikhez magyarázó szöveget is fűzött – ezek szintén lábjegyzetben olvashatóak.

A Jakab Vilma megőrzött leveleiből álló gyűjtemény egy tudatos szelektálás eredménye: erre utal a két levélen is megtalálható utólagos megjegyzés: „*megmarad*”, illetve az is, amikor Jakab Vilma édesanyja sorait levágja egy másik, számára már nem jelentős személy levelének végéről, majd felragasztja egy tiszta papírdarabra. Erre írta aztán megjegyzéseit az édesanyja írásáról, nem ejtve szót az eredeti levél tartalmáról és szerzőjéről sem.²⁸

A leveleket időrendben közöljük. Az átírásnál a mai helyesírás szabályait követtük,²⁹ a levelek esetében a sok helyen hiányzó központosítást pótoltuk.³⁰ A tájnyelvi kifejezési formákat meghagytuk, az egyes, napjainkban már kevésbé ismert szavak jelentését lábjegyzetben adjuk meg. Az értelmezéshez szükséges, általunk szükségesnek vélt mondat kiegészítéseket dőlt betűvel szedve, szögletes zárójelbe tettük. A számszavakat aszerint jelöljük számjeggyel, vagy írtuk ki betűvel, ahogyan a levélíró is teszi.

²⁵ Keszeg 1996: 50.

²⁶ A Jakab Vilma leányának írt levele nincs befejezve.

²⁷ Keszeg 1996: 50.

²⁸ Lásd: 10. levél. A felragasztás egyik célja az lehet, hogy eltakarja a másik levélíró másik oldalon lévő sorait.

²⁹ Itt fejezem ki hálámat egykori kedves munkatársamnak, Makleit Bélánénak, aki kiegészítéseivel segítette munkámat.

³⁰ A közlésben Sipos Péter ajánlásait vettük figyelembe. Sipos 2000.

A levelek, meghívók fizikai jellemzőit lábjegyzetben közöltük, a szövegben új oldal kezdetét szögletes zárójelbe tett sorszámmal jelöltük.

A levelek közlésével a korábban elindított sorozatot folytatva a néprajz- és helytörténet-kutatásnak kívánunk forrásként szolgálni, célul tűzve Jakab Vilma bihartordai háziasszony személyes irattárának hozzáférhetővé tételét.³¹

I. Szülei levelei Jakab Vilmához

1. levél.³² Boríték nélkül³³

Kelt levelem B.[ihar]torda [1]929. I. 9.

Kedves gyermekem, Vilma!

Tudatom veled, az leveled megkaptuk. De bizony nekünk rossz innepünk vót, mert karácsony este én is, Adél is beteg lett, hideg vizes ruhát kellett rárakni. Bizony jó lenne, ha hazajönnél, legalább lásd még a gyereket, vagy három napra. De hozz neki könyvet és ceruzát. Mindig kéri az könyvet és ceruzát, nem gyózzuk vele: ír Vilma anyának, mert még mindig ágyba[n] van, és csak tea kell neki, semmi más, nem eszik semmit, hogy még mire fejlődik, nem tudni, nagyon szeretné Anyád, ha hazajönnél, gyermekem, Vilma, csak annyi időre elengedhetnek.

Anyád nem tud írni, én írtam. Kívánunk minden jót, Isten Veletek:

*Jakab Sándor*³⁴

³¹ Jakab Vilma hagyatéka még számos, különböző tartalmú feljegyzést, levelet foglal magába. Ezeket későbbi forrásközlésekben kívánom közzétenni.

³² 15 × 19,9 cm méretű négyzetrácsos lap, egy oldalán fekete színű tintás kézírás.

³³ Az 1., 2., 3., 4., 5. és 9. számú leveleket egy borítékba helyezve őrizte Jakab Vilma, amelyre a következőket írta kék golyóstollal: „1930. évi írott levelek. Édesapám, Édesanyám írta. Hej, de sokszor olvasgattam. Most 1978. november 16.”

³⁴ A levél másik oldalán kék golyóstollal: „1963. III.12-én. Mikor elolvastam ezeket a szüleim keze által írott sorokat, minden betűje egy könnyhullatás az éjszaka csendjében. Aludt Imre, Adélkám, és a drága kicsi Katikám [Adél 1960-ban született leánya, Jakab Vilma unokája] is, énnekem nem jött a szememre álom, és fenn voltam, visszaidézve ezt a drága szép múltat, de utána se tudtam elaludni.” A dátum és a szöveg között piros filctollal kézírás: „Olvastam 1973 II. 10.”

Kélt levedem P. Tarda 929 I 4
Kedves gyermekem világra tudatom veled az
leveled meg kapták de bizony nekünk rosz
ime piunka vót mert karácsony este enis
adibis beteg let hideg vihar ruhát kelet
vái rakni bizony jó. De ne ha hara jön el
legatlat lárd meg az gyermekét vagy harom
napra de hoz neki könyvet. Ei orerirat
mindig Keri az könyvet ei orerirat
nem gyözik vde is vilma anyáék
mert meg mindig egy barátság is csak tea
kel neki semis más nem erik semit
hogy meg mire fej tödite nem tudni
nagyon szeretni anyád ha az gyermekét
meg láthatád hara jön el gyermekem
vilma csak anyi isleke el enged hetnek
anyád nem tudirni
en irtani Kivánink mindlen
Irtani veletek. Jöt
Jakab Lovász

2. kép. Jakab Sándor levele lányának, 1929. január

2. levél, képes levelezőlap³⁵

Jakab Vilma részére

Sáránd, Vasútállomás

Kelt levelem Bihar-Torda

Kedves gyermekem, Vilma. Tudatom veled, hogy a lapot megkaptuk, nincsen semmi bajunk. Egészségesek vagyunk, melyhez hasonlót kívánunk neked, és boldog karácsonyi ünnepeket kívánunk mindnyájan. Aduci is kíván boldog ünnepet Vilma anyának, csókolja ezerszer: Mink is csókolunk, boldog karácsonyi ünnepet kívánunk a nagyságos asszonyéknak is csókoljuk a kezét.

Én, anyád

3. levél³⁶. Boríték nélkül³⁷

Kelt Torda 1930. január 4-én

Kedves gyermekem, Vilma, tudatom veled, hogy a levelet megkaptuk, nagyon örülünk, hogy haza is eljössz, nincsen semmi bajunk, egészségesek vagyunk mindnyájunk, melyhez hasonlót kívánunk neked is, gyermekem, Vilma. A kis Aduci is jól van, egészséges, hála Istennek. Úgy örül, hogy mondjuk neki, hogy Vilma anya hazajön, az ám, hoz nekem valamit Vilma anyám, cukrot. De minden bizonnyal haza gyere, gyermekem, Vilma, mert nagyon szeretnék veled beszélni. Várunk az új boltnál.

Meghalt Harmati Károly szomszéd³⁸, új év első napján temettük el, és meghalt Kara Laciné is, Kis Erzs³⁹, azt temették 27-ikén, karácsony után, és ezért

³⁵ 8,9 × 13,7 cm, gyári képes levelezőlap, képes oldalán felirat: BOLDOG KARÁCSONYI ÜNNEPEKET. 8 filléres bélyeg, postai bélyegző dátuma: 1929. dec. 23.

³⁶ 22,3 × 17,5 cm, vonalas papír, függőleges félbehajtással négyoldalas levélpapírt alkot. Fekete tintás kézírással három oldal teleírva.

³⁷ Az utólagos sokszori olvasgatás során felcserélődtek a borítékok és a hasonló alakú levelek, a levelek dátuma és a borítékok postai bélyegzője alapján párosítottuk a borítékot és a hozzá tartozó leveleket. A borítékokra írt utólagos feljegyzéseket, amelyek a levelek dátumára és az írójukra utalnak, nem közöljük.

³⁸ Harmati Károly 67 esztendőskorában 1929. december 30-án hunyt el. Familysearch.org 1929: 124. Harmati Károly felesége és gyermeke a Temető u. 16. szám alatti házban lakott. Koszorus 2018: 53,

³⁹ Kara Lászlóné Kiss Erzsébet 67 esztendőskorában 1929. december 26-án hunyt el. Familysearch.org 1929: 124.

nem irtam elébb, kedves gyermekem, Vilma megbocsáss, hogy oly soká irtam választ. Kívánunk neked erőt és jó egészséget és boldog új évet kívánok a nagyságos asszonyéknak boldog új évet és jó egészséget mindnyájuknak.

Csak gyere haza, alig várom azt a napot, hogy lássuk egymást. Azt mondja apád, Vilma gyermekem, hogy mennek el Debrecenbe 9 vagy 10-én, és arra mennek hozzátok szállnak, ha isten segíti őket, arra mennek Debrecenbe. Aduci nagyon várja Vilma anyát, öleli és csókolja, mink is csókolunk mindnyájan. Isten veled és mivélünk, csókollak én, anyád.⁴⁰

4. levél⁴¹. Nem eredeti borítékban⁴²

[1.] Torda 1930. VI. 15-én

Kedves gyermekem, Vilma

Tudatom veled, hogy a levelet megkaptuk, de nem értem rá elébb válaszolni, mert sok a dolog. A kamorát meszeltük pénteken és apróvetemény-kapálás van most. Sok a dolog, nem érnék rá írni. Mindig olyan rosszul érzem magamat, sokszor kelek-fekszek, de azért muszáj dolgozni, pedig Sarolta⁴³ is segít, és csak legyél nyugodt, ha nem írok azonnal, nincsen semmi bajunk, mindenki jól van, egészségesek, amit viszont kívánunk nektek is a kis Aducival együtt. Úgy hiányzik a kis lelkem⁴⁴, ha bemegyek a házba, nincs az ágyon, sokszor emlegetem, úgy megszoktam a kis Aducit, nem is vagyok boldog addig, amíg itthon nem látlak benneteket, addig mindég siratlak benneteket,

⁴⁰ 4. oldalon kék golyóstollal feljegyzés: „Elolvastam 1963. III. 12-én sírva. Édesanyám, Édesanyám – Adélnak a gyerekkora óh, milyen boldogság volt rá emlékezni. De régen volt.” Alatta zöld színű ceruzával: „Elolvastam 1973. II. 14.” Alatta piros golyóstollal: „Elolvastam sírva 1978. május 8-án, anyák napján.”

⁴¹ 16,7 × 28 cm-es papír, félbehajtással négyoldalas levélpapírt létrehozva. Fekete tintás kézírással három oldal teleírva.

⁴² A boríték mérete: 15 × 8,5 cm. Címzés: T. c. Wachter Sándor Úr levelével Jakab Vilma részére, Sáránd Vasútállomás. Boríték hátulján: 16 filléres bélyeg, rajta postai bélyegző, felirata: Bihar-torda 930. oct. 27. Másik postai bélyegző: Sáránd 930. okt. 28. N. 9. A borítékban két levélnél (3. és 4. számú) a boríték keltetése korábbi, feltehetőleg Jakab Vilma egy nem megőrzött 1930-as levél borítékjába helyezte be a két, boríték nélkül megőrzött levelet. A boríték elején fekete tintás felirat: „Ezt olvastam el Aduci, kislányom, néha-néha, a jó nagymamád írta, mikor 4 éves voltál, 1930-ban.” „Én elolvastam 1936-ban.” „Olvastam 1940-be.” „Én olvastam 1943. november 21-én.” Zöld ceruzás felirat: „Elolvastam 1973. II. 14. Adél, megőrizd ezt a levelet.” Boríték hátulján lila tintás felirat: „Olvastam 1948. szeptember 22. Nagyon-nagyon kisírtam magamat.” Kék tintás feljegyzés: „Elolvastam könnyes és fájó szívvel Édesanyám keze irását. Nyugodjon békében. 1963. március 26.”

⁴³ Valószínűleg Gere Sarolta, Jakab Vilma öccsének, Józsefnek a felesége. Faragóné i. m. 2.

⁴⁴ Minden bizonnyal a kis Adél édesanyjánál, annak szolgálati helyén, Sárándon töltött egy kis időt.

Jorda 1930 VI 15-én kedves gyermekem
vilma tudatomra leold hogy alevelit meg
kaptik de nem ertem valahol valasrolne
mert sokadolog akamovait meszeltik
penteken es aporvitemeny kapalors.
van most sokadolog nem ertnekra irt
mundig ofan roszul ertem magam
at sokszor kelek fekszek de asert
maradj otlogozni pedig saroltas
szegit es csak legjel nyugot ha nem
szok aronol nincsen sem bajunk
munolanki jot van egosegek
amit veson kivanunk nektek
akis aducival egyutt ugy hianzik
akis felken ha be megjek aharsbor
nincs aragon sokszor enlegetem
ugy meg szoltam akis aducit nemis
nagyok boldok adiej meg itthon
nem lat lak beuleket adiej mund
eg unatnak beuleket

3. kép. Jakob Sándorné leányának írt levelének 1. oldala, 1930. június

[2.] hogy messze vagytok tőlünk. Nyugodt is vagytok Aduci felől, hogy jó helye van és hogy szeretik is a nagyságos asszonyék, mert megérdemled gyermekem, Vilma, jó vagy hozzájuk, de csak remélem, hogy hazajöttök szeptember elsején a kis Aducival együtt, elég vót már neked a szolgálatból ennyi. Pihenj már te is egy kicsit, légy velünk. Már Aduci ruhája is megvan, az abroncs is, csak nem vittem el, mert az meleg nyáron, de azért el fogom küldeni az ingnek valót is,

csak érjek rá, azonnal. Most el akarok menni nénédek⁴⁵, megnézem őket is, hogy vannak, és még tyúktojást hoznék tőle. Nagyon szép búbos tyúkjá van, és abból szeretnék ültetni.

Vilma, kérlek, nagyon, de nagyon vigyázzál a gyerekre, mert te vagy anyja annak. [3.] A tehén fel ne lökje az udvaron. És kívánok jó egészséget, mondd meg neki, hogy nagyanyám csókol sokszor, de sokszor, öllek és csókollak kis Aducim, légy jó kislány és szót fogadjál mindenkinek, a nagyságos asszonyéknak kívánunk jó egészséget, csókolom a kezét, és tessék rá vigyázni a kis Aducira, nagyságos asszony, kérem, legyen szíves énhelyettem rá vigyázni. Majd írd, Vilma, ha elküldöm a kis ruhának valót, addig ráérsz írni, ha nincsen semmi bajotok. Isten veletek és mivelünk is, csókol benneteket sokszor: én, anyátok.

5. levél.⁴⁶ Boríték nélkül⁴⁷

[1.] Kelt levelem Bihartorda, 1930. szeptember 24.

Kedves gyermekem, Vilma

Tudatom veled, hogy a csomagot megkaptuk, meg is volt a nagy öröm. Aduci annyira örült, mondtam neki, hogy anyukád csomagot küldött, ment volna azonnal a postára. Várjál, majd holnap hozzuk el, ha felkelünk. Bizony másnap reggel felkelt, azt mondja nekem, hogy nagyanyám, szaladok a postára, elhozom a csomagot. Vajon mit küldött nekem anyukám nekem? Mentünk együtt a postára és ő akarta hozni a csomagot, de nem bírta és én hoztam haza, és úgy örült mindennek és nagyon jó, nem kicsi, éppen neki való a szvetter és nagyon szép és jó. Tudatom veled, Vilma, hogy Aduci jól van, egészséges apád is ⁴⁸ és jobban van, Sanyi⁴⁹ is jól van, én is megvagyok. Sokat fáj a két karom, és most meg a gyomrom fáj, de azért dolgozgatok. Jóskák⁵⁰ is jól vannak, [2.] egészségesek mind a ketten. Neked is kívánunk jó egészséget, kedves gyerme-

⁴⁵ Értsd: nénédekhez. Valószínűleg Jakab Vilma Mária nővéréről van szó. Faragóné i. m. 1.

⁴⁶ 16,7 × 28 cm-es papír, félbehajtással 4 oldalas levélpapírt létrehozva. Fekete tintás kézírással mind a négy oldal teleírva.

⁴⁷ A 3. számú levél borítékjában.

⁴⁸ Másik olvasat: ...Aduci jól van, egészséges, apád is...

⁴⁹ Sándor, Jakab Vilma 1913-ban született öccse.

⁵⁰ József, Jakab Vilma 1906-ban született fivére. 1929-ben kötöttek házasságot Gere Saroltával. Faragóné i. m. 2.

kem, Vilma, nagyon szépen köszönök mindent, amit küldtél, minden nagyon jó. Tudom, hogy sokba van. Áldjon meg a jóisten sok erővel és egészséggel tégedet, gyermekem, Vilma, nagyon jól nézel ki Aducival, ez egy helyes fénykép⁵¹. Aduci sokáig emlegette az intéző úr bácsit⁵², hogy ővele mindig játszott. Szóval mindenkit sokáig emlegetett, Gyuri bácsit is, a gyerekeket is, anyukáját is, m... [olvashatatlan szó], úgy megszeretném, ha itt volna anyukám. Most meg úgy örül, hogy a fényképet látja, hogy anyukámat fogom, anyukám meg engemet fog.⁵³ Meg is csókolta a fényképedet. Jó kislány, eszik rendesen és jól találja magát itthon, csak sokat emlegeti a dinnyét, hogy mennyit evett és itt is [?] és a dinnye nagyon jó volt, mind az összes.

[3.] A nagyságos asszony[t] is emlegeti Aduci sokszor, de már feled mindenkit, csak anyukáját sokszor emleget, úgy örül a fényképednek, hadd nézzem meg anyukámat, ládd mennyire szeret a gyerek, hogy ott volt. Ne is felejtkeztek el egymásról, kedves gyermekem, Vilma. Köszönjük a csokoládét, adtam belőle mindenkinek és a 30 pengőt is megkaptuk, köszönjük szépen. És fogok vigyázni a ridikülre, nem lesz az elől, csak ha megyünk valahova, akkor vesszük elő. És légy nyugodt Aduci felől, mert én any[j]a vagyok, míg én megleszek, addig gondját viselem és vigyázok rá. Nyugodtan lehetsz, gyermekem, Vilma. A játékát is eltettem, nem engedem vele játszani, mert ellopják tőle a többi gyerekek. Mindenre gondom lesz, légy nyugodt. Tisztelem Erzsi nénédet, jó egészséget kívánok neki, az egész családjának, és jó egészséget kívánunk a nagyságos asszonynak is, és neked is, Vilma, és csókolunk Aducival együtt, sokszor, én, anyád, írjál.

[4.] Ne nyughatatlankodjál, hogy nem írok mindjárt, mert nehezen fogok hozzá, hogy írok, mert nem látok jól, gyenge már a szemem és mindég van sok dolgom magamnak. Jóskáék elköltöznek október elsején a Balaji Gergely házába, az új telepre, mert a kis házba itthon nincsen már kemence, és az kel-lene télen a szegény embernek, mert fával nem győzi a vaskonyhát⁵⁴, és azért mentek el hazulról. Nem is bánom, mert nekem nem segít semmit se, mindig hazajárt Eszti nénédék[hez]⁵⁵. Írjál, Vilma, te is, ha megkapod a leveletem.

⁵¹ A szó előtt lehúzva: képe.

⁵² Jakab Vilma Warchter Sándor intézőnél szolgált ebben az időben. (Lásd 13. jegyzet)

⁵³ Valószínűleg az itt közölt fényképről lehet szó. Lásd: 4. kép

⁵⁴ Vaskonyha: vastúzhely, takaréktűzhely.

⁵⁵ Valószínűleg Gere Sarolta nevelőanyjáról van szó. Faragóné i. m. 2.

Egészen jó a kis veszter⁵⁶, nem kell visszaküldeni. Isten veled, és mivelünk is. Csókollak sokszor, én, anyád. Írjál!

6. levél⁵⁷. Borítékon⁵⁸ címzés:

*Jakab Vilma részére
Sáránd Vasútállomás*

[1.] *Kelt levelem B[ihat]torda [1]930. november 24.*

Kedves gyermekem, Vilma

Tudatlak, hogy szerencsésen hazaérkeztem, nem vót semmi baj, és jó, hogy eljöttem, mert egész vasárnap esett nagyon az eső. Duci nehezen várt, mindig mondta anyádnak, de soká jön nagyapám, na de vót öröm az sok mindennek. Nagyon, de nagyon köszönjük az sok mindent, van drága dolog az sok mindenféle játékkal. Jó volt az a juhhús is, vasárnap az vót az ebéd. Duci azt mondja, kér[d]tem⁵⁹, mit írjak, anyának azt, csókolom mindőjüket mindig, köszönök este-reggel – azt úgy érti, hogy mikor imádkozik. Az Intéző úrnak pedig megköszönöm [2.] szíves fáradozást, az alkalmazást nem fogadom el. Csókolom a nagyságos asszony kezét.

Kedves gyermekem, Vilma

Tudatom veled, hogy apádat alig várta haza, hogy jöjjön Aduci, mert mindig mondogatta, hogy nekem fog ám anyukám küldeni valamit, bizony sok mindent küldtél, örült is, nagyon mindennek. Hej, ha itt is volna az anyukám, úgy megcsókolnám, hogy amiért ilyen sokat küldött nekünk. Igazán sok mindent küldtél, gyermekem, Vilma, nagyon szépen köszönjük, amit küldtél, mert minden nagyon jó volt.

Kedves gyermekem, Vilma

[3.] *Tudatom veled, hogy Aduci jól van, hála istennek, mán nagylány, úgy nő, mán sepregeti is a ház elejét, nem engedem sehuva, csak itthon van velem, a háznál, ne menjen senkihe' játszani, csak itthon játszik magába[n]. Van neki*

⁵⁶ Értsd: szvetter.

⁵⁷ 22,3 × 17,5 cm, vonalas papír, függőleges félbehajtással négyoldalas levelet létrehozva. Fekete tintás kézírással, három oldal tele-, a negyedik oldal kétharmad részig megírva.

⁵⁸ Boríték mérete: 11,6 × 9,3 cm, hátulján 1 db 16 filléres és 4 db 1 filléres bélyeg, rajta postai bélyegző, felirata: 930. nov. 25. Másik postai bélyegző: Sáránd 930. nov. 26. N. 9.

⁵⁹ Értsd: kérdeztem.

sok játék, jó, és tud játszani, és légy nyugodt, anyukája, mindenre van gondom, nem szabad neki elrongálni a játékját, minden megvan, szépen berakja [s]kattulyába és elteszi, ha nem játszik vele. Nagyon szépen köszön mindent, sokszor csókolom anyukámat, azt mondja, írja meg nagyanyám. Én is sokszor csókollak, gyermekem, Vilma, én, [4.] anyád.

Írjál te is, hogy vagy. Én most jól vagyok, hála istennek, egészségem jól van, melyhez hasonlót kívánok neked is. Isten veled és mivélünk is. Csókolunk mindnyájan, csókolom a nagyságos asszony kezeit, jó egészséget kívánunk mindnyájuknak.⁶⁰

4. kép. Jakob Vilma és leánya, Adél, 1930 körül

⁶⁰ A 4. oldal alján kék golyóstollal írás: „Elovestam 1963. március 12-én. Nem tudtam elaludni, és elolvastam Édesanyám keze írását fájó szívvel és könnyes szemmel. Visszagondolva fájóan a múltra.” Alatta piros golyóstollal írás: „1978. május 8-án Anyák napján elolvastam sírva.”

7. levél.⁶¹ Borítékon⁶²:

*T. c. Jakab Vilma részére
Sáránd Vasútállomás*

[1.] *Kelt levelem 1931. október 8-án*

Kedves gyermekem, Vilma és a kis Aduci!

Tudatom veletek, hogy a zárt lapot megkaptuk, hogy menjünk el 10-én a gyerekért vagy még írsz addig. De nem kaptunk még másik levelet és most el is mentünk vóna a gyerekért 10-én, de most már nem tudunk elmenni 10-én, csak 24-én, mert Sanyinak most lesz a versenyek⁶³ 11-én, és oda kell menni, egy, akkor nem lenne a háznál senki se és pedig most Sanyival megyünk érte Aduciért, apád itthon marad, a háznál, mink pedig el fogunk menni hozzátok.

[2.] *Máskülönben jól vagyunk, egészségesek vagyunk, melyhez hasonlólt kívánunk nektek is, kedves gyermekeim Vilma és Aduci, hogy vagytok, írjátok meg addig, míg elmennénk, és bennünket csak akkora várjál, Vilma, okvetetlen el fogunk ért' menni a kis Aduciért. Alig várom, hogy lássalak benneteket, gyermekeim, akkorra várjál bennünket, 24-ére, ha jóisten éltet bennünket, valami bajunk nem lenne. Elmegyünk, csak írjál [3.] még addig. míg el nem mennénk hozzátok. Jó egészséget kívánunk nektek is és a nagyságos asszonyéknak is, csókoljuk a kezeit és a tikteket is számtalan[szor] csókolkunk.*

Már jó idő van, hála istennek, tudnak dolgozni az emberek is. Miránk is lenne már jó idő, ha elmennénk hozzátok, írjál. Csókollak én, anyád⁶⁴

⁶¹ 22 × 17 cm méretű papír, függőleges félbehajtással négyoldalas levelet létrehozva. Fekete tintás kézírással, három oldal teleírva, negyedik oldal üresen hagyva.

⁶² Boríték mérete: 11,6 × 9,3 cm, hátulján 20 filléres bélyeg, rajta postai bélyegző, felirata: Bihar-torda 931. oct. 8. Másik postai bélyegző: Sáránd 31. okt. 9. N. 9.

⁶³ Feltehetően leventeversenyéről van szó: 1931. október 11-én Biharnagybajomban körzeti leventeversenyt tartottak. (*Jól sikerült a biharnagybajomi leventeverseny*: Bihar, 1931. október 15. 3.)

⁶⁴ A levél első oldalán szélein feljegyzések: 1. zöld ceruzás írással: „Megmarad”. 2. kék golyóstollal: „Drága jó anyám, 1974. IV. 16. sírva olvastam el.” 3. kék golyóstollal: „Ez megmarad. 1973. olvastam II. 14.”

5-6. kép. Szülei és kislánya névnap-i köszöntő képeslapja a Türkeven szolgáló Jakab Vilmának

8. levél, képes levelezőlap⁶⁵

Jakab Vilma részére

Erdélyi út 143.

Túrkeve

Tudatom veled, Vilma, hogy nincsen semmi bajunk, egészségesek vagyunk, melyhez hasonlót, jó egészséget kívánunk mindnyájan és több neved napját érejl erőbe[n] és egészségre[n], boldogságba[n], azt kívánja kedves szüleid és a kis Aduci is öleli és csókolja kedves anyukáját. Több neve napját éljen anyukám, azt kívánom én is, Aduci.

9. levél⁶⁶, boríték nélkül⁶⁷

[1.] *Kedves gyermekeim, Vilma és Imre! Tudatom veletek, hogy mink jól vagyunk, csak az én lábom mindig fáj. Éjjel nem úgy fáj, nappal, inkább nappal, de túrni kell a fájdalmat, mit csináljak, állni kell. Hát tik hogy vagytok? Megkaptuk a csomagot, sok szépet küldtetek, Aducinak meg jókat, nem győztünk eleget gyönyörködni rajta. Nagyon jó a cipő, nem kicsi, és a szanda⁶⁸ is.*

Kedves gyermekeim, Vilma és Imre! Legyetek nyugodt[ak], én vigyázok Aducinak mindenre, és ő is szót fogad, jól viselkedik és mindenre gondja van. Dolgozik a háznál, de úgy örül a cipőnek és a szandának, hogy milyen szép és jó, és meg mindennek. Igazán sokba van nektek, kedves gyermekeim, Vilma és Imre. Mink is nagyon szépen köszönjük a finom süteményt és mindent. Vilma, azt kérdezed, hogy használom-é a hashajtót. Nem, mert csak amit küldtél, finom szódabikarbónát, csak ezt használom. Majd megpróbálom más azt is.

⁶⁵ 8,7 x 13,9 cm, gyári képes levelezőlap, képes oldalán felirat: *Szivélyes üdvözet névnapjára*. 10 filléres bélyeg, postai bélyegző dátuma: 1932. dec. 2.

⁶⁶ 15 × 20,3 cm levélpapír, két oldala fekete tintás kézírással teleírva. A levélírás pontos dátuma nem ismeretes.

⁶⁷ Utólag elhelyezve egy borítékban ezen szöveggel: *„Édesanyámnak van itt egy levele, Pesten laktunk már, akkor és oda írt, őh de szerető szíve és gondolata árad felénk. Nyugodjon békében. (...) Ide tettem 1978. március 8.”* A levélírás pontos dátuma nem ismeretes. Jakab Vilma ekkor már a fővárosban élt Gál Imre feleségként, a levél tanulsága szerint Adél még nem lakott velük, ezért – az ismert életrajzi adatokat összevetve – valamikor 1939 és 1941 közé tehető a levél születése.

⁶⁸ szandál

[2.] Aduci nem jár a kútra, hoznak a nagyapa is és Sanyi bátya is. Csak ha őneki van kedve, elmegy a kis kannával. Nem engedném én, hogy ő hordjon vizet. Tudom, hogy nekem nem lehet sokat emelni, vigyázok én arra is, és amit tudok, adok neki enni, nem éheznek olyan nagyon. Kedves gyermekeim, Vilma és Imre! Legyetek nyugodt[ak] mindenről, még jó helye van énmellettem, itthon van, jól néz ki, egészséges, hála istennek, nem beteges. Megvan a nagy öröme, mert mindene megvan Aducinak, bizony sokat gondolunk rátok, sokat elemlegetünk benneteket Aducival, nem múlik az a nap el, hogy rátok ne gondolnánk, de mindhiába, nagyon messze vagytok tőlünk, bizony sokszor kisirom magamat, nem látja senkise és nem tudja senki, csak Aduciba[n] lelem vigaszomat, sokat vagyunk ketten itthon. Kedves gyermekeim, Vilma és Imre! Kívánok nektek erőt és jó egészséget, csókollak benneteket, isten veletek és mivelünk is, majd írjátok, én, édesanyátok.

7. kép. Jakab Vilma és Gál Imre, 1938

10. levél, címzés nélkül⁶⁹

Kedves gyermekeim, Vilma és Imre! Én is írok egy pár sort. Nagyon bánt, hogy a karod nagyon fáj, az elég baj, neked, Vilmám. Engem ne okolj a földátírásba⁷⁰, majd jóra fog az fordulni, mert Imrének kevés volt az idője itthon. Mink annak örültünk volna, hogy tik boldoguljatok, hogy legyetek házmesterek, hogy neked legyen jobb, hogy ne dolgozzál, kedves gyermekem, Vilmám. Itt minden gyorsan ment, hogy Imre mehessen haza hozzád, sietett. Csak a háznál legyetek rendbe, az az első. Ne haragudjál, gyermekem, Vilma, úgy is messze vagyunk egymástól. A kötő árát megfizetjük, akartam odaadni Imrének, de nem vette el. Így a fényképbe beleszámítjuk, nem tartozunk vele. Elég jó és hozzá kívánok jó egészséget mind a kettőtöknek, neked, Vilmám meg hogy gyógyuljon meg a kezed. Csókollak Benneteket, írjatok tik is, hogy vagytok. Isten veletek és mivelünk. Nagyon sokat gondolok rátok, éjjel-nappal, mikor nem is aluszom.

11. levél: Nyílt levelezőlap⁷¹, postai bélyegző dátuma: 1941. dec 10.

T. c. Gál Imre segédházfelügyelő

X. ker. Pongrácztelep

20. épület B lépcső

787. ajtó

Budapest

Kőbánya

Feladó: Jakab Sándor Bihartorda 67.

⁶⁹ Egy kézzel írt levélből (feltehetően Gál Imre édesapja vagy Gál Imrének a leveléből) vágta le édesanyja sorait tartalmazó részletet, és ragasztotta fel egy papírdarabra (méret: 21,2 × 11,7 cm), ezzel a kék golyóstollal írtszöveggel: „1978. március 21-én ragasztottam le ide a papíron lévő fájdalmas sorokat, amit nekem írt édesanyám, óh, de megsirattam. Harangoztatott Sándor a 35 éves haláluk évfordulóján. Nyugodjanak békében.”

⁷⁰ Nem ismert, pontosan milyen földátírásról lehet szó, feltehetően a kettévágott levél fenn nem maradt részében esik szó róla.

⁷¹ M. kir. állami nyomda kiadása (Budapest, 1940), rajta gyári 10 filléres bélyeg, mellette 2 filléres bélyeg ragasztva, rajta postai pecsét, felirata: Bihartorda, 942. dec. 2. A levelezőlap mérete: 14,6 × 10,4 cm.

[1.] 1941. december 1-én este⁷²

Kedves gyermekeim!

Tudatom veletek, hogy a csomagot elvittük apád[dal] a postára. Olyan jól volt becsomagolva és Jolán bevitte a szobába és ott megmérte. 23 kilónak mérte, és azt mondta a postáskisasszony, nem lehet, csak 20 kilóig, vegyünk ki belőle. És haza kellett, hogy vigyük, és kivettünk belőle 3 kilót. Tettem bele egy kétkilós kenyért, és vót benne 2 kila rántásnakvaló liszt, és kivettem a kenyért és a lisztnek a felit, összesen kivettem belőle 3 kilót és visszavittük megint a postára apáddal. Akkor se engedtek be, hogy megnézzem a mázsát, és akkor megmérte Jolán, 17 és ötszáz q gramm⁷³, így ment el a csomag.

Kedves gyermekeim, úgy bántott, hogy nem tudtam elküldeni, amit becsomagoltunk. Ez a Jolán úgy mérte meg. Én pedig megmértem, hogy mennyit vettem ki, éppen elmehetett volna mind. Úgy sajnáltam az egy 2 kilós kenyért, hogy nem tudtam elküldeni, csak az ment el, amit beletettem. Írd meg, Vilma, hogy mi volt benne, nem-i bontották-i fel a kosarat. Fizettem érte három pengő 20 fillért. Az nem bántott, hogy fizettem érte, ment volna el, amit beletettünk. Jól vagyunk, egészségesek vagyunk, nektek is kívánunk jó egészséget, csókolunk benneteket, ha megkapod a lapot, azonnal küldjétek a kását, mert nem tudjuk a hízót tartani, nincsen tengeri, azonnal le kell vágni, mihelyt jön Sándor. [2.] Izente, hogy jön Újfaluba⁷⁴, egy rábai⁷⁵ embertől küldött is levelet, rövidnap idehaz[a] lesz. Elmentek Újfalubul Kolozsvárra, várjuk, hála a jóistennek, hogy mán haz[a]jön közénk, de jó lesz, hogy már haz[a]segíti a jóisten, mert bizony sok minden vár rá, hogy elintézzon el mindent, úgy örülünk, hogy ha jön Sándor közénk, nem lesz mán olyan nagy bánatom, lesz, aki elintézzon mindent, mert apád nem tud elintézni semmit se. Kedves gyermekeim, írjatok meg mindent, jól benne vót-i a pénz is, várom, hogy tik is külditek azonnal. Vilma, Imre, Aduci, sokszor csókollak Aduci, nagymamád.⁷⁶

⁷² Az este szó felülről beszúrva.

⁷³ Értsd: 17 kilogramm és 500 gramm.

⁷⁴ Berettyóújfaluba

⁷⁵ nagyrábéi

⁷⁶ A levelezőlap előlapján széljegyzetek: „*Sírva olvastam el 1969. V. II. 6.*” „*Elolvastam 1978. V. 16.*”

8. kép. Jakab Vilma szüleinek levelezőlapja a fővárosban élő lányuknak és vejüknek, 1941. december

9. kép. Jakab Sándor háza Bihartordán, 1942

II. Jakab Vilma levele lányának⁷⁷

Bihartorda, 1943. november 8. Hétfő este kezdtem el

Felejthetetlen kedves kis leányom, Adél!

Két hete, hogy elmentél, de olyan hosszúnak rémlik már előttem. Azóta talán most tudok hozzáfogni, hogy neked írjak. Most is nagyon fáradt a kezem, ki van állva. Az este is 10 rucát⁷⁸ készítettem el az elvivésre, azóta nem volt apukád. Most van oda, ma reggel ment el. Fáradt vagyok, fáj a kezem, a kútra se megyek, pedig apukád mindig hoz, de hiába az idő is hideg. Írok neked, tudnék is, reggeltől estig, úgy el vagyok maradva. Tehát kislányom ott kezdtem el a gondolataimat, amikor kikísértelek a kapun, néztem utánad, sírva imádkozva. Mentek itt szekerek, jött egymás után három is, egy szürke lovas, nagyon nyargalt üresen, nem ültek rajta. Úgy kértem a Jóistent, hogy csak venne fel benneteket. Mondta is apukád, hogy az vett fel benneteket, mégse mentetek gyalog. Nem-e lett piszkos a ruhád, kislányom, mert talán lisztet szállított. Imádkoztam, elmentetek, bejöttem. Gondolataim végigkísért utaidon. Aludni már nem tudtam, csak lefeküdtem. Kedves kislányom, mikor felkeltem rendezgettem szobát, konyhát. Apukád úgy vélekedett, hogy talán nem is megy a kacsákkal, merthogy tégedet kikísért, látta, hogy figyelik az utasok, de közbe[n] hogy elment arra fel is, hallotta, hogy ez is megy, az is megy, meggondolta ő is, hogy megpróbálja. Itt volt a sok szép kövér ruca, és három óra után határozta el, hogy megyen, és hogy öljem és pucoljam a rucákat, hívjak valakit segíteni magamnak. Én el is mentem, mert okvetlen szerettem volna ott lenni, de nem jött se Pap Zsuzsika, se a fiatal Csóka Rudolfné, se Somogyiné. Közbe[n] este lett rám, elmentem tejér[t] Dajkánéhoz és szóltam a Víg Jóska anyjának, az eljött. Közbe[n] apukád itthon volt és hívta a szomszédasszonyt, Sziki nénit, jött is, Lacival itt voltak, akkor Zsuzska néni hazament. Később Sándor is átjött Ilonkával⁷⁹, három vagy négy volt még akkor pucolatlan, segített úgy tisztára letakarítani, én meg vasaltam, elképzelted, milyen helyzetbe voltam, és hogy siettem magam is, csakhogy tudjak elmenni, és magam egyedül megőlni 10 rucát, elgondolhatod, hogy elég volt.

⁷⁷ 8 oldal: 21×29,5 cm, vonalas papíron fekete tintás kézírás 2×4 oldal. Utólagosan egy tiszta borítékba helyezte, rá a következő megjegyzést írta kék golyóstollal: „Ezt a levelet 1943-ban írtam Adélnek, az az időszak volt, hogy Pestre vittek hízott kacsát, az volt a neve, hogy feketézve – azután utána bálba mentem. Ez a levél nem egyszerre lett megírva, részletenként, mert ezen a levélen van írva a Sziki Béni esküvőjéről is. Sok mindenről van benne írva.” További feljegyzések a borítékon: „Eloolvastam 1996. nov. 21-én. Süt a nap, jó idő van.”

⁷⁸ kacsát

⁷⁹ Jakab Vilma öccse és felesége, Bende Ilona. Házasságot kötöttek 1943. június 6-án. Faragóné i. m. 3.

[2.] *Fél kilencre ott voltam, hála Istennek, a bálba, mégis sikerült. Nem is késtem, akkor dalolta a cipőnótát Csóka⁸⁰, és azután kezdődött a harmadik előadás. Szépen mulattak, sokan voltak, tele volt a terem, sok házaspárok is mulattak. Én ott ültem fenn a katedrán, aztán feljött Lina néni és Gyarmati Vilma meg az anyja is, ott ülünk egy padon, onnan bámulgattam. Jóska bátyádék is ott voltak, Erzsike is táncolt bekötött kézfejjel, Jóska bátyád is ráhúzta egyszer azt, hogy Szeretlek én egyetlenegy virágom⁸¹, 10 pengőt adott oda Béninek, az meg ráhúzta a vonó végire, úgy muzsikált vele. 34 pengőt keresett apukád, nem volt veszek, mulattak. Fájó szívvel gondoltam rád, alig tudtam visszatartani a könnyeimet. Istenem, ilyen a sors, még tegnap este itt mellettem voltál és már meg milyen messze távol. De ne csüggedjünk el, bizzunk Istenben, meglásd, megsegít bennünket. Légy erős, kislányom, az idő mindent meghoz a javunkra. Én 1 órákor hazasiettem a bálból, mert a rucák fejét akkor kötöttem be.⁸² Nemsoká jött apukád is, egy órát pihent, aztán ment, cipelte a zsákot nagy izgalmak között. Én meg reggel fél nyolckor megkaptam az asszony táviratját. Hogy milyen napom volt nekem, arra még gondolni se jó. Neked meg milyen kálváriautazásod, hogy bírhattad azt a madzaggal átkötött nehéz kosarat, az csoda, hogy a karod ki nem húzta. Sírva olvastam a soraid, ilyen így megszenvedni. Nézd, kislányom, a kicsi Öcsi⁸³ küldi az ő macskakarmolású izenetét⁸⁴, mindig ide ülne a levélre, a kezem kétszer is elnyomta, most itt alszik az ölembe[n]. Apukád szerencsésen hazajött, elkelt mind a ruca, nem volt semmi baj az úton se. Kedden felkelt, nem aludt soká, akkor csinálta meg a sok sárt, én meg húztam fel a vizet. Betapasztotta a kis ólat, én a mosást megint elhalasztottam. Hozzákezdtem a kis kamarába a krumplit teljesen rendezni már, nem tudtam még a tetején se válogatni, és arra is gondoltam, hogy novemberbe érünk, és hideg lesz ott kint dolgozni, és mosni meg lehet bent mosni, ha hideg lesz is. Meg el is kellett a krumplit tenni, már a kertbe gödörbe, itt az ideje, hogy rendezve legyen.*

[3.] *Akkor, azon a héten el lett végezve, az ól be lett szépen tapasztva, a krumplit elföldeltük a kertbe[n]. A kórót apukád szépen összekúpolta, segítettem odahordani.*

⁸⁰ Feltehetőleg Csóka Sándor tűzoltóparancsnokról van szó, aki – a Jakob Vilma által megőrzött meghívók tanulsága szerint is – rendszeres szereplője és szervezője volt a Bihartordai Önkéntes Tűzoltó Egylet és a Bihartordai Leventeegylet műsoros estjeinek. (A Jakob Vilma hagyatékában fennmaradt két világháború közötti meghívókat egy későbbi forrásközlésben tervezem közreadni.)

⁸¹ Allaga Géza (Óbecse, 1841. márc. 25. – Baja, 1913, aug. 19.) szerzeménye. Markó: 2001. 88–89.

⁸² A libák élő szállításakor szokták bekötöni az állítok fejét, ha nem látnak, nyugodtabban tűrik a szállítást.

⁸³ Valószínűleg a kiscica.

⁸⁴ Lejjebb a lapon tintapaca látható.

Három kúp kórónk van, kettő a kertbe[n], egy az udvaron. A nyári konyhát is beraktuk⁸⁵, ott is egy fél nap segítettem. A földje fel van tapasztva szépen, csöve ki van dugva a falon, szikrafogóval megcsináltatta Burkhárddal, a ház hátulja tövét végig letapasztotta. A tornác szépen le van tapasztva. Egy előtér⁸⁶ csinált. A kemencét estével kitapasztotta, ott is segítettem beadogatni a sárt. Egy este elmentünk Sziki Péter bácsiék paszulyt⁸⁷ venni, vettünk 10 [kiló] jó nagy szemű fakó paszulyt, 10 pengő két kiló fehéret, az meg 3.60 volt. Ezt is elintéztük. Akkor a három helyen a répát felástuk, talicskával hazahordta. A temetőnél felásta nekem, én kis székre ülve pucoltam, ő meg hordta haza, és ez is le van már földelve a kertbe. Akkor mindig az udvart, utcát szépen összesepregette mindig. Nekem meg aztán mellette a tengerifejtés, krumplifőzés, magunknak főzni. A varrónéhoz nem is értem rá átmenni, mert mindennap volt kiszámított dolog, még itt a kiskertbe takaros kis zöldséges vermet is csinált. Sok minden lezajlott azon a héten. Vasárnap átmentek a szereplők⁸⁸ és a zenészek Dancsházára⁸⁹, én meg elmentem csigacsinálni⁹⁰ Ilonkákhoz mentem 5 órára, odaértünk, fél hat lett, és képzeld 12 óra 10 percig csináltuk a csigát, addig ott ülni. Vacsorára egy bögre kávéhozak, kalácsot mindenkinek, Ilonka egyszer felállt nyújtani, én nem, inkább ültem, úgyis fájt már mindenem. Mikor odamentünk, már ott volt Dancsné, Dancs Erzsike, Győri Ödönné, Csóka Lajosné, én, Ilonka, miutánunk jött még Nagy Zsuzsika, más nem volt. Éjjel egy órakor főzött Lina néni be két levél laskatésztát, azt ettünk, fél kettő volt, hogy hazajöttem, erre jöttek Sanyi bátyádék, hogy ne jöjjen egyedül. Ez volt, így volt a csigacsinálás. Másnap, hétfőn a piacon vettünk szép petrezselymet, zellert, répát, leraktuk a kis verembe.

[4.] Akkor belekezdtem a mosásba, kenyérsütés utána. Akkor egy nap voltunk az erdőn fáér[t], apukád meszelte az ólat tehénszarossal, megszaradt, utána fehérre. Nekem fát vágott, vizet hozott. Rábéról⁹¹ tengerit vett, azt hazahozta. Sápon⁹² volt rucát venni. Pénteken kisütöttem a lakodalmi tésztát, főztem, este lett. Szombaton apukád

⁸⁵ A nyárikonyhát beraktuk = Tűzhelyet építettünk sárból

⁸⁶ Előte: Kemencék, katlanok szájának betámasztására használják, általában félkör alakú, általában pelyvás sárból, agyagból készítik. Madarassy 1905. 296.

⁸⁷ paszuly = bab

⁸⁸ Valamilyen népszínmű szereplőiről lehet szó.

⁸⁹ Bihardancsháza, Bihartordával szomszédos község.

⁹⁰ Csigacsinálás: a lakodalmat megelőző közös munka a lakodalmas háznál, a lakodalomba hivatalos gazdaasszonyok, lányok együtt készítik a levesbe való csigatésztát. Ortutay 1977: 500.

⁹¹ Nagyrábé, Bihartordával szomszédos község.

⁹² Bihartordával szomszédos község.

aludt délelőtt 11 óráig, mert Sápon volt, pénteken estefele átment Imre napjára. Én meg harisnyát varrtam, ruhámra a kék gallért rávarrtam, este az volt rajtam vacsorára. Dél felé aztán készülgettünk, a jószágot elláttam, az idő be volt borulva, esőre volt kilátás. Felöltöztünk, 2 órakor indultunk, az eső meg esett is már; elég jól. Ernyőt vittem magammal. Mikor odaértünk, már mindenki ott volt. Nemsoká indultunk is, Béni⁹³ elbúcsúzott a szüleitől. Sírtak, elköszöntek tőle, az eső esett. Mindenki elindult, volt párja, nekem nem jutott. Ilonkák elkéstek, utánunk jöttek. Gyarmatiék[hoz] egyedül mentem. Mikor onnan mentünk, Sziki Margit nénit, a Varga Pirinek az anyját hívtam, így mentem avval. Mikor itthon elkezdünk öltözni, akkor vettem észre magamat, hogy olyan egyszerű vagyok, másképp kellene megjelenni. Egy téli kabátom meg cipőm az csak van, de a harisnyám is végig volt varrva elől. A kezem kiette a hideg a répaásáson, egy kis csepp glicerinem nincs. Kesztyűm nincs, a kifű[j]t kezem feje olyan csúnya volt. Mindenkinek volt a kezén rendes kesztyű, a kezén ridikül meg női ernyő, nekem meg semmi, csak mint akinek senkije és semmije nincs, meg se láttak. Győri Ödönnének, Csóka Lajosnénak bőrkesztyű a kezén, Sziki Margit néninek, még úgy is táncolt. Ennekem a téli kabátomon nincs zsebem. A kezembe[n] fogtam a zsebkendőmet, olyan rosszulesett. Ilonkának ridikül, ernyője annak is, csak én voltam a kivető⁹⁴. Ha apukádnak ezt mondtam, akkor csak kiabált énrám, hogy ott van az a barna kesztyű meg a ridikül az éjjeli szekrénybe[n], vedd elő, jó az! Mikor az esküvőről hazamentünk – én estig voltam ott, akkor hazajöttem megetetni – onnan már én Szikiék[hez] mentem, ott segítkeztem, terítettem Lina nénival⁹⁵. 8 órakor jöttek haza, beköszöntött nemsoká, meglett a vacsora, Gyarmati Mara meg Sziki Jóska tálalt be. A leves jó volt, a birkapaprikás, [5.] de a krumpli, az ki volt meredve. Kifőzték jó előre, és nagyon hideg volt, és a kenyér egy kis falatokba volt vágva, jó száraz barna kenyér. Utána hozták a sült tyúkhúst, azt is olyan keveset raktak a tányérra, egy-kettő kivettük belőle, keveset hoztak be. Bor, az volt rendesen, azt mindig hordták, de az nem mindig esett jól. Akkor kihordták az asztalt, csak a fal mellett pad maradt bent, amin ültünk, és akkor hozták a süteményt meg egy pár tortát és kézbe rakták. Kézből ettük, úgy ragadt, és vitték tovább, nem is tudtunk venni eleget, vitték tovább. Nem is láttuk tovább színét se. Akkor elkezdtek táncolni, folyvást mulatott mindenki, jól érezték magukat, táncoltak, húzatták, alig pihentek apukádék,

⁹³ Sziki Benjámin, a vőlegény. Esküvője Gyarmati Vilmával 1943. november 6-án volt. Familysearch.org 1943: 175.

⁹⁴ kivétel

⁹⁵ Balogh Karolina, a vőlegény édesanyja.

mindig muzsikálni kellett. Ilonka is táncolt egy párszor, Sanyi bátyád is, csak keveset. Azonkívül mindenki mulatott. Végignéztem a más mulatságát, boldogságát. Szerettem volna nem ott lenni. Úgy szerettem volna kisírni magamat. Hogy mindenki tud boldog lenni, csak énnekem fáj az életem. Anyám kinn a temetőben, te a messze távolban. Nincs is nekem semmi helyem ott, ahol mulatnak, mert nekünk az nem szól. Akinek bánata van, vonuljon el, hogy ne is lássa senki, mert úgy is lelátszik az arcáról és bámulják. Béni elhívott táncolni, kérdezte is, miért tetszik búsulni, Vilma néni. Azt mondtam: Minek örüljek már én, Béni, Adél sincs itthon, anyám is meghalt, nem lehet mindig jó kedvem. Reggelig mulattak, menyasszonytáncba sokat kaptak. És kalapba lett felkontyolva, meg koszűtümbe. Varga Piri is férjhez ment, de a fronton van az ura. Távházassággal esküdtek meg, mert őrmester az ura, és nincs stafíring⁹⁶. Akkor hazajött szabadságra, és polgári esküvőt Nagyszalontán intézték el. A Jenőék meg Debrecenbe[n] a jövő héten esküdnék meg. [6.] Az esküvő így telt. Mindenkinek jól, azt lehet mondani. Úgy folytak a befelé⁹⁷ a könnyeim, az ujjom raktam rá. Sokat, nagyon sokat gondoltam rád, felejthetetlen kedves kislányom. Hazajöttünk reggel 6 órakor; éppen kivirradt. 50 pengőt keresett apukád. Akkor ő átöltözött, és ment Sáptra. 10 rucát hozott haza. Én lefeküdtem egy pár órára, de nem tudtam aludni, csak lemelegedtem. 11 órára hazajött, akkor ő feküdt le, én már fennmaradtam, a jószágot etettem meg főztem. Három órakor keltem fel, éppen eljött apósom, úgyhogy együtt ebédeltünk meg hárman. Akkor ő készült a Hangyába⁹⁸, apósom megkértem, hogy segítsen megölni a 10 rucát, meg pucolni is segített is. Olyan ügyesen megölte, és segített pucolni is. Itt volt 10 óráig. Én fél tizenegykor feküdtem le, de olyan fáradt és álmos voltam, hogy majd elbuktam, 10 rucát míg megvasaltam.⁹⁹ Félttem is, hogy nem fogom hallani az óracsengést, tányérba tettem, kiskanállal, és képzeld, hallottam is, de nem tudtam, hogy miért cseng, és aludtam tovább. Háromnegyed négykor magamtól ébredtem fel, és az órát 3 órára húztam fel. Akkor szóltam apukádnak, úgy káromkodott, hogy elébb nem szóltam neki. Akkor gyorsan zsákba raktuk,

⁹⁶ Stafíring: kelengye, hozomány.

⁹⁷ Talán lefelé.

⁹⁸ Hangya Fogyasztási Termelő és Értékesítési Szövetkezet: A II. világháború előtti időszakban Magyarország valamennyi településén jelen voltak a Hangya szövetkezetei; székházzal, kereskedelmi átvevő-hellyel, hitelszövetkezeti partnerséggel, és azzal a szellemiséggel, hogy az összefogás, a szövetkezés az egyetlen út arra, hogy a termelők megfelelő pozíciót érjenek el a piacon, hogy a gazdatársadalom piaci érdekei érvényesüljenek. Hangyaszov.hu 2018

Bihartördán 1949-ig működött a Hangya. Koszorus i. m. 74.

⁹⁹ A nehezen kopasztható, ún. tokos baromfi tollának eltávolításához az állatot vizes ruhába csavarták, és meleg vasalóval megvasalták.

egy pillanat alatt elkészült, zörgött is egy szekér, fel is vette, elment. Hétfőn jön haza, mikor belép, mondja az első szavával, hogy megfogták. Hát hol? – kérdem. Azt mondja, hogy az utcán. Ki is ment a pályaudvaron szépen, és [az] utcán csak meg lett szólítva. Biztosan detektív volt, látta a zsák csomóját, nem szólt az többet, csak irt egy levelet, hogy menjen a vásárcsarnokba és adja le, a maximált áron elkapja a pénzt. [7.] Képzeld el, így megjárta, a bánat majd megöli. 100 pengővel kevesebb lett a pénzünk. Megvette Sápon 8 pengőjével, 31 kiló lett, megpucolva 27 kiló volt, és ezt a súlyt fizették ki 7 pengőjével – meg Tóth Karit, Jámbor Gizit, apukád – ezek odavitték a vásárcsarnokba. Ángyod kedden ment, szerencsésen megjárta. Holnap, csütörtökön megint megyen. Ezt az apukád így megjárta. Azt mondta, nem megy többet, csak így postán küld, amit tud.

Forrón szeretett kislányom! Most válaszolok a borítékos leveledre.¹⁰⁰ Sírva olvastam el a nehéz bánataim közt. Én küldtem Monorra egy lapot. Aztán Pestre, hogy ne nyugtalanodj, majd írok bővebben, mert most olyan sok a dolog, hogy nem jut időm, hogy írjak. Megkaptad azt is, kislányom, soraidból olvasva. Bizony, fáj a kezem, annál jobban a derekam, meg se tudok mozdulni vele, annyira fáj. Mikor felkelek, akkor kiáll belőle. Még ilyet nem is hallottam, hogy miféle fájás ez. Nappal csak elvégezem a dolgom, csak a ház irtó hideg, nem fűtünk. Petró nincs, még erre hónapra nem adtak.¹⁰¹ Jó, hogy van egy kis petróleumom, másképp nem is tudom, hogy mi lenne. Segíteni bizony, kedves kislányom, nem tudsz. Te ott szenvedel, én meg itt. Te a két gyerek durvaságát, én meg az apukádét. Itt ritka vendég a békesség. Azt hittem pedig, kislányom, hogy itthon voltál, nem mondtál semmi rosszat rólok, hogy talán mégis igazi jó helyed van. De úgy van az, mikor öröm van a szívünkben és a lelkünk boldog, mindent elfeledünk. Megértelek én abban is tégedet. Azt meg mondd meg, hogy te a gyerek mellé vagy fogadva, nem a szakácsné mellé, végezze el a dolgát ő is, vagy pedig kérjél 100 pengőt. Mára még annyi értéket se tudol rajta venni, mint azelőtt 20 pengőn. Mikor nekem a Méltóék[nál]¹⁰² 16 pengőm volt, 9 pengőért[t] vettem egy pár cipőt, magamnak, 2.50-ért[t] egy delén¹⁰³ kendőt ugyanannyiért[t] egy pár harisnyát. Most meg nem lehet venni még 100 pengőért[t] se, hogy na, egy darabot vettem rajta. [8.] Ha kell a munkád, meg ha van, akit szekírozának, akkor fizessék

¹⁰⁰ Adél 1943. november 4-én kelt levele fennmaradt a családi irattárban. Gál Adél leveleit egy másik közlésben tervezzük közzétenni.

¹⁰¹ A világitáshoz használt petróleumhoz a lakosság a fogyasztást korlátozó jegyrendszer mellett sem mindig jutott hozzá.

¹⁰² Méltóságos Úréknál

¹⁰³ finom gyapjúsövet

meg. Aztán még arra is fel akarom hívni a figyelmedet, hogy a szakácsnéval ne legyél nagyon jóba[n] se, rosszba[n] se. Az asszonyékról se mondjál semmit, pláne rosszat, mert visszamondja. Már én ezt próbáltam, tudom mondani. Azt is tudom, hogy mi az, gyerek mellett lenni, azt is próbáltam, pedig csak egy mellett. Mégiscsak arra kérlek, amennyiben tudsz, végy erőt magadon és tűrni kell. Nekünk ez adatott. És hacsak tudol, Tóth nénivel is oszd meg életed sorját. Hátha valamerre jobbra tudná fordítani. Ha nem lehet, most a nagy télben ne mozogj, ha bírod, mert mindig pusztul az ember, ha változik is. Értelmes vagy te, és jól gondold meg a helyzetedet. És ha csak lehet, cipőt a lábadra, mert lábról lehet felfázni. Mutasd meg neki a cipődet, és ha nem elég a pénzed, kérjél előre, csak a cipő az első. Én nem haragszom, kedves kislányom, hogy a leveledben kipanaszzkodtad magadat, és csak nekem lehet, másnak úgysem. Én meg neked panaszkodhatom ki magamat, mert ha apukádnak mondom is, hogy fáj valamim, rámförmed a durva szavaival és nézésével, hogy hogy lehet az, hát ő mennyit megy. Nem enged orvoshoz se, azt mondja, nem csinál az orvos a derekamnak semmit se, annyit ő is megmond, pihengessek. És egész nap talpon vagyok, és az sincs, ahol megmelegedjek. Fűteni nem fűtünk még, a konyhából meg kirepül a kis tüzelés, olyan rossz a konyhaajtó. Most azt mondja, hogy Zsuzska nénit elhí[v]ja, hogy kenjen meg, meg nadályt¹⁰⁴ kerít beleragasztani. Nekem nem kell egyik sem, sajnál 3 pengőt, hogy elmenjek az orvoshoz. Tegnapelőtt is ott álltam az istállóba[n] egy fél [napot], míg a jászolt csinálta: tartani, fogni, szeget adni. Tegnap dél[b]en meg már hozzáfogtam a két utcai ablakot megpucolni, mert már jobb idő úgysem ígérkezik, és nagyon piszkos volt már, télire nem maradhat légszaroson. Most olyan szép, ragyognak. A fája is tiszta, nyitnak benne a virágok, még kint van az ablak közt, most a jövő héten kezdem a mosást, utána sütés, akkor a konyhát kellene bemeszelnem, ha bírnám.¹⁰⁵

¹⁰⁴ piócat

¹⁰⁵ A levél nincs befejezve, aláírva, ezért feltételezzük, Jakab Vilma el sem küldte. Későbbi széljegyzetek a papír oldalain: 1. oldal: „1974. február 15.” 4. oldal: „1978. június 20. – 29-én 75 éves leszek.”; „Elolvastam 1978. V. 20. Adélka.” 5. oldal: „Gyula ... [olvashatatlan szó] Mihálynál, Katika Ladányba[n] van. 6. oldal: „Elolvastam 1978. december 15. este”; 8. oldal: „1979. augusztus 2. Olvastam, elég volt.”

Biharosda 1943. November 8. Hétfeléste kezdtem
Telephetetlen kedves kislányom kedél! 1974 Február 15
Kit hitte hogy el mentél de olyan hamar csak nem lehet
már elöttem álló talár sőt tudok hozzá fogni
hogy reked injak most is nagyon faradt a keserű
vár alva az este is so rusat kisléttem el az el-
névire azólla rem volt apukád most van oda
ma reggel ment el Faradt vagyok fog a keserű a
kútra se vagyok pedig apukád mindig hozte de
hiába az idő is hideg bok reked tudok is reggel
estig úgy el vagyok moradva tehát kislányom
att fordítom el a gondolataimmat amikor ke-
sésérték a kapun réstten utárad róva imád
közva mentek itt ee utkerék jött egymagután
három kb egy zárte lovas nagyon nyugtalt úres
en nem rétek rajta úgy kisten a jó szent hogy
csak venne fel beneteket Moneta is apukád
hogy are nett fel beneteket megje mentettek gyagy
stem e lett piros a gubád kislányom sőt az
talár listett stálatott Imádkoztam elmentetted
te jätten gondolataim végig kesést utárad
amúni más rem táptam csak lelkünter
kedves kislányom mit or fel kisten rem dőgy öton
stóbat konyhat apukád úgy vétebedet hogy lóan
rem is meg a kassádal sőt hogy kégedet ki
kesést látta hogy fegyelik az utasok de kére
hogy el ment ottra fel is harotta hogy es is
meg az is meg meg gondola is is hogy megprot-
alja itt volt a sok lép követ veua is három
óra után batarosta el hogy meggen is hogy
oljem is pucoljam a rucaikat hiójak valakét
segíteni magamnak En el is mentem vatsóvölben
szórttem veina ott lerni de rem jöt se Day
Törvika se a hátal Csóka Rudaltre se Paroppire
főle este lett sán el mentem a tejt Dajkair
is pöctam a Ky Jóska anyánnak ad éjant kiste
apukád itthon volt is hiatta a romsvédonnyjt Liki
rejt jött is hársé itt voltak akkor kizsaka roni
hata ment kesést Lándor is at jött Lankaral
három nagy meg volt meg akkor pucolattan gyick
vgy tiólara se lakartam én meg vasaltam ee
képedetted hogy miom helyette voltam is hogy
stóten nagyon is csak hogy tuggak ee venne ee
stóten nagyon egudül meg olmi so rusat el gondol-
latod hogy egy vely.

10. kép. Jakab Vilma levelének 1. oldala

Irodalom

ECKHARDT Sándor

1950 A legrégebbi parasztlevelek nyelve és stílusa. *Magyar Nyelvőr* 74. évf. 2–3. sz. 113–122.

FARAGÓNÉ dr. Takács Katalin (összeáll.)

2014 *Családfa*. Kézirat (A szerző családi irattára)

FAMILYSEARCH.ORG

- 1903 Bihartorda (Torda) polgári anyakönyvei. Születtek 1895–1906.
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TFF-9SVY?i=351&wc=92Q3-3TL%3A40680301%2C49784901%2C40679603&cc=1452460>
(A letöltés ideje: 2019. július 21.)
- 1929 Bihartorda (Torda) polgári anyakönyvei. Halottak 1915–1944.
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95PJ-SFW?i=123&wc=92SB-BZS%3A40680301%2C49784901%2C49852301&cc=1452460>
(A letöltés ideje: 2019. július 21.)
- 1943 Bihartorda (Torda) polgári anyakönyvei. Házasultak 1915–1951
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5PJ-K5?i=174&wc=92SB-166%3A40680301%2C49784901%2C43396301&cc=1452460>
(A letöltés ideje: 2019. július 21.)

HANÁK Péter

1973 Népi levelek az első világháborúból. *Valóság*, XVI. évf. 3. szám- 62–87.

HANGYASZOV.HU

2018 *A HANGYA története*. <http://hangyaszo.hu/hangya>
(A letöltés ideje: 2019. június 16.)

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése*. Debrecen
1998 Írott szövegek egy személy életrében. *Ethnographia* 109. évf. 589–628.

KOSZORUS László

2018 *Tordai krónika II*. Bihartorda

MADARASSY László

1905 Az „előte” vagy „tévő”. *Néprajzi Értesítő* VI. évf. 4. f. 296–297.

MARKÓ László (főszerk.)

2001 *Új magyar életrajzi lexikon, I. A–Cs*. Budapest

NOVOTNY Tihamér

1987 *Első világháborús katonaemlékek*. Bp. 107–113.

ORTUTAY Gyula (főszerk.)

1977 *Magyar néprajzi lexikon, I. kötet A–E.* Bp.

SÁNDOR Mária

2014 „*Írtam ide... Jakab Vilma*”. *Egy bihartordai háziasszony feljegyzései.* In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX.* Berettyóújfalu. 171–217.

2017 „*Régi feljegyzésemről ide leírtam...*” – *Jakab Vilma bihartordai háziasszony újabb feljegyzései.* In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII.* Berettyóújfalu. 117–138.

SIPOS Péter

2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons* 7. évf. 1. szám, 171–184.

Közyűjteményi források

BFL= Budapest Főváros Levéltára

IV.1419.j 1941. évi népszámlálás lakásívei

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.B 465/j. 3.b Bihar vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye, Bihartorda, házassági, 1881–1894

MÁRIA SÁNDOR

Letters of Vilma Jakab –

Further memories of the life of a housewife from Bihartorda

The previous two annuals of Bihari Museum presented compilations of the diary-like notes dated between 1939 and 1953 and written by Vilma Jakab, a housewife from Bihartorda. Meanwhile, the family provided some more documents of the housewife to the museum. This time we introduce letters written by the parents of Vilma Jakab to their daughter between 1929 and 1941; these days Vilma Jakab was a servant in other settlements, and her daughter, Adél was cared by Vilma's parents in Bihartorda. In the second part we disclose a longer letter written by Vilma Jakab to her daughter, Adél in 1943, who worked as a childminder in Budapest in those days. These letters showcase the everyday life of the village, and also emphasize the concern of a loving mother for her child being far away.

GYÖNYÖRÚNÉ ERDEI JUDIT

A bihari rátétes szűrők motívumainak változása a rátétdíszítmények továbbéltetésében a Bihari Múzeum gyűjteménye alapján

Ezen írásom¹ a Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményében található viseleti darabokon és lakástextileken keresztül kívánja áttekinteni a specifikusan bihari rátétes motívumokat, rendszerbe foglalni azokat.² Szeretném áttekinteni a bihari szűrszabómesterek és tanítványaik újíto tevékenységét, azokat a változtatásokat, amelyek segítségével ez az egyedülállóan magyar, jellegzetesen bihari díszítmény fennmaradt, és a mai kor igényeinek megfelelően továbbél a lakáskultúrában és a viseletben.³

A bihari rátétes technika

Az 1870-es években a varrógép megjelenésekor a nagy fantáziával és kézügyességgel megáldott bihari szűrszabók az új technika segítségével alakították át a korábbi szűrőhímzés mintákat: stilizálva kezdték azokat levarrni. A bihari rátétes szűrők⁴ elkészítéséhez a posztóalap mellett egy felső, rátét anyagra is szükség volt. A szűrszabó gépi varrással erősítette össze a két anyagot, ezzel díszítette és folyamatosan tudott haladni. Az anyag mozgatásával szabadon rajzolhatta a mintákat is. Mindennek következtében hamarabb készen lett a szűr, mintha hímezték volna.

A levarrás során a mesterek törekedtek a minták folyamatosságára. Igyekeztek csökkenteni a megállások számát, a varrótű új helyre való áthelyezését, mert az lassította a munkát. Biztos kézzel, nagy gyakorlattal, minimális előrajzolással szabályos mintákat varrtak a díszítendő felületekre. Mesterségbeli tudásukról, a varrógép-kezelési és levarrási gyorsaságukról Györffy István, a szűrvisélet kiváló kutatója is csodálattal ír.⁵

¹ Korábbi tanulmányaimban a Bihari Múzeum rátétes szűrjeit és szűrkrét díszítésű tárgyait vizsgáltam. Gyönyörűné 2014, illetve 2017.

² Szűr- és szűrkrét-készítő tapasztalataim alapján bátorodom ezt megvalósítani. (A szerző szűrkrétkészítő népi iparművész, a népművészet ifjú mestere – *A szerk.*)

³ Köszönetet mondok Kállai Irénnek, a Berettyó Kulturális Központ igazgatójának és Török Péternek, a Bihari Múzeum vezetőjének, hogy lehetőséget biztosítottak a kutatásra. Külön köszönetet mondok dr. V. Szathmári Ibolya etnográfusnak, a Déri Múzeum nyugalmazott igazgatójának, dr. Krajczárné Sándor Mária etnográfusnak, a Bihari Múzeum főmuzeológusának és Szűcs Endre múzeumi munkatársnak a munkám során nyújtott messzemenő szakmai segítségért, támogatásért és a végtelen türelmükért.

⁴ Kialakulását tekintve a szűrítípusok között a legkésőbbi változat.

⁵ Györffy 2004: 72.

A varrógéppel levart rátétdíszítményű szűrők hamar elterjedtek Biharban és Erdélyben.⁶ Mivel olcsóbbak voltak, mint a himzettek, a vevők körében hamar kedvelté is váltak.

A két textília díszes összevarrása, a felesleges részek ollóval történő kimetszése, a minta jellegzetességei, a kompozíciós megoldások együttesen adták a sajátosan erre a tájra jellemző egyediséget. A Bihari Múzeum textilgyűjteményében szép számmal megtalálható az ilyen díszítési eljárással készült ünnepi fekete és nyers alapszínű fekete rátétdíszítményű szűr.

A vásárlók igényének változása eredményezte azt, hogy az 1930-as évektől a szűrszabók egyre ritkábban készítettek rátétes szűröket. A technika és díszítmény fennmaradásán a második világháború utáni években központi beavatkozással is próbáltak segíteni.⁷ A rátétdíszítmények továbbéltetésének legkiemelkedőbb mesterei a lakástextileken, modern viseleti darabokon is igyekeztek megtartani a hagyományos díszítményeket. De ugyanakkor a megrendelői igényekhez is igazodva új mintákat, szerkesztési módokat találtak ki, új színhatásokra törekedtek.

A szűrátét díszítésű tárgyakon már az alap is és a rátét is filc. Tulajdonságát tekintve könnyebben deformálódik, mint a posztó. Erre az új anyagra kerülő rátétdíszítmények a nyers alapszínű szűrökhöz hasonlóan applikáltak.

A szűrökön és a szűrátétes textiliákon is a szerkesztés leggyakrabban használt eszköze a körsablon volt, több méretet is használtak belőle. Mérésre a vonalzó, szabócenti, vagy derékszögvas szolgált. Az előrajzolást szolgáló rajzeszköz az elmosott, vékony száraz szappandarab volt.

A továbbiakban azt szeretném bemutatni a Bihari Múzeum textilgyűjteményének tárgyain keresztül, hogy milyen formában élnek tovább a rátétes szűr díszítményei a szűrátétes textiliákon.

A bihari rátétdíszítmény motívumai

A bihari rátétdíszítmény legjellemzőbb díszítő elemei: a dísztüzések,⁸ szegélyek, kerek és hosszú virágok, rozetták,⁹ térkitöltők.

A díszítmények szerkesztés szempontjából több csoportba sorolhatók. Az első csoportba a *mértani formák* tartoznak, ezek egyenes vagy görbe varrásvonalak.

⁶ Tasnádi 2013: 150 és 155.

⁷ Gyönyörűné 2014: 143.

⁸ Más néven nyargalások. A kifejezés a varrás gyorsaságára utal.

⁹ A szűr gallérjának sarkán lévő csücskő nevű részen helyezkedtek el, ezért a minta másik neve a csücskő.

A szűr kezdetleges, ősi díszítményei a *dísztüzések*. Kettős szerepük van, elsődlegesen a szélek vagy hasítékok, valamint az összeillesztések megerősítése, ezért nem metszették ki. Második funkciójuk, hogy mintázatuk a szűr díszítményévé vált.

A dísztüzések vízszintes irányú szabásvonalak mentén alakultak ki: a gallér és szecc szélein, az ujjak végein a feleresztéseknél, az aszajon¹⁰ és a toldócsík¹¹ elfedésénél. A díszítő hatást a varrások szerkesztéséből adódó, szabályosan ismétlődő mintázat adja. Ezen díszítmények levarrásának jellemzője a folyamatos gyors haladás.

A legtöbb dísztüzés-variáns a *fekete posztó alapon fekete rátétdíszítésű szűrökön* maradt ránk.

A tüzések a térkitöltés szempontjából különbözőek lehetnek. Megkülönböztetünk egy vagy több varrásokból álló tüzéseket, az utóbbiak a varrások tekintve lehetnek egymást metsző és nem metsző formájúak.

Az egymást nem metsző dísztüzések között a legegyszerűbb az egy varrásokból álló, egysoros nyargalás. Szerkesztése körsablonnal történik. Az előrajzolás által egy hullámvonalat kapunk.¹² (I. tábla 1. kép). A nagy gyakorlattal rendelkező mesterek minden előrajzolás nélkül készítették azokat, szabályos mintát varrtak.

A több varrásokból álló nyargalások három csoportba sorolhatók, ezek: kétsoros, négy soros és hatsoros nyargalás. Mindegyiket páros számú varrások alkotja.

A kétsoros nyargalásnál két varrások szerveződik egy motívummá. A varrások egymáshoz való viszonyát tekintve lehetnek egymással nem érintkezők, illetve egymást metszők.

Az egymással nem érintkező, két varrásokból álló kétsoros nyargalás alakjának ívessége miatt kapta a *csiga* elnevezést.¹³ Rajzolata folyamatos, összekapcsolt U betűkhöz hasonlít. A minta második sora szembe fordul az elsővel, fordított állású és kissé elcsúsztatott. Így egy ölelkező hatású, egységes szerkezet alakul ki.¹⁴ (I. tábla 1. kép)

¹⁰ Aszaj: a szűr három darabból álló oldalrészének középső, díszített része.

¹¹ A szűr alját tenyérnyi széles szűrposztó csikkal hosszabbították meg.

¹² Az aszajon és a toldócsíkon található a BM. I.97.60. és a BM. I.74.2.1. leltári számú fekete szűrökön. A mintát *vízfolyás* néven ismerjük, mert hasonlít a hullámvíz, csordogáló vízre.

¹³ Mesterem, ifj. Szidor Jánosné szóbeli közlése.

¹⁴ A csiga motívum a BM. I.74.2.1. és a BM. I.2001.16. leltári számú szűrök szeccének, gallérjának és felhasításának szélén, a BM. I.97.60. leltári számú szűr ujján és szeccén, gallérján, a BM. I.2001.17. leltári számú szűr aszaján és felhasításán helyezkedik el.

A négysoros változatánál két kétsoros csigasor fut egymással párhuzamosan, amelyek egymás tükröképei. (*I. tábla 2. kép*) A két- vagy négysoros csiga minden fekete viseleti darabon megtalálható.¹⁵

Az egymást metsző nyargalások szintén lehetnek kétsorosak és négysorosak. Szerkesztésük körsablonnal történik. Az előző típushoz hasonlóan, a rajzolat kialakításában itt is fontos szerepe van a tükrözésnek.

A kétsoros nyargalás esetében a két szegélyező vonal mentén fordított állású, egymásba kapcsolódó félkörök vannak. A másik varrássor egymásba csúsztatott pontos tükröképe az elsőnek. A varrásvonalak találkozásai által jönnek létre a metszéspontok.

A kétsoros dísztüzéseknek két fajtáját különböztetjük meg. Az első technikailag egyszerűbb, itt két ellentétes állású vízfolyás metszi egymást.¹⁶ A másik fajtánál a szemben lévő ívek olyan nagyok, hogy a díszítendő rész felén túlérnek, ezáltal egymást több helyen metszik. Az íves és szögletes formák váltakozása által új, érdekes díszítmény jön létre.¹⁷ (*II. tábla 1. kép*)

A Bihari Múzeum textilgyűjteményében az egyik különleges fekete szűrnek¹⁸ a gallérján és szecscén egymás mellett jelenik meg három különböző nyargalás: egy egysoros és két különböző kétsoros dísztüzés. (*II. tábla 1. kép*)

A négysoros nyargalások első csoportja hálózathoz hasonlít. Két-két párhuzamosan elhelyezkedő vízfolyás keresztezi egymást, ezáltal sűrű, egyenletes távolságban lévő metszéspontok alakulnak ki.¹⁹ (*II. tábla 1. kép*) Ez a négysoros nyargalás található két kivétellel a fekete szűrök nyakán.²⁰ Két nyers alapszínű szűr nyakát is így díszítették.²¹

A második csoportnak is két fajtája van. Az egyszerűbb esetében egymásra tükröképként elhelyezkedő ívsor között két vízfolyás hullámszik.²² (*II. tábla 2. kép*) A bonyolultabb változatban a szélső ívsorok közé még egy kétsoros nyargalást varrtak.²³

¹⁵ Összesen hat darab.

¹⁶ A BM. I.2001.16. leltári számú szűrön a gallér legbelső nyargalása.

¹⁷ A BM. I.76.12. leltári számú szűr aljának felhasításánál, az aszajon és az ujjak feleeresztésein, valamint a BM. I.74.2.1. és a BM. I.2001.16. leltári számú szűrök nyakán található. Ez utóbbin a bonyolultabb szerkesztése látható.

¹⁸ Leltári szám: BM. I.2001.16.

¹⁹ A BM. I.97.60., BM. I.76.12., BM. I.2001.16. és BM. I.2001.18. leltári számú szűrök nyakán jelenik meg.

²⁰ A BM. I.74.2.1. és a BM. I.2001.17. leltári számú szűrök nyakán újabb változatokat láthatunk.

²¹ BM. I.2001.15., BM. I.74.31. leltári számú szűrét. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr nyaka elkopott és más anyagra cserélték, ezért nem lehet megállapítani, milyen nyargalás volt rajta.

²² A BM. I.76.12. leltári számú szűr aszaján és felhasításán található.

²³ A BM. I.2001.17. leltári számú viseleti darab nyakán helyezkedik el.

A második csoportba tartozó díszítmények szerkesztése két különböző méretű sablonnal történik.

A kétsoros díszítzés keskenyebb és szélesebb részre is került. Olykor a szélesebb rátétet négy soros nyargalással látták el. Mívesebb hatást és jobb megerősítést érték el általa, míg több szűrőn a széles felületre kerülve elnagyolttá válik a minta.²⁴

A hatsoros nyargalásra egyetlen esetben találtam példát a múzeum gyűjteményében. Ha ezt a mintát alaposan megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a második csoportba tartozó, négy soros nyargalás közepén lévő vízfolyás megduplázásával jön létre. Így egészen különleges rajzolat keletkezik.²⁵

A díszítzések esetében először a mintát határoló egyenes vonalakat²⁶, majd a belső mintát varrják le. A mintát akkor egyszerű varrni, amikor a nyargalás iránya egyenes. A szeccen és a galléron derékszögben kell a motívumnak fordulnia a szegendő forma miatt. Az új oldalra való átfordulás nem zavarja a varrás lendületét, a minta folyamatos marad. A sarkokban díszes rajzolatot hoz létre az irányváltás, amely érdekesebbé teszi a mintát.

A nyers alapon fekete applikált szűrőkön a díszítzések helye, funkciója megegyezik a fekete alapon fekete szűrőkével. A négy soros csiga elnagyoltságát itt is észre lehet venni.²⁷ Bár igényes kivitelezésű ellenpéldája is megtalálható.²⁸ A varrásvonalak egymáshoz közelítésével a két-két csigásor közötti részre nagyobb figyelem irányul. A pontos szerkesztés lehetővé teszi, hogy a belső két varrásvonal újabb mintává szerveződjön. Ezáltal egységesebb négy soros díszítzés jön létre.²⁹ (*III. tábla 2. kép*)

Előfordul, hogy sokkal szélesebb helyen jelenik meg a szeccen lévő négy soros nyargalás. (*III. tábla 1. kép*) Ezt a szűrszabó technikailag a minta felnagyításával oldja meg.³⁰

A bujkán³¹ is megtalálható díszítzés, amelyet cifrázásnak neveznek.³² Ebben az esetben a díszítzés nem rögzít rátétet, csak díszíti az alapanyagot. Több egyező

²⁴ A BM. I.2001.17. leltári számú szűrő aszaján.

²⁵ A BM. I.76.12. leltári számú szűrő ujján láthatjuk, ezt a díszítményt két oldalt újabb kétsoros díszítzés zárja le.

²⁶ ún. lénia

²⁷ A BM. I.2001.15. leltári számú szűrő ujján, szeccén, gallérján és feleleresztésein.

²⁸ A BM. I.2001.19. leltári számú szűrő ujján, szeccén, gallérján.

²⁹ A. BM. I.2001.17. leltári számú fekete alapon fekete rátétdíszítésű szűrő, valamint a BM. I.74.3.1. leltári számú váradi szűrő szecc és gallér részén.

³⁰ A BM. I.2001.15., BM. I. 2001.19. leltári számú szűrők aszaján és feleleresztésein.

³¹ Bujka: rövid derekú, hosszú ujjú, nyakig gombolt, laza, férfikabát neve Erdélyben.

³² Faragó – Nagy – Vámszer 1977: 128.

motívuma is van a két férfi viseleti darabnak. A vízfolyást *fél nyolcasnak*, a két ellentétes irányú félkörből szerkesztett, egymást metsző kétsoros nyargalást *nyolcasnak*, a mintasort *rendnek*³³ nevezik. Míg a szűrőkön és rátét díszítésű tárgyakon a varrás színe megegyezik a rátét színével, a bujkán eltérő színnel jelenik meg a díszítettség fokozása érdekében.

A *lakástextilek* között a díszítzésekre szép példákat találhatunk a díszpárnákon és a falvédőkön. A szélekre szintén megerősítési céllal került négy soros nyargalás.³⁴ (IV. tábla 2. kép) A széllezárás elősegíti a hátsó anyaggal való összetoldást. Csak a díszpárnák esetében marad meg ez a funkció, mert a két anyag közét ki kell tölteni. Varga Lászlóné két falvédőjének szélén még megerősítési szándékkal jelenik meg a nyargalás.³⁵ Erdei Lajos már elhagyja az aláakásos díszítményű párnájáról a díszítzést, nála a szél cakkozottá válik.³⁶ Az alap és a rátét még egyforma méretű. Ez a szerkesztési megoldás a különböző méretű és formájú terítőkön egyaránt gyakran előfordul. Ezzel szemben az egyik terítőn az alap színével megegyező anyagon van a nyargalás.³⁷ (VI. tábla 1. kép)

Varga Lászlóné a falvédőinek szélére az egymást nem metsző nyargalások közül a kétsoros csigát választotta.³⁸ A Bihari Múzeum szűrjeinek kétsoros csigáihoz képest sokkal keskenyebb részen jelenik meg. A két varrásvonal közelebb kerül egymáshoz, ezáltal igényesebb hatást kelt. (V. tábla 1. kép) Az applikált lakástextileken tehát a nyargalások kétsorosak vagy négy sorosak, és keskenyebb felületeken jelennek meg, mint a szűrőkön.

Varga Lászlóné két másik falvédőjének a derecskei Erdei Lajos által elkezdett újítást követi.³⁹ A terítő széle megerősítés nélkül marad, a rátét kisebb a cakkozott szélű alapnál. (V. tábla 2. kép) A falra történő felfüggesztésnél azonban a gyengébb, nem kellően megerősített szél problémát okozhat: a falvédő súlya miatt megnyúlhat a filcanyag.

A négy soros egymást nem metsző nyargalások közül a szűrőkön gyakran használt négy soros csiga zárja le Mezei András szüregallért idéző párnájának szélét.⁴⁰

³³ Faragó – Nagy – Vámszer i. m. 129.

³⁴ Lásd: BM. I.89.42., BM. I.89.41., BM. I.2014.104. leltári számú párnák.

³⁵ Leltári szám: BM. I.93.108., B.M. I.93.109.

³⁶ A BM. I.93.108. és BM. I.93.109. leltári számú falvédők.

³⁷ BM. I.74.314. leltári számú, Koós Imre által készített terítő.

³⁸ BM. I.93.108. és BM. I.93.109. leltári számú falvédők.

³⁹ BM. I.93.106. és a BM. I.93.107. leltári számú falvédők.

⁴⁰ Leltári szám: BM. I.89.42.

A nyargalással díszített különleges terítón az egymást metsző kétsoros nyargalásban a szemben lévő ívek olyan nagyok, hogy a díszítendő rész felén túlérnek, egymást két helyen metszik.⁴¹

A négysoros egymást metsző nyargalások két díszpárnán⁴² is megtalálhatók. (VI. tábla 2. kép) Mindkét esetben az alkotók a bonyolultabb szerkesztésű, látványosabb díszítményt használják.⁴³

Megállapíthatjuk, hogy a megváltozott funkció miatt a szűr kezdetleges, ősi díszítményei kisebb szerepet kapnak a rátétdíszítmények továbbéltetése során.

A nyargalásokból több hiányzik a lakástextileken.⁴⁴ Ez nem azt jelenti, hogy egyébként kikerültek a használatból, csak ritkábban van rájuk szükség.

Mivel a lakástextiliák széleit csak alkalmanként kell díszítéssel lezárni, a szűrkrét-készítőknek találniuk kellett helyettük más, alkalmas szűrmotívumokat. Nagyszerű érzékkel választották ki erre a célra a nyers alapszínű, fekete rátétű szűrök bokorvirágait szegélyező díszítményeket. Ezek a minták fogják később lezárni a terítők szélét, ezek lesznek a *szegélyek*⁴⁵. Ezenkívül igen fontos szerepet is kapnak, elválasztják az egyes kisebb, vagy nagyobb kompozíciós egységeket. A forma és funkció változása okozza, hogy gyakoribbá válik használatuk. Így válik szegéllyé a tölgyfalevél, a koszorú és a cseresznyesor.

A váradi szűrként leltározott darab⁴⁶ gallérján található dohánylevelet két *tölgyfalevél*⁴⁷ öleli körül.⁴⁸ (VII. tábla 1. kép) Egy másik nyers színű, applikált mintájú viseleti darabon ez keretezi a címermotívumokat.⁴⁹ Porkoláb Ferenc futóján

⁴¹ BM. I.74.314. leltári számú terítő nyargalás megegyezik BM. I.76.12. leltári számú szűr aljának felhasításánál, az aszajon és az ujjak feleresztéseim, valamint a BM. I.2001.16. leltári számú szűr ujján, gallérján, szecscén és alján lévővel.

⁴² Mezei András BM. I.89.41. leltári számú, valamint a tanítványának, Tóth Lajosnak BM. I.2014.104. leltári számú díszpárnáján.

⁴³ A BM. I.89.41. leltári számú díszítzés a BM. I.2001.17. leltári számú szűr nyakán lévővel egyezik meg.

⁴⁴ Az első a háló hatású nyargalás, melyen két-két párhuzamosan elhelyezkedő vízfolyás keresztezi egymást, amely a BM. I.97.60., BM. I.76.12., BM. I.2001.16. és a BM. I.2001.18. leltári számú szűrök nyakán jelenik meg. A második az, amikor az egymásra tükörképként elhelyezkedő ívsor között két vízfolyás hullámzik: a BM. I.76.12. leltári számú szűr aszaján és felhasításán található. A harmadik a hatsoros nyargalás csak a BM. I.76.12. leltári számú szűr ujján található meg. A negyedik az egysoros hullám vagy vízfolyás a BM. I.97.60. és a BM. I.74.2.1. leltári számú fekete szűrökön. Ötödikként az egymásra tükörképként elhelyezkedő két ívsor között két vízfolyás hullámzik. (Leltári szám: BM. I.74.2.1.)

⁴⁵ A kompozícióban való elhelyezkedése alapján kapja a szegély nevet.

⁴⁶ Leltári szám: BM. I.74.3.1.

⁴⁷ Néhány alkotó rozsmaringágnak nevezi.

⁴⁸ A mintaelnevezéseket a mesteremtől, ifj. Szidor Jánosnéától tanult formában használom.

⁴⁹ BM. I.2001.15. leltári számú szűrön összesen hét címert övez tölgyfalevél.

szegélyként széllezáró szerepet kap.⁵⁰ (VII. tábla 2. kép) Már Mezei András szürgallért idéző díszpárnáján is megtalálható a díszítés mellett elinduló tölgyfalevél. (IV. tábla 1. kép) Az említett váradi szűr gallérján belső keretet képez. (VII. tábla 1. kép) Az újjító szellemű szürszabóknak ez a megoldás adhatta az ötletet ahhoz, hogy a szegélyként körbefuttatható díszként használják.

A szürszabó azokat a mintákat keretezte *koszorúval* a szűrök gallérján, amelyeket hangsúlyozni kívánt. A koszorú a lakástextíleken keskenyebb méretű. A széllezárások közül ez a minta a legkedveltebb, leggyakrabban használt.⁵¹ Nagyon szép a levelezett változata. (VIII. tábla 2. kép) Különleges formájú a koszorú Sárközi Béláné egyik kerek terítőjének közepén.⁵² (IX. tábla 1. kép) Mezei András még tovább fokozza az esztétikai hatást a minta aláakásával.⁵³ (XIV. tábla 1. kép) A helytől függően keskenyebb részekre is kerülhet koszorú, de ez levelezetlen.⁵⁴

Míg az egyik ünnepi szűr gallérján *cseresznyesor* motívumocskában végződik a bokorvirág,⁵⁵ addig egy másik – véleményem szerint a legkiválóbb szerkesztésű – szűr dohányleveleit hosszan keretezi a cseresznyesor. Ez a minta az ujjon és a szeccen is megtalálható.⁵⁶ A cseresznyesorra jellemző, hogy középső varrásvonalból két oldalra kisméretű körformák sorakoznak.⁵⁷ Csak a szél felőli oldalon vannak cseresznyék a piros rátétes, nyers alapszínű kerek terítő szélén.⁵⁸ Jól variálható. Farkasfog motívummal összekapcsolva *félcseresznyés farkasfognak* nevezzük. Ez a variáns a Mezei Andrásnak és tanítványának, Tóth Lajosnak párnáin és a nyargalásos szélű terítőn is fellelhető.⁵⁹ Ezt találjuk Mezei András falvédőjének szélén is, amely a Bihari Múzeum textilgyűjteményének legutóbb bekerült tárgyai között szerepel.⁶⁰ Itt a nyargalás a belső mintát foglalja keretbe. (VI. tábla 2. kép) A rátétes lakástextíliák szerkesztése már elszakad a szürgallér kompozíciós szabályaitól: új megoldást találnak a formának és funkciónak megfelelően.

⁵⁰ BM. I.2014.123. leltári számú piros-fekete terítő.

⁵¹ BM. I.2014.16., BM. I.2014.99., BM. I.2002.17., BM. I.93.106. és BM. I.93.107. leltári számú lakástextíleken a koszorú szegélyként jelenik meg.

⁵² Leltári szám: BM. I.2012.19.

⁵³ Nyilvántartási szám: BM. GY. N 1400/1.

⁵⁴ Leltári szám: BM. I.2002.18. Kétféle koszorú van a terítőn.

⁵⁵ Leltári szám: BM. I.76.12.

⁵⁶ BM. I.2001.19. leltári számú szűr.

⁵⁷ A forma hasonló a cseresznyéhez.

⁵⁸ BM. I.90.9. leltári számú terítő.

⁵⁹ A BM. I.89.41. és BM. I.2014.104. leltári számú díszpárnákon, valamint a BM. I.74.314. leltári számú szögletes terítőn.

⁶⁰ Nyilvántartási szám: BM. GY. N. 1400/1.

A szűrők tölgyfalevelei, farkasfogmintái az új formán a részek elválasztásában új, jelentős szerepet kapnak. Ez a változtatás nagyfokú tervezőképességre, újfajta szemléletre és gazdag fantáziára vall, irányt mutat a jelenkor alkotóinak.

A rátétkészítés alapmotívuma és egyben díszítménye a *cakk*. Ez két vonalelemből áll: egy egyenes és egy hegyes vonalból. A cakkok egyenletes nagyságúak, legtöbbször fél centiméteresek. A belső részüket nem metsszük ki. Mindkét szűrőtípusnál⁶¹ megtalálható. A kehelylevélkéek virágait keretezi. A szürgallérok bokorvirágainak töltött szárán már megjelennek, többségükben metszetlenül. A nyers posztó alapú szűrők indáinak szélét is díszítik. A szürrátétben meghosszabbodik, új funkciót kap, önálló díszítményként jelenik meg, részeket választ el, szegélyez. Így valósulhatott meg, hogy cakkos keretezi a textilgyűjtemény női táskájának szívformáját,⁶² valamint Porcoláb Ferenc terítőjének szív motívumait.⁶³ (VII. tábla 2. kép)

A nyers alapon fekete applikált szűrőket ékesítette a fekete gyári *farkasfog*. A lezárást, az egyes részek közötti átmenetet és a díszítést szolgálta. A secc és a gallér belső szélén, a nyargalás és a rátétes díszítmény között helyezkedik el. Keretezte az aszajon elhelyezkedő mintákat, a toldócsíkot, a feleresztéseket és a felhasítás melletti nyargalást. A gyári farkasfog alkalmazása fokozza a szürgallér díszítmény hatását Mezei András nyers alapszínű fekete rátétdíszes párnáján. (IV. tábla 1. kép) A farkasfog mellett ugyanerre a célra fekete gépi csipkét is használtak.⁶⁴

A szürrátétes textíliákon farkasfogot a szűrőktől eltérően varrógéppel varrják le. Az összes minta közül ez a legsérülékenyebb díszítmény: használatkor a varrás alól hamar kikopik a filc anyag.⁶⁵ Ennek ellenére kedvelt motívum, mert az alapszínből a legtöbbet engedi láttatni, ezáltal a hangsúlyozásra, a motívumok egységbe szervezésére a sűrűbb minták esetében a kompozíció lazábbá tételére optikailag is alkalmas.⁶⁶ (IX. tábla 2. kép) Három kivétellel⁶⁷ minden terítőn, párnán, falvédőn fontos szerkezeti elválasztó és optikai szerepet kap. A szürrátétes viseletben Mezei András mellényének szélét, karöltőjét keretezi, a levarrt szél és a nagy díszítetlen felület között megteremti az átmenetet.⁶⁸ (XIV. tábla 2. kép)

⁶¹ Fekete alapon fekete és a nyers alapon fekete rátétes szűr.

⁶² Leltári szám: BM. I.93.147.

⁶³ Leltári szám: BM. I.2014.123.

⁶⁴ Napjainkban ilyet már nem gyártanak.

⁶⁵ Ezért a munkafolyamat során utójára érdemes kimetszeni.

⁶⁶ Leltári szám: BM. I.20014.19.

⁶⁷ Leltári szám: BM. I.2014.123., BM. I.2002.18. és a BM. I.2002.17.

⁶⁸ Piros alapon nyers rátétdíszítményű mellény, nyilvántartási szám: BM. GY.N. 1400/10.

A cakk és farkasfog összekapcsolását, a *cakkos farkasfogat* először Erdei Lajos díszpárnáján láthatjuk. (IV. tábla 2. kép) A szűrőkön ilyen még nem alkalmaztak. A cakkos farkasfog új, *speciálisan csak a szűrátétes tárgyakon használt díszítmény*. Ez a minta többféle képpen variálható, attól függően, hogy a tervező a kompozíció melyik részére kívánja elhelyezni. Ennek megfelelően a cakk a farkasfog külső⁶⁹ vagy a belső oldalára kerül. Nagyon szép, izgalmas szegéllyé válik Sárközi Béláné⁷⁰ piros alapon fekete rátétes kerek terítőjén. Mindkét varrásvonalhoz kapcsolódik egy-egy hegygel kifelé néző cakkor.⁷¹ (IX. tábla 1. kép)

A fentiek alapján megállapíthatjuk azt, hogy a forma és funkció változásával új funkciót kap a tölgyfalevél, a koszorú és a cseresznyesor. A mesterek, a szűrők mintáit fejlesztették tovább. Ezek a motívumok belső és külső keretező szerepük miatt szegéllyé válnak. A cakk továbbfejlődik önálló mintává. Egyszerűsége miatt kedvelt, gyakran használt. A szűrők mintáinak másik továbbfejlesztése a cakk levart farkasfoggal való összekapcsolása. Csak a szűrátétesben használt szegély előnye, hogy többféleképpen variálható térelválasztó. A kerek terítők formája középpontos elrendezést igényel, így a minták elrendezése is centrálissá válik. A szögletes terítők formája is a szűröktől eltérő tervezést igényel. A szimmetriatengelyek helye, mérete meghatározó a díszítmény szempontjából. A szűrőkön a középpontnak nem volt ekkora jelentősége.

A fennmaradt emlékanyagot kutatva egyértelműen beigazolódott az, hogy a szűrők rátétes díszítményeinek mai alkalmazásában Mezei András és Erdei Lajos tervező tevékenysége vált meghatározóan útmutatóvá.⁷²

A bihari rátétes szűrők jellegzetessége, hogy díszítményei az eddig elemzett archaikus mértani formák⁷³ mellett szinte kizárólag *növényi ornamentikából* építkeznek. Ezek a kerek és hosszú virágok, a térkitöltők⁷⁴ és a rozetták.

A növényi díszítmények első csoportjába tartoznak a *virágmotívumok*. A szűr-díszítés sajátossága, hogy nagy üres helyeket hagy és csak bizonyos részekre koncentrálnak. A virágminták a galléron, szeccen és az ujj alján, valamint a felhasítások felett

⁶⁹ Mint Erdei Lajos a BM. I.2014.100. leltári számú kis kerek terítőjén.

⁷⁰ A derecskei Erdei Lajos tanítványa.

⁷¹ Úgy nevezett féloldalas cakk.

⁷² Mezei András és Erdei Lajos kiemelkedő, újító tervező munkájáért megkapta a Népművészet Mestere címet.

⁷³ A nyargalás egyenes és íves vonalai és a cakkok.

⁷⁴ Különböző formájú indák.

helyezkednek el. A szürszabó a bihari himzett szűrők természetes virágábrázolásait stilizált motívumokká alakította a varrógéppel.⁷⁵

A díszítendő felületen az alkotó határozza meg, milyen formájú virágok kerülnek a kompozícióba. A teljes és tökéletes helykihasználás miatt a terítők sarkánál a kerek virágok formája hegyessé válik, megnyúlik.⁷⁶ (*V. tábla 1. kép*) Ennek hossza a kitöltendő helytől függ. A virág feje megváltozik, hosszukássá válik, igazodva a megváltozott formához. Így a kerek virágoknak kialakulnak hosszú megfelelőik. Minden virágdíszítésű szűrőn megtalálható ez a technikai megoldás.

A kerek és hosszú virágoknak szerkezetileg három típusa ismert. A szerkesztés alapja a körforma. Egy kompozíción belül a kör mérete a hely adta lehetőségektől függően változhat, mind a bokorvirágokban,⁷⁷ mind a terítőkön.

Az első virágtípus a legarchaikusabb. A virág tövével két kehelylevélke helyezkedik el, ebből nő ki egy cakkos keretezésű virágmotívum.⁷⁸ (*VI. tábla 1. és 2. kép*). Ez a bihari szűrők egyik sajátossága. Másik sajátosság a bokorvirág motívum, amely ezekből a virágokból szerveződik. Megtalálható a fekete ünnepi szűrők egy csoportján⁷⁹ és a nyers alapszínű viseleti darabon is. Egyszerűbb változatánál a cakkos helyett csak egy varrásvonal keretezi a virágot.⁸⁰ (*X. tábla 1. kép*) Több szűrőn már a keret is hiányzik.⁸¹ Mindössze a két kehelylevélkéből kinövő virág maradt meg. (*XI. tábla 2. kép*) A levarrás folyamatos, hasonlóan, mint a nyargalásoknál. Ilyen keretezés nélküli virágok találhatók kalotaszegi⁸² szűrőkön is.

A második virágtípust Erdei Lajos fejlesztette ki. A kerek, belül cakkos motívumok jellegzetesen *derecskei specifikumnak* számítanak. (*IV. tábla 2. kép*) Sárközi Béláné ezt a formát élte tovább lakástextiliáin, viseleti darabjain és használati tárgyain.⁸³ Ezek a díszítmények semmilyen más térség díszítményére nem hasonlítanak. Jellemzője, hogy a virágok tövével nincs kehelylevélke és a minta levarrása folyamatos.

⁷⁵ Boros – Karácsony – Tátrai 2004: 90.

⁷⁶ A BM. I.89.41., BM. I.2014.104., BM. I.2002.17., BM. I.2014.123., BM. I.74.314., BM. I.93.106., BM. I.93.107., BM. I.93.108., BM. I.93.109., BM. I.93.147. leltári számú tárgyakon.

⁷⁷ A virágok nagysága különböző.

⁷⁸ Minden virágdíszítményű szűrőn megtalálható.

⁷⁹ Leltári szám: BM. I.76.12., BM. I.2001.16., BM. I.2001.17.

⁸⁰ BM. I. 2001.19. és a BM. I. 2001.15. leltári számú szűrőn.

⁸¹ Pl. a BM. I.2001.16. és a BM. I.2001.17. leltári számú fekete ünnepi szűrő gallérján BM. I. 2001.19. leltári számú nyers alapszínű szűrő ujján és a BM. I.74.3.1 leltári számú váradi szűrőn.

⁸² Gáborján 2000: 106–107.

⁸³ A BM. I.2002.17., BM. I.2002.18., BM. I.2002.19. leltári számú terítőkön.

Varga Lászlóné debreceni szűrrátét-készítő mind a négy, Bihari Múzeumban őrzött falvédőjén ezeket a jellegzetesen derecskei motívumokat alkalmazza.⁸⁴

A harmadik virágtípusba tartoznak azok a kerek virágok, amelyeknek nem folyamatos a varrása, különálló levél alakú részeket tartalmaznak.⁸⁵ (XII. tábla 1. kép) Használatuk nem túl gyakori, ennek a technikai nehézség lehet az oka.

A virágok sokfélék lehetnek. A bihari szűrők fő díszítőmotívuma a *szegfű*, ami a hullámosan emelkedő szár mellett helyezkedik el. A nyers posztó alapú szűrőkön bimbók, kinyílt szegfűfejek, bimbós szegfűk jelennek meg.⁸⁶ (X. tábla 2. kép)

A dohánylevél formát kis szimmetrikus csokrok, bokorvirágok töltik ki, aszimmetrikusan hajlól, vastagított töltött szárral. Ezek tulajdonképpen életfák.⁸⁷

A szűrszabó a posztó alapra igyekezett olyan rátétet varrni, amelynek a széle a metszéskor nem rojtosodik ki. A filcanyag volt erre a célra a legalkalmasabb. A mester a díszítmények levarrása után egy kis csipkéző ollóval kimetszi a minták közötti részeket.⁸⁸ Ezáltal az alapszín a minták belsejében is előtűnik. A *levelezés*⁸⁹ még művesebbé tette a felületet. Jobban érvényesült a minta.

A Bihari Múzeum fekete szűrjein a rátét anyaga vászonból készült, a virágok belseje metszetlen maradt.⁹⁰ (X. tábla 1. kép) Távolról csak a folthatás érvényesült, közelebről a mintázat is. A kimetszésnél a szélek kirojtosodtak. A virágok között találunk bimbós és bimbó nélküli, kinyílt szegfűket, a leveles bimbóknak több változatát.

Különleges a mintája az egyik fekete alapszínű szűrnek.⁹¹ (X. tábla 2. kép) A virág tövén nem található kehelylevélke, a motívum négylevelű lóherére hasonlít. Ez egyedülálló a textilgyűjteményben. Némelyik virágnak és indának a szélét két sorral varrták le. Egy másik szűrön csak a nagyobb indák varrását duplázták meg.⁹²

A rátétdíszítésű tárgyakon többségében a szűrők mintái találhatóak meg. Ebben az esetben nem igényel változtatást az új forma és funkció. Továbbél az alarakásos

⁸⁴ Leltári szám: BM. I.93.106., BM. I.93.107., BM. I.93.108., BM. I.93.109.

⁸⁵ BM. I.93.147. leltári számú táskán és a BM. I.2001.15. leltári számú szűr csücskjén.

⁸⁶ BM. I.74.3.1. leltári számú szűrön csak kehelylevélkés szegfűfejek találhatóak. A BM. I.2001.15. leltári számú szűr szűrgallérján szintén megtalálható, de a szeccen kehelylevélkés bimbó van. A BM. I.2001.19. leltári számú szűrűt változatosan díszítik a különböző formájú és méretű kehelylevélkés bimbók, bimbós szegfűk, és a kétfajta szegfűfej mellett keret nélkül szabadon álló bimbók.

⁸⁷ Jankovics 1998: 92.

⁸⁸ BM. I.76.12., BM. I.2001.16. és a BM. I.2001.17. leltári számú ünnepi viseleti darabokon.

⁸⁹ Csepp formára kimetszett díszítmény.

⁹⁰ BM. I.2001.16., BM. I.2001.17., BM. I.76.12. leltári számú fekete szűr kerek és hosszú virágokban.

⁹¹ Leltári szám: BM. I.2001.16.

⁹² BM. I.76.12. leltári számú szűr.

technika is. (*IV. tábla 2. kép, XIV. tábla 1. kép*) A színekkel való kísérletezésre szép példát láthatunk a Mezei András hagyatékában lévő futón. Bátor, szokatlan, technikai bravúrt igénylő megoldás a piros és fekete rátét ily módon történő alkalmazása. (*XV. tábla 1. kép*)

A növényi ornamentikájú díszítmények (másik) fontos elemei a *térkitöltők* is. Általuk kapcsolódnak egymáshoz a kerek és hosszú virágok. Segítségükkel válnak a minták szövevényessé, szemet gyönyörködtetően folyamatossá. Gyakorlati értékük, hogy biztosítják a varrás folyamatosságát a virágok között. Térkitöltők között a különböző formájú indák, levelek, bimbók találhatók. Eredetileg a nyers és fekete alapszínű szűrők⁹³ gallérján lévő bokorvirágokban, a szecc virágai között helyezkedtek el. Alakjuk gyakran szabálytalan, többnyire trapéz alakúak,⁹⁴ a külső oldalon csipkézettek.

A három fekete alapanyagú szűr bokorvirág díszítményében a levelek egyenes,⁹⁵ ívelt szélűek,⁹⁶ vagy cakkosak.⁹⁷ Ez utóbbi két levéltípus megtalálható nyers alapszínű szűrőkön is. Ellenben a lakástextilek között több példát találunk az egyenes szélű indákra,⁹⁸ így például Mezei András mindkét díszpárnáján is. (*IV. tábla 1. kép és a VI. tábla 2. kép*)

A szürszabómesterek minden nyers alapszínű szűrön keretbe foglalták a cakkos indákat. Ezt a technikai megoldást a szűrátét-készítők is előszeretettel alkalmazzák.⁹⁹ Erre utal a nagyszámú rátétdíszítményű tárgyon való jelenléte.¹⁰⁰

Az egyik fekete ünnepi szűr¹⁰¹ egyediségét az adja, hogy hosszúkás indái félköríves díszítésűek. (*XI. tábla 2. kép*) Érdekesség, hogy ezeken a bokorvirág mintás szűrőkön duplán varrott a levél. A bokorvirágokat ezeknél nem szegélyezi minta.¹⁰²

⁹³ BM. I.76.12., BM. I.2001.16., BM. I.2001.17. leltári számú fekete szűrők gallérján, és a BM. I.2001.15. leltári számú szűr szeccén. és alul a bokorvirágoknál. A BM. I.74.3.1. leltári számú szűr szeccén és gallérján, felhasítása feletti bokorvirág díszítményben. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr szeccén, gallérján, ujján és a hátul lévő felhasítás feletti bokorvirágban.

⁹⁴ A BM. I.2001.15. leltári számú szűr hátulján, alul elhelyezkedő bokorvirág motívumok mellett.

⁹⁵ Mezei András mindkét díszpárnáján szintén megtalálhatóak. (*IV. tábla 1. kép és a VI. tábla 2. kép*)

⁹⁶ A BM. I.76.12., BM. I.2001.16., BM. I.2001.17. leltári számú fekete szűrőkön csak ívelt levelű inda van.

⁹⁷ A nyers alapszínű szűrőkön.

⁹⁸ A BM. I.74.3.14. BM. I.89.42. BM. I.89.41. leltári számú párnákon. A BM. I.90.9. leltári számú terítőn.

⁹⁹ Mesterem, ifj. Szidor Jánosné már ritkán alkalmazta, a saját gyakorlatomban már nem szerepel.

¹⁰⁰ Kivétel a BM. I.90.9., a BM. I.2002.8., a BM. I.2014.99., a BM. I.2014.100. és a BM. I.2014.104. leltári számú lakástextília.

¹⁰¹ Leltári szám: BM. I.2001.17.

¹⁰² Leltári szám: BM. I.76.12., a BM. I.2001.16. és a BM. I.2001.17.

A nyers alapszínű fekete applikált szűrőkön a teljes gallért beborítja a virágok és indák szövvénye. A növényi ornamentikából nagyobb szív-, dohánylevél- és tulipánformákba rendezve csokrokat hoznak létre.¹⁰³ (VII. tábla 2. kép)

A növényi ornamentika harmadik fajtája a *rozetta*, a szürgallér sarkaira varrt minta.¹⁰⁴ Helyzetéből és formájából adódóan sajátos formavilág jellemzi. Önálló szerkezeti egység, külön rész. Egyik típusába¹⁰⁵ a bihari virágminták tartoznak, amelyek kehelylevélkés bimbók és szegfűk.¹⁰⁶ (XIII. tábla 1. kép) Ezek a gallér és szecce díszítményéből származnak. A másik típus esetében a szűrszabó a csücskő formájából és helyzetéből indul ki. Tő nélküli, önálló, centrális elrendezésű motívumot hoz létre.¹⁰⁷ A nyers alapszínű szűrőkön kimetszettek. Mintájuk csillag és virágfej. Ez utóbbi középpontos elrendezésű minták, fontos szerepet kapnak a szűrrátét díszítményekben, középre, vagy hangsúlyos helyekre kerülnek.¹⁰⁸ Szébbé, érdekesebbé válik általuk a díszítmény. Mindez feledtetni azt az apró technikai kellemetlenséget, hogy a varrás folyamatosságát megszakítva, külön kell levarni.

Az egyik fekete alapszínű szűrt különlegessé teszi a két különböző virágfej egymásra varrása.¹⁰⁹ Ez a díszítmény nem jelenik meg sem a nyers alapanyagú szűrőkön, sem a szűrrátétes tárgyakon.

Egy érdekes csücskőminta nemcsak szűrőn,¹¹⁰ de egy női táska belső oldalán is megtalálható.¹¹¹ A nagyszalontai Katona Mihály szűrszabó rajzai között¹¹² is fellelhető.

A szerkesztés szempontjából a díszítmények harmadik csoportját alkotják az *egyéb motívumok*, azaz a váza és a magyar címer.

¹⁰³ A BM. I.2014.123. leltári számú, Porkoláb Ferenc által készített futó szív formájában.

¹⁰⁴ Más néven csücskők.

¹⁰⁵ Györffy i. m. 62.

¹⁰⁶ A BM. I.74.2.1., a BM. I.97.60., a BM. I.2001.18. és a BM. I.2001.17. leltári számú szűrők csücskő mintái metszetlenek. A BM. I.2001.15. leltári számú nyers posztó alapú szűr rozettája.

¹⁰⁷ BM. I.76.12., BM. I.2001.16. leltári számú fekete szűrőkön.

¹⁰⁸ A BM. I.90.9. leltári számú terítő kimetszett középmintája a BM. I.2001.16. leltári számú fekete alapszínű szűr metszetlen rozettájával egyezik meg. A BM. I.93.108. leltári számú női táska egyik kimetszett mintája a BM. I.76.12. leltári számú fekete alapszínű szűr metszetlen rozettájával azonos. A BM. I.2014.100., BM. I.2002.17., BM. I.2002.18. leltári számú szűrrátétes textíliákon a BM. I.74.3.1. leltári számú szűr gallérján ékeskedő csillag kerül központi helyre.

¹⁰⁹ Leltári szám: BM. I.2001.17.

¹¹⁰ A BM. I.2001.15. leltári számú nyers alapon fekete rátétű szűr csücskő rátéte.

¹¹¹ Gyönyörűné 2017: 168.

¹¹² Györffy i. m. 78. és 114.

A Bihari Múzeum gyűjteményében egyetlen esetben találunk arra példát, hogy a szűrszabómester *vázát* is varr a dohánylevél tövéhez: egy Nagyváradon készített szűr gallérját ékesítették ezzel.¹¹³ (*VII. tábla 1. kép*) Ez a minta a varrógép megjelenése után a hímzett szűrőkről került át, azokon gyakori szerkesztési megoldás.¹¹⁴ A rátétes szűrőkön való továbbélésére Katona Mihály szűrszabó rajzos könyvében találunk másik példát.¹¹⁵

A rátétes cifraszűr nemcsak védelem az időjárás viszontagságai ellen, nemcsak elegáns megjelenést kölcsönöz a viselőjének, hanem reprezentáció, a személyiség és a közösség önmegfogalmazása, önkifejezése. Nem csupán anyagi érték, annál jóval több. Az öltözeteknek is megvan a maguk kultuszt teremtő hagyománya. A magyar viselet a történelmi eseményeket a leglátványosabban a szabadságharc ideje alatt és az utána következő évtizedekben követte. Így történt ez a cifraszűrrel is. A cifraszűr az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt a szabadlegények öltözete volt, majd az ellenállást jelképezte, ezért viseletét törvény tiltotta. Ettől az időszaktól találunk példát a *címer* motívum megjelenésére. A kalotaszentkirályi szűr¹¹⁶ fekete díszítményébe a szűrszabómester címereket, egyet-egyét az öltözék hátára, az oldalára és az aljára is varrt. Így megjelent ez a növényi ornamentikától idegen forma is, és vált a szűrők kedvelt motívumává.¹¹⁷ A Bihari Múzeum gyűjteményében a fekete alapszínű szűrőkön nincs címer díszítmény, de a nyers alapúak közül kettőn is megtalálható. A rátétes technikájú címerekre igen változatos megoldások jellemzőek. A bizonyos váradi szűr¹¹⁸ címermintája (*VII. tábla 1. kép*) a berettyóújfalui Herczeg Lajos szürgallér-címerével mutat hasonlóságot.¹¹⁹ Mindkettő álló helyzetű és fontos szerepet kap a díszítmények között. Általában a szeccen is megismétlődik. A címerekkel gazdagon díszített szűr mintája egyszerű, letisztult formájú.¹²⁰ (*VIII. tábla 1. kép*)

A lakástextilek díszítményeként a címer egy újabb megfogalmazását láthatjuk Mezei András szürgallért idéző díszpárnáján.¹²¹ A terítőkön, futókon, falvédőkön, egyéb használati tárgyakon ugyanakkor nem találunk címerdíszítményt. Ennek egyik oka

¹¹³ A többi szűrön nem lelhető fel.

¹¹⁴ Györfly i. m. 77., 88–89.

¹¹⁵ Györfly i. m. 78. és 112.

¹¹⁶ A mai napig ünnepi viselet. Várady – Borbély 1989: 88–91.

¹¹⁷ Magyar Nő 2012.

¹¹⁸ Leltári szám: BM. I.74.3.1

¹¹⁹ Györfly i. m. 55. és 61.

¹²⁰ Leltári szám: BM. I.2001.15.

¹²¹ Leltári szám: BM. I.89.42.

valószínűleg abban rejlik, hogy a címerforma függőleges helyzetben jobban érvényesül. Nagy valószínűséggel a címerhez kötődő hazafias érzelem és tartalom tiszteletben tartása sem engedte annak szélesebb körű alkalmazását.

Összegzés

A lakástextileken a szűrődíszítmények mindegyike továbbél. Az alapanyag és a funkció okozta változás miatt a legarchaikusabb, ősi minták, a dísztüzések szerepe nem változik, de felhasználásuk gyakorisága csökken.

Az új forma és funkció új szerkesztési elveket igényel. El kellett szakadni a szecc és szüregallér belső szerkesztésétől. A kerek terítők középpontosan szimmetrikusak lesznek, a szögletes terítőknél az oldalfelező merőlegesek válnak a szimmetria tengelyeivé.

Kialakul és fontossá válik a szegélydísz. Megjelenik az önálló cakkzor. A farkasfog átalakul, a szegélyek kombinációi új mintákat hoznak létre. A nyers posztóalapú szűrőkre jellemző applikált megoldás vált általánossá. A levelezés mint díszítési mód továbbél.

Mezei András és Erdei Lajos mesterek úgy alakították át a rátétdíszítményeket, hogy a motívumok teljes rendszere megmaradt, sőt továbbfejlődött, csodálatosan alkalmazkodva az új szerepkörhöz. Munkásságuk felbecsülhetetlen értéket képvisel.

A díszítmények megalkotásánál meghatározó, hogy kitől tanultunk, ki volt a mesterünk. Az alkotásokon a szűr-, vagy szürrátét-készítő által kedvelt díszítmények válnak dominánssá. A rátétdíszek tehát folyamatosan apróbb-nagyobb változtatásokon mennek keresztül, kialakulnak az alkotók egyéni, csak rájuk jellemző mintái, az egyéni sajátosságok.¹²² A tudásátadással ezek egy része a tanítványok munkájában domináns lesz és helyi sajátossággá, értékévé válik.¹²³

A rátétdíszítésű tárgyakra az adott kor követelményeinek megfelelő színvilág is jellemző. A háziipari szövetkezetek idején kedvelt piros-fekete színvilág mára kezd háttérbe szorulni. Napjainkban már sokféle színárnyalatú filc kapható és kerül be a rátét díszítések színhasználatába is.

¹²² Mezei András tő nélküli szabadon álló virágfejei, Erdei Lajos kehelylevélke nélküli teljes körformába varrt virágai.

¹²³ Lásd: Hajdú-Bihar Megyei Értéktár 2015: Derecske településnél a derecskei rátétes szűr és szürrátétes (102–103.), Sáránd település oldalán Szürrátét címmel. (209.)

A jelenkor alkotóira is igaz, hogy ha új alapanyaghoz, formához és új funkcióhoz nyúlnak, akkor a tervezésnek is alkalmazkodnia kell az új körülményekhez. Ez nem könnyű, mindenkor nagy kihívást jelent. De az újítások tovább folytatódnak annak érdekében, hogy fennmaradjon ez a különleges, speciális mintakincs és díszítési technika.

Irodalom

BOROS Marietta – KARÁCSONY Zoltán – TÁTRAI Zsuzsanna

2004 *Magyar népi kultúra. Népművészet, népszokások, néptánc.* Budapest

FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza

1977 *Kalotaszegi magyar népviselet.* Bukarest

GÁBORJÁN Alice

2000 *Cifraszűrök.* Budapest

GYÖRFFY István

2004 *Magyar népi hímzések. A cifraszűr.* Budapest

GYÖNYÖRŰNÉ Erdei Judit

2014 *Rátétes szűrők a Bihari Múzeum gyűjteményében.* In: Sándor Mária (szerk.) *A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX.* Berettyóújfalu, 71–94.

2017 *Szűrkrétét díszítésű tárgyak a Bihari Múzeum textilgyűjteményében.* In: Sándor Mária (szerk.) *A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII.* Berettyóújfalu, 139–168.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÉRTÉKTÁR

2015 *Hajdú-Bihar megye, az értékek otthona.* Debrecen

JANKOVICS Marcell

1998 *A fa mitológiája.* Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen

MAGYAR NŐ

2012 *1848 magyar viselete.* <http://magyarono.com/1848-magyar-viselete/>
(A letöltés ideje: 2019. április 22.)

TASNÁDI Zsuzsanna

2013 *Népviseletek és népélet a monarchiabeli képeslapokon.* Budapest

VÁRADY Pál – BORBÉLY Anikó

1989 *Kalotaszeg–Felszeg.* Budapest

I. TÁBLA

1. kép. Az aszajon egy varrásvonalból álló díszítés, ún. vízfolyás, az ujj szegésénél kétsoros, a felelesztésen négy soros csiga látható. (Leltári szám: BM. I.74.2.1.)

2. kép. Az aszajt négy soros csiga motívum díszíti. (Leltári szám: BM. I.2001.16.)

II. TÁBLA

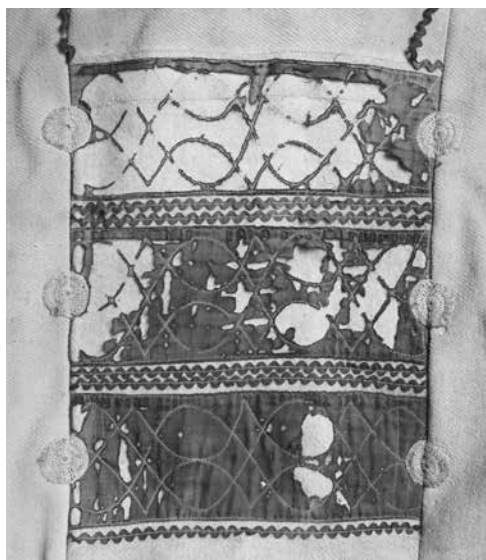

1. kép. Háromféle nyargalás található egymás mellett a szeccen és hátul a galléron.
A középső sorban egymást metszik a varrások. (Leltári szám: BM. I.2001.16.)

2. kép. A nyak részen egymásra tükröként elhelyezkedő két ívsor között
két vízfolyás hullámszik. (Leltári szám: BM. I.74.2.1.)

III. TÁBLA

1. kép. Az aszajon a szélesebb felület miatt az előző képen látható, egyszerű négysoros nyargalás minta felnagyítva jelenik meg. (Leltári szám: BM. I.2001.15.)

2. kép. A négysoros csiga belső részének szabályos szerkesztése új, egységes hatást hoz létre. (Leltári szám: BM. I.74.3.1.)

IV. TÁBLA

1. kép. A díspárna szélén elhelyezkedő nyargalás keretbe foglalja a belső motívumokat, megerősíti a széleket, a részek összetoldását is elősegíti. (Leltári szám: BM. I.89.42.)

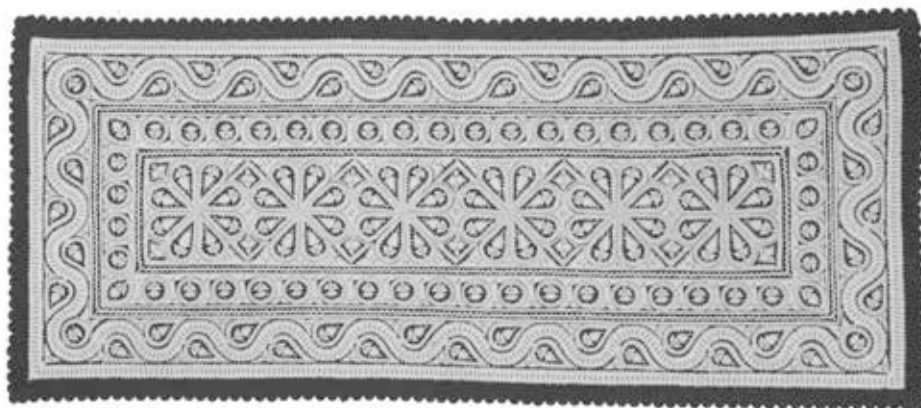

2. kép. Szokatlan szerkesztési megoldás látható Erdei Lajos díspárnáján. A szélekről hiányzik a díszítés, nincs megerősítés, a kompozíció lezárására a szűrők egyik belső mintáját használja. (Leltári szám: BM. I.2014.106.)

V. TÁBLA

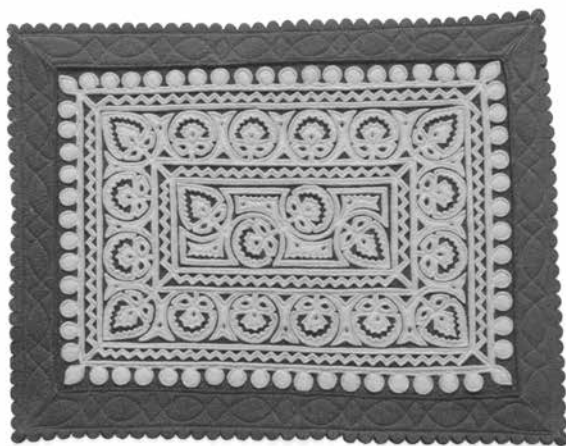

1. kép. Varga Lászlóné cakkozott és nyargalásos szélű falvédője.
(Leltári szám: BM. I.93.108.)

2. kép. Varga Lászlóné szürrátétes falvédőjének szélmegoldása a derecskei Erdei Lajos által elkezdett újítást követi. (Leltári szám: BM. I.93.106.)

VI. TÁBLA

1. kép. Koós Imre különleges szegélyű terítője kétsoros nyargalással.
(Leltári szám: BM. I.74.314.)

2. kép. Mezei András bonyolult szerkesztésű, négysoros nyargalással lezárt szélű
diszpárnája. (Leltári szám: BM. I.89.41.)

VII. TÁBLA

1. kép. A szűrgallért különlegessé és egyedivé teszi a vázából kinövő, tölgyfalevéllal keretezett dohánylevél motívum. (Leltári szám: BM. I.74.3.1.)

2. kép. Porkoláb Ferenc terítőjén a tölgyfalevél szegélyként funkcionál. (Leltári szám: BM. I.2014.123.)

VIII. TÁBLA

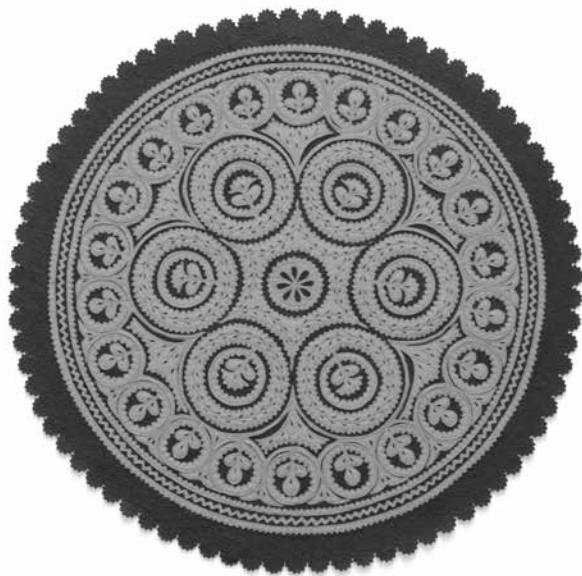

1. kép. A szűrszabó a koszorúval a kiemeli, hangsúlyozza a középső részt.
A keretezett minták főmotívummá válnak (Leltári szám: BM. I.2001.15.)

2. kép. A koszorú Sárközi Béláné négyzet alakú szűrrátétes terítőjén a főmotívum
kiemelése mellett szegélyként is funkcionál. (Leltári szám: BM. I.2002.17.)

IX. TÁBLA

1. kép. Sárközi Béláné kerek terítőjének szegélye a cakkor és a farkasfog összekapcsolódásából létrejövő, speciálisan csak a szűrrátétre jellemző díszítmény.
(Leltári szám: BM. I.2012.19.)

2. kép. A cakkor egységbe szervezi és hangsúlyozza a virágokat.
(Leltári szám: BM. I.2014.99.)

X. TÁBLA

1. kép. A két nagy dohánylevél belsejében az alsó két-két virágot cakkosor helyett csak egy varrásvonal keretezi. Négy ugyanilyen virágot figyelhetünk meg fent a dohánylevelek közötti részen. (Leltári szám: BM. I.2001.19.)

2. kép. A galléron cakkos szélű, keretezett és keret nélküli virágok egy bokorvirágon belül jelennek meg. (Leltári szám: BM. I.2001.16.)

XI. TÁBLA

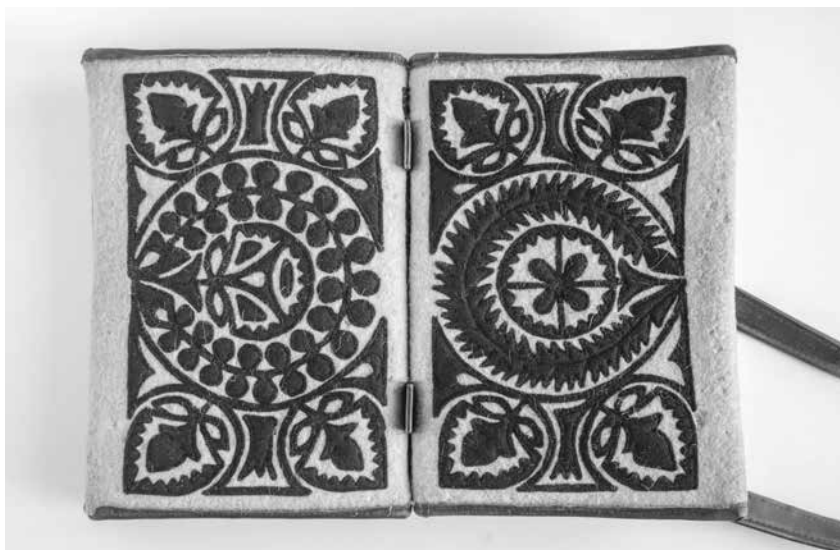

1. kép. A szűrt változatosan díszítik a különböző formájú és méretű keheylevelkés bimbók, bimbós szegfűk, a kétfajta szegfűfej mellett keret nélkül szabadon álló bimbók találhatók az ujjakon. (Leltári szám: BM. I.2001.19.)

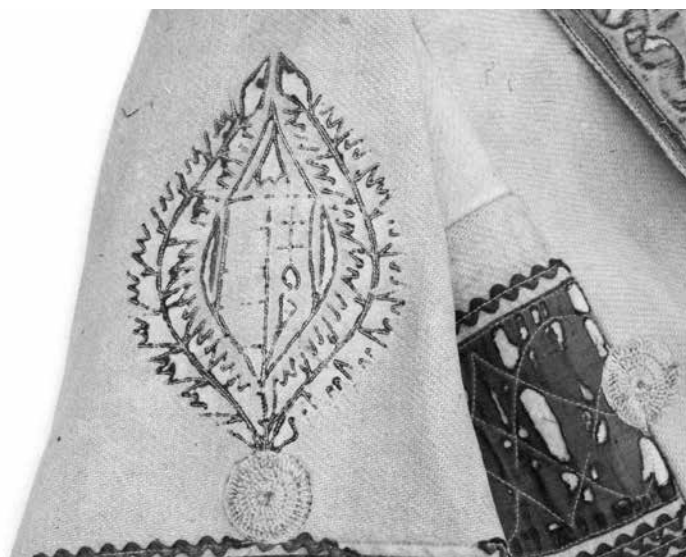

2. kép. Egyedi megoldás a szűrgallér trapéz alakú indáinak félköríves díszítése. (Leltári szám: BM. I.2001.17.)

XII. TÁBLA

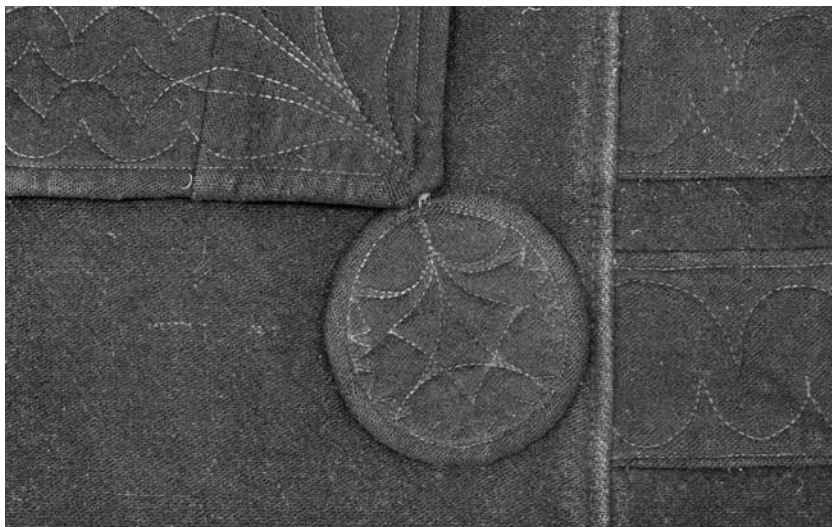

1. kép. A női táska főmotívumaiként a korábban csücsköket díszítő rozetta szerepel.
(Leltári szám: BM. I.93.147.)

2. kép. A szűr címermintája leegyszerűsített, szokatlanul nagy számban jelenik meg a viseleten. (Leltári szám: BM. I.2001.15.)

XIII. TÁBLA

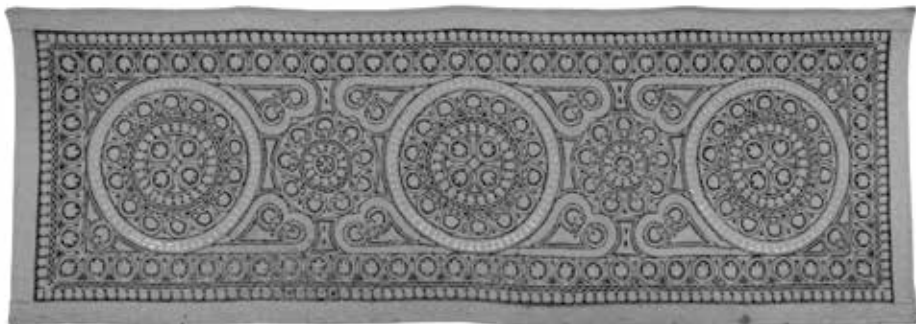

1. kép. Különleges, keheylevelkés rozetta, metszeten dupla virágfejjel.
(Leltári szám: BM. I.2001.17.)

2. kép. Középpontos szerkesztésű csücskőmotívum.
(Leltári szám: BM. I.76.12.)

XIV. TÁBLA

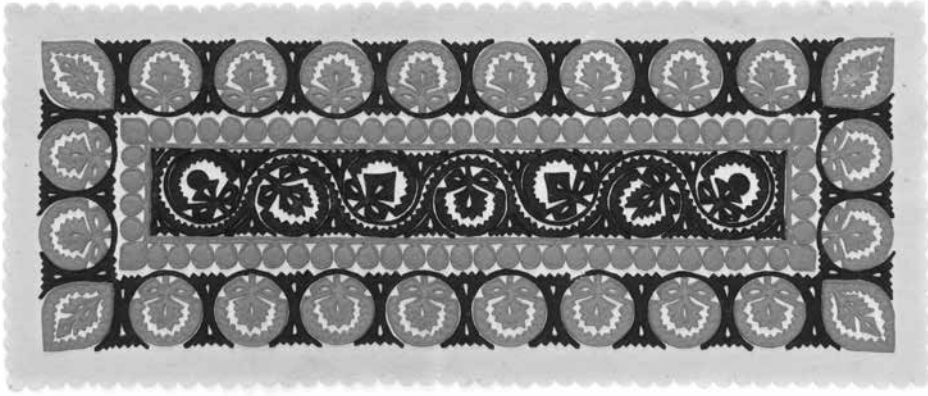

1. kép. Mezei András falvédőjének koszorú motívuma különleges alárakásos technikájú.
(Nyilvántartási szám: BM. GY. N. 1400/1.)

2. kép. Mezei András szűrrátétes mintájú mellényén a minták elrendezése szépen alkalmazkodik
a díszítendő felülethez. (Nyilvántartási szám: BM. GY. N. 1400/10.)

XV. TÁBLA

1. kép. A szokatlan technikai megoldás a kísérletezés szép példája.
Mezei András alkotása. (Nyilvántartási szám: BM. GY. N. 1400./2.)

JUDIT GYÖNYÖRŰNÉ ERDEI

Changes of felt overlay motifs of Bihar in the preservation of overlay ornaments based on the collection of the Bihari Museum

This study takes an overview of overlay motifs characteristic to Bihar by categorizing them based on the folk costumes and home furnishings of the ethnographic collection of Bihari Museum. The study summarizes the innovations of coat tailor masters and their apprentices; the changes that helped this unique Hungarian ornament characteristic to Bihar to survive and transform to meet the demands of modern home design and fashion.

BAKÓ ENDRE

Egy bihari mártír poéta

Nagy Andrást emlékező cikk méltatja *A magyar mártírirók antológiájában*, noha a költő nem koncentrációs táborban vagy munkaszolgálat közben pusztult el: ágyban, párnák közt halt meg 1943 telén. Mégis helye van a mártírirók között, mert származása miatt felnőtt életét jószerint magányban, kirekesztve töltötte, innen támadt hajlama a depresszióra és súlyos tüdőbetegségét sem tudta megfelelően gyógyíttatni. Arról nem beszélve, hogy egész családja a németekkel szövetséget kötött magyar fasizmus áldozata lett.¹

1.

De ki volt ez az egykori hajdúkapitány nevét viselő költő, milyen életmű áll mögötte? Eredeti neve Nagy Endre, 1906. december 1-jén született Berettyóújfaluban Weiszberger Berta és dr. Nagy Ede ügyvéd gyermekeként.² A szülők 1906. január 6-án kötöttek házasságot.³ Első gyermeküket, Endre fiukat (az ismert író és konferanszié Nagy Endre miatt szerepelt később András néven) ugyanaz a bába – Löwenstein Lényi – segítette világra, mint annak idején Miklós Jutkát.⁴ Az anyakönyvi bejegyzés tanúja Grósz József, nyilván rokon, minden bizonnyal ez volt a család eredeti neve a magyarosítás előtt.

Nagy András az elemi iskolát helyben végezte, gimnáziumi tanulmányokat Debrecenben, a zsidó reálgimnáziumban folytatott. Ez idő alatt öt-hat évig Kardos Albertnél, a gimnázium igazgatójánál, a kiváló nyelvész és irodalomtörténésznél – Zoltai Lajos mellett a Debrecen-tudomány legjelentősebb művelőjénél – volt kosztos diák, amint arra többen is utalnak: köztük Kardos Pál, Kardos Albert fia.⁵ Szellemileg a korán érő típusba tartozott. Juhász Izabella joggal feltételezi, hogy „*Korai költői kibontakozásában, első sikereiben bizonyára jelentős szerepe volt a Kardos-ház irodalmi légkörének, s a magyar kultúra, a debreceni hagyományok őszinte szeretetének, ápolásának, tovább művelésének.*”⁶ Munkásságának nincs

¹ Barabás 1947: 193.

² Berettyóújfalui izraelita anyakönyv. MNL HBML IV. B. 470. b. 1. abc.

³ Uo.

⁴ Bakó 2008: 38.

⁵ Kardos P. 1964: 11.

⁶ Juhász 1967: 37.

bibliográfiája, de aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy első versei 1922 nyarán a Bihari Újságban jelentek meg, 17 éves korában (*Száz éve született Petőfi Sándor*) még Nagy Endre néven. Nem sokkal később ismét Petőfi emléke ihleti, akinek valósággal bűvöletében élt. „*Úgy hajt hozzá vad sejtelem vonzása.*” (*Petőfi felé*)

De a gyerekeMBER identitása hamar megképződött, a művész már majdnem kész. A következő öt versszakos kísérlete figyelmet kelt tárgyánál és krónikás éneket imitáló formájánál fogva egyaránt. A címe: *Bujdosó magyar a tatárvész után*. A költemény arról árulkodik, hogy a fiatal diák képzeletét megragadta a szomorú történelmi esemény, teljes azonosulással éli át a tragédiát, az empátiáról nem csupán képanyaga tanúskodik, hanem szókincse, stílusa és verselése is. Már most jelezzük, hogy Nagy András mélységesen magáévá tette, vérévé itta a magyar történelmi, főleg a kultúrélményeket, több szép verse ebben a tárgykörben fogant.

*Feketült romok közt találkozik síró
Hajdani tanyáján farkas űzi, sívó
Keservesen pedig feldúlt háza hívó
– Pusztító gaz felett, haj, ki léssen bíró?*

*Sebzett lába köre, hült hamura téved,
Véres szeme felhős szürke égre réved,
Látván: űzött nyája gazda nélkül széled,
Olykor már kívánna életének véget.*

*Vetése megértét hogy aggódva leste!
S ért kalászatát dülő rablóhorda nyeste.
Verejtéke árát: házát villám érte,
Zokogván, tar földön megvonaglik teste.*

*Zivataros égen hasad-e a felhő?
Duzzadó kalászt, ha lenget-e a szellő?
Egek kusza boltján szivárvány, ha eljő?
Léssen-e bíbor nap, zöld mezőre kellő?*

*Kormos, tört romok közt tüzek félve gyúlnak,
Pernyéjét röpdösvén pusztá földre hullnak,
Tüzek elhamvadnak, majd meg égre nyúlnak,
Vert lelkek fohászatát esengik Hadúrnak.⁷*

⁷ Bihari Újság, 1923. május 24. 2.

A következő vers impresszionista természetlira, olyan metaforákkal, mint „*a dúlt ég nyílzápora hull*”; vagy: „*a víz acél kaszája vág*”, aztán: „*a sebzett föld egy nyílt ajak*”. A harmadik versszakot idézzük:

*S a lány föld friss fűvére ejti
végső hűs harmatát az ég,
míg szürke, hunyt ívén felejt
aléltan oszló fellejét.
A lopva búvó, sanda alkony
némán teríti fátyolát,
s a sima szellő éji hangon
alvó mezőkön surran át.⁸*

Megjelent egy műfordítása is franciából: Verlaine híres versét, az *Ősz* címűt ültette át magyar nyelvre. Az olvasó fülében Tóth Árpád *Őszi chanson* című fordítása cseng-bong, a fiatal költő próbálkozása szintelenebb, ám nem biztos, hogy pontatlanabb. Mindenesetre szégyent nem vallott vele. Mint ahogy Ady-versével sem. Ez a költeménye 1925-ben jelent meg a Rozsnyai Kálmán által szerkesztett *Ady koszorúja* c. antológiában,⁹ de a vers dátuma 1924. Csak feltételezzük, hogy Rozsnyai kezébe személyes kapcsolatok révén jutott a költemény, hiszen a pályakezdőnek nemhogy kötete nem volt, de egyetlen verse sem olvasható még nivós újságban vagy folyóiratban. A fiatalember így együtt szerepelt országosan ismert nagy költőkkel és félig-meddig dilettánsokkal. Az antológia ugyanis vegyes vers-bazár, értékes és értéktelen szöveg egyként helyet kapott benne. A Babits-tanítvány Nagy András erőfeszítése nem mentes a mesterkéeltségtől, az Adyt idéző kép töredezett, homályos, nem tud életre kelni. Babits-tanítvány? Barabás Tibor szerint „*Petőfit, Aranyt, Paul Valéryt és Juhász Gyulát vallotta mesterének.*”¹⁰ Ez lehetséges, de ott van Babits is, a debreceni Ady Társaság, s a Kardos-ház ikonja. (Kardos Pál a magyar irodalom hercegének nevezte.) Egy prózai írása felett például két Babits-versidézet is szerepel mottóként.¹¹

⁸ *Bihari Újság*, 1923. június 28. 4. Nagy Endre aláírással

⁹ Rozsnyai 1925: 189.

¹⁰ Barabás i. m. 193.

¹¹ *Helyet a fiataloknak*, Debreceni Független Újság, 1927. január 1. 38–39.

2.

Közben a debreceni diák verspróbálgatásait Kardos Albert igazgató úr is érettnék, de legalábbis tehetséget sugárzóknak tartotta, és már 19 éves korában szerepeltette a gimnázium névű irodalmi délutánján. Szemere Samu (Hegel kiváló fordítója) előadása után „*Nagy András fiatal debreceni költő, akinek több verse már lapunkban megjelent, három erőtől duzzadó, pompásan felépített költeményét olvasta fel. Akik kezdettől fogva figyelemmel kísérték ennek a fiatal poétának emelkedő ívű fejlődését, azoknak nem volt meglepetés e három felolvasott vers kiegyensúlyozott, komoly irodalmi értékelt reprezentáló alkotása. Nagy András azon az úton haladt, amely a teljes értékű irodalom területére vezet. Felolvasását meleg szeretettel fogadta a közönség.*”¹² Nem tudjuk, mely három verse hangzott el, de bizonyára méltán kapott dicsérő szavakat. A megjelent versek között találjuk az *Óda a rádióról* címűt, amely a „százezer karú, százezer szárnyú hullám” ellenállhatatlan erejét, kozmikus természetét üdvözli: „*s ha földi, tengeri vagy légi réteken jársz, / mindenhol diadallal nyitott füledbe fut. / A sarki tengerék jegét a trópusok / dalával simogatja. / s mint mesebeli táltos / a vad szelet előzve a biborszínű vágy / röptével az ekhós messzeségbe kiáltoz.*” Ebben a versben hajtják egymás vállára fáradt tornyaikat a néma templomok, amit Kardos Albert felesége képtelenségnek, képzavarnak tartott.¹³ Nos, láttuk, hogy Nagy András nem riadt vissza egy-egy szürrealista víziótól, a szabad vers felé közelítő gesztustól, noha nem volt szürrealista, verseiben logikai és formai rend uralkodik. Korán megnyilatkozik affinitása a technikai vívmányok iránt, amit Kassák Lajos a huszadik századi költői érzékenység fontos komponensének tartott. Költeményét, Babits, Szabó Lőrinc, Vas István és mások rádió-versével összehasonlítva, variánsnak érezzük és semmiképpen nem plagizálásnak. Ne feledjük, hazánkban éppen megkezdődött a rádió-sugárzás, ami forradalmasította a tömegkommunikációt, mintegy illúzióját keltve Hegel beteljesült jóslatának: a történelem hamarosan kilép a nemzeti keretéből és világtörténelemmé táguul. Erre érzett rá a fiatal poéta.

A Debreczeni Független Újság 1927. újévi számában két maradandó alkotása látott napvilágot, két látszólag egymástól távol eső eszmekörben. Az *Epistola Kazinczy Ferenchez* elvagyódás „*az autók és elvek fegyverzajából*” Kazinczy korába, „*melynek küzdelmei is édesebbek, / mint vad korunk megbékülései.*” Ebben Kosztolányi *Ének Virág Benedekhez* c. költeményének harmóniát óhajtó vágya visszhangzik. A világ civilizációs értelemben fejlődött, a huszadik század embere többet tud, messzebbre lát, mint elődje. Ámde közben lényeges értékek örökre elvesztek, többek között a lét

¹² *A zsidógimnázium második irodalmi délutánja.* Debreceni Független Újság, 1925. dec. 6. 3.

¹³ Kardos i. m. 11.

értelmébe vetett bizalom, a világ egységének szemléleti birtoklása. „*Sokszor egy kis virágban a világ / nyílik ki, és tisztábban tükröződik / egy csillogó harmatcseppben a nap / mint a sötéten zajló tengeren.*” A Mozi, mint „*távoli századok álma*” mellyel Lumière és Edison ajándékozta meg az emberiséget, a szabad-vers expresszionista áradásával is jelzi, hogy a megismerés számára kitágult a világ, a földrészeket elválasztó kultúrák cserekapcsolatba léphetnek, és megtermékenyíthetik egymást. Ugyanakkor szeméből „*most kitörli hosszú századok / mély álmát*” az ember, és a mese helyett „*tátott szájjal bámul a lepedőre*”. Ott pedig „*halállal, szerelemmel, / csámpás bohócok táncával, gladiátorok / harcával, hősökkel, csillagokkal / kacsalábon forgó gyémántpalotával*” találkozik. A mozi, a film kultúrtörténeti szerepét és sajátosságait a líra eszközeivel ma sem lehetne pontosabban megragadni.

Olybá tűnt, hogy Nagy András beérkezése, költővé avatása Szabó Lőrinc *Pandora* c. folyóiratában történt meg. A szerkesztő öt versét mutatta be.¹⁴ Ezek a darabok bármelyik jeles, élvonalbeli költő versei közé keveredve megállnák a helyüket. A rádióhoz intézett ódáról már volt szó. *Az ég hatalmas fénye* is óda, ebben a Fényt énekeli a költő, az életet adó fényt, melyet már a francia impresszionista festők szakrális természeti jelenséggé avattak, teljes joggal, lévén a fény a kozmosz megfoghatatlan realitása, tehát üzenete. Az *Építőállványok* c. szimbolikus távlatú költeményét, amely az egybehangzó kritikai megítélés szerint élete legjobb verse, 1925-ben, 19 éves korában írta. A költemény alapeszméje, röviden szólva, a háttérben munkálkodó szürke eminenciások, a terhet viselő munkások méltatása, akik teremtenek, de névtelenül formálják a történelmet, így a dicsőségből már nem jut nekik. Gondolatisága ugyanaz benne szimbolikusán, ami Brecht híres, kérdésekből építkező versében.¹⁵ Ez az egyéniség, a zseni kultuszának idején új szemléleti dimenziót képvisel. S benne van az is, hogy a nép elpusztíthatatlan, eltiporni lehet, de véglegesen legyőzni nem!

(...)

*és megszeresd
az építőállványokat,
akik, ha készek a kevély falak
alázatosan földre hullanak,
s felállnak, s egybetapadva
új tornyot fúrnak a napba!*

¹⁴ *Óda a rádióról, Az ég hatalmas fénye, Virágvasárnap, Építőállványok, Korom dicsérete.* Pandora, 1927/4. május 31. 208.

¹⁵ *Egy olvasó munkás kérdései*

Szabó Lőrinc ezt írta Kardos Lászlónak: „(...) Nagy Andrásnak örültem, gratulálok neki. Mindenki elismerte a tehetségét. Nekem minden versében sok tetszett, sok szépség; az Építőállványok pedig szép, teljes, nagyon komoly és mély költemény.”¹⁶ Ezzel cseng össze Nadányi Zoltán véleménye, aki így „Nagy Ede berettyóújfalusi ügyvédnek két fia van, András meg István, az előbbi nagyon tehetséges költő, aki »Építőállványok« c. versét aki egyszer elolvasta, nem felejt el soha. A másik fiú, István, rajzol. Ragyogó humorú, biztos kezű, fölényes művész. (...) Nagy András, Nagy István, Szűcs Sándor és Kállai Gyula, mind a négyen még fiatalok, innen a harmincon. Mind a négyen meglephetik még a világot.”¹⁷

A Virágvasárnap egy kedves lírai etűd, a természettel való panteista összeolvadás vágya csendül ki belőle, tele remek megszemélyesítésekkel. Végül a klasszikus formában szerzett *Korom dicsérete* az összeállítás koronája. Ez a rapszódia a vér szimbólumának jegyében tulajdonképpen kvázi dicséret, hiszen az erőszakos társadalmi rendszerek, a faszizmus előérzete csendül ki belőle, szatírának is mondható.

*Dicsérlek, ócsárolt korom! Ennyi vért
és ennyi könnyet mely kor adott nekünk?*

Sajnálatos, hogy a Pandora rövidesen megszűnt, így a fiatal költő előtt éppen a beérkezés fázisában zárult be a tér.

3.

Egyetemi tanulmányairól Kardos Páltól értesülünk, eszerint a debreceni egyetemen jogot hallgatott, s 1929 júniusában avatták a jogtudományok doktorává.¹⁸ Mindenesetre nem azonos azzal a Nagy András bölcsészhallgatóval, aki Oláh Gáborról írta doktori disszertációját. 1929-ben szigorló, majd egy eldugott hír szerint a jogi doktor Nagy András belépett apja ügyvédi irodájába. Gulyás Pállal kerül kapcsolatba, úgy tűnik, levél útján. Talán éppen a Pandora révén, s ez egy életre szóló kapcsolatnak, pontosabban barátságának bizonyult. Sajnos, mindkettőjük életét rövidre szabta a sors. Gulyás Pál írja Kardos Lászlónak 1928. október 11-én, válasszon ki (javasoljon) hét verset, melyet egy antológiába kérnek tőle. „Különben Nagy András – levelezés közben – helyeseli az én kiválasztásomat, csak az *Ég a kályha* c. verset sajnálja, mert ezt szereti legjobban.”¹⁹

¹⁶ Levele Kardos Lászlóhoz, 1927. június 1-én. Közli: Kardos L. 1983: 409.

¹⁷ Nadányi 1938: 441–442.

¹⁸ *Dr. Nagy András a jogtudományok doktorává avatták.* Bihar, 1929. június 20. 5.

¹⁹ Levele Kardos Lászlóhoz, i. m. 371.

Ám súlyosbodó betegsége miatt nem sokáig jogászkodott, amit különben szívből utált. Gyógykezelése érdekében és belső hajlamának engedve Budapestre költözött, s külső munkatársul szegődött lapokhoz. Először a Bajcsy-Zsilinszky-féle *Szabadsághoz*, majd a *Magyarországhoz*. Itt ismerkedett meg Kodolányi Jánossal, aki így emlékezik rá: „1934-ben szerződtek a Magyarország című napilaphoz belső munkatársnak. Zilahy Lajos lett a lap főszerkesztője, Szabó Lőrinc a segédszerkesztő, néhányan pedig olvasó munkatársak, kritikusok, mindenféle cikkírók, kinek mi jutott feladatul. Ott ismerkedtem meg Nagy Andrással, egy berettyóújfalui ügyvéd tudóbajos fiával, művelt kritikussal és költővel, Nyugaton járt fiatalemberrel. Nagy Andrással évekig szoros barátságba kerültem, hetenként átlag ötször ebédelt nálam, én pedig legalább kétszer-háromszor nála töltöttem az éjszakát Esplanada szállóbeli kis szobájában, hajnalig vitatkozva, beszélgetve, felolvasva és szavalva költőket három nyelven. Ez a barátság Nagy András korai haláláig tartott, tudóvszben halt meg.”²⁰ Nagy András nagyon rossz tapasztalatokat szerzett a budapesti emberekről, nyilván azokról, akikkel kapcsolatban állt, de tudott kivételt is tenni. „Néhány rendes embert megismertem, például Kodolányit. Öntudatos ember” – írja Gulyás Pálnak.²¹ Kodolányi még finnországi időzése alatt is gondolt rá. Feleségének írja: „Hogyha Nagy András költő s újságíró jön, legyél vele nagyon barátságos, mert a legszigorúbb kritikusom – teutánad.”²² Lánya írja: „Soha senkinek az ítéletében nem bízott úgy, mint az anyáméban. (...) Utána Nagy András következett, a berettyóújfalusi származású, fiatalom elhunyt kiváló költő és újságíró. Barátságuk 1934-ben a Magyarország szerkesztőségében kezdődött, és tartott Nagy András 1943-ban bekövetkezett haláláig. Úgyszólván mindennapos volt nálunk. Az Esplanade Szállodában lakott, az akkori Zsigmond utcában. (...) A Rózsadombra költözött föl később, tudóbaja sajnos egyre súlyosbodott. Apám minden munkáját megbeszélte vele, anyám után az ő ítéletét fogadta el hiánytalanul. A család is nagyon szerette Nagy Andrást. Rendkívüli műveltsége, irodalmi tájékozottsága lenyűgöző volt, ezt csak szerénysége múlta felül.”²³ Nagy István (testvére) metszeteihez Kodolányi bevezetőt írt.²⁴

²⁰ Kodolányi János 1968: 371. (Az elvetélt reformer fejezetcím Zilahy Lajosra vonatkozik)

²¹ 1934. jún. 4. PIM V. 4324.177/17.

²² Idézi Albrecht Gyula: *Az ember a gyerekeinek adja tovább a szeretetet. – Lánya emlékezik a száz éve született Kodolányi Jánosra.* Magyar Nemzet, 1999. márc. 21. 23.

²³ Kodolányi Júlia 1988.

²⁴ Kodolányi János 1977: 152–153.

4.

Nagy András és Gulyás Pál levelezése megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeumban, részletes feldolgozásuk külön tanulmányt igényel.²⁵ Ezúttal csak Gulyás néhány emléképoló gesztusáról adunk ízelítőt Kardos Lászlónak írt levelei alapján. „Szegény (vagy boldog) N. András írásait most rendezem a M. Cs.²⁶ számára, a Híd számára is. Néhány levele is itt van: megható baráti vallomások. Annyira barátiak, hogy öndicsekvés lenne publikálni a rám vonatkozó részeket. Majd megmutatom.” (1944. II. 8.) Majd: „Kedves Laci, bizonyára megkaptad előző lapomat. Illyés tegnap írt. A tengeri temetőt kéri a M. Cs. részére. A lemásolás tehát aktuális. Tedd meg, kérlek, gondos revízióddal s küldd el mennél hamarabb Pestre. Írtam különben Nagy Edének is, hogy a fordítás Nálad van, – ne keresse. (Ő azt hitte, elkallódott.) (...) A M. Cs-ban jön a Várad rekviem.” (1944. II. 12.) Végül: „Kedves Laci, nagyon örülök, hogy a tengeri T. a M. Cs.-hoz elindult. Remélem, nem bukok el útközben a verembe. (...) A Franklinnak felajánlottam Andrást. Két szerződést visszajuttatva (Schiller versei és Braut v. Mess. Ford.) záradéku kijejtettem e kis könyv etikai jelentőségét (nem beszélve az esztétikait). A magános költőhöz legjobban ez illene egy semleges, tisztán irodalmi fórum. Ezért lenne jó a Franklin...vagy Officina... Majd a válaszukat megírom. Az Ady T. szívesen vállalja a cégjegyzést!” (1944. II. 24.)²⁷

Egy debreceni interjúban olvassuk: „A »Debreczen« munkatársa az ipariskolában lévő tanári szobájában kereste fel Gulyás Pált, akit kegyeletes munka közben talált. A közelmúltban elhunyt nagyon tehetséges írónak, Nagy Andrásnak kéziratait rendezte egy, a »Híd«-nak készülő cikk kapcsán.” Később Gulyás mondja: „Tanulni, tanulni: botanikát, biológiát, zenét, stratégiát, szociológiát és végül – nagyot sóhajtva – meghalni. Egy nagy könyvvel a mellemen, mint Csokonai. Egy végtelen matézissel a mellemen, mint barátom a várad kórházban, a múlt év decemberében, a legmagánosabb magyar költő, a magyar szavak leghűbb sáfára, aki visszavonult ettől a propagandával bélelt világtól egy kis házikóba, melyet a halál bélelt ki puha csenddel és puha sötétséggel. Az ő csendjére kell készülődni, hogy ez a csend máltónak találjon a befogadásra.”²⁸

Erdély ideiglenes visszatérése után a korábbinál intenzívebb kapcsolatra törekedtek mindkét részről. Ennek egyik dokumentuma: a debreceni írók meghívása várad

²⁵ PIM V. 4324.177.

²⁶ Magyar Csillag: irodalmi és kritikai folyóirat a második világháború alatt.

²⁷ Kardos i. m. 370., ill. 372.

²⁸ Két debreceni író a Baumgarten-díj jutalmazottjai között. „Debreczen”, 1944. jan. 18. 4.

szereplésre. „A debreceni Csokonai Kör írói a nagyváradi meghívására vasárnap délelőtt a váradi református kultúrpalota nagytermében matinét tartanak. A matiné műsorában Csobán Endre, a Csokonai Kör alelnöke a régi Debrecen lelkéről beszél, Juhász Géza pedig az új Debrecen lelkéről tart előadást. Gulyás Pál költeményeiből olvas fel. Tóth Endre »Kutyaélet« c. novelláját, Baja Mihály, a Petőfi Társaság és a Csokonai Kör tagja verseiből ad elő, Gulyás György, a Dóczi-intézet tanára és Nyakas László református kántortanító debreceni diáknótákat és hortobágyi pásztordalokat adnak elő.”²⁹ Mint Gulyás Pál *Váradi rekviem* című szép versének post mortem³⁰ dedikációja jelzi, ekkor olvasta fel halotti búcsúztatóját. („Nagy András barátom boldog árnyának küldöm ezt a néhány sort, ott rögtönöztem a »váradi éjben«. S ott adtam elő másnap, díszes gyülekezet előtt, 1944. január derekán. A legmagányosabb magyar költőnek, aki elment a múlt nyáron Nagyváradra meghalni, s karácsonykor már el is temették.”)

*Egy költő nincs többé! Szegény
itt fekszik a váradi földben,
a hó szivárog át szemén,
tüdeje, szíve összetörten.*

*Ki úgy szerette a napot,
ki úgy hívta a fényt sóhajtván:
egy villámtól leroskadott
s feketé csillaggá lett arca*

(...)

*s a Múzsá lent van, lent a Fény,
túl a csillogó földi tájon, –
ott csillog az örök Remény,
ott van a Fény, ott van a Kánon –*

(...)

*Hová tettétek? Merre van?
Itt csak a hideg Körös árad!
S ágyúk dörögnek – hasztalan!
Csend van a földön! S nincs bocsánat!*

(...)

*Elment körülkből a nemesség,
a földben várja kötelesség,
lantját ott lenn nem éri szégyen,
ott rója már útját az éjben
mely szép arcától felleges,
elment körülkből a nemes.*

²⁹ *Debreceni írók Csokonai matinéja Nagyváradon*; Debreczen, 1944. jan. 15. 4.

³⁰ Nagy András halála napját nem ismerjük pontosan.

Függelék

1944-ben, valamikor a zsidóság haláltáborokba szállítása előtt, Nagy András édesapja fia hagyatékát a már súlyos beteg Gulyás Pálra bízta. Gulyás 1944. május 13-án meghalt, de a hagyatékot a család megőrizte. Ezt Juhász Izabella cikke is tanúsítja, de Gulyás Klára irodalmi muzeológus, akivel kapcsolatban álltam, az információt megerősítette, s közölte, a Nagy András-hagyatékot elhelyezte a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Amikor e dolgozathoz kezdtem, a múzeumban csak a Gulyás–Nagy András-levelezést és néhány Nagy András-verset találtam. Gulyás Klára nem zárta ki, hogy nem a teljes anyagot juttatta a múzeumba, de ígérte, mielőtt felgyógyul (szinte mozgásképtelen volt), utánanéző a feldolgozatlan dokumentumok között. Azonban hónapokig tartó súlyos betegség után meghalt. Mint a család barátja, kapcsolatban álltam egyik fiával, a rádiós Kiss Gáborral, aki ígérte, hogy mielőtt odajut, elkezdí átnézni a dokumentumokat, s ha rátalál a keresett anyagra, azonnal átadja a múzeumnak és értesít engem. De váratlanul Kiss Gábor is meghalt. Hogy mi lehetett a hagyatékban, arról Nagy Andrásnak egy Gulyás Pálhoz intézett levele tanúskodik.

Kedves Pali!

Délelőttönként bent vagyok a Hídnál, gyere be oda. Remélem hamar végzek, elbeszélgethetünk, s aztán együtt mehetünk fel a Rózsadombra (én is ott lakom most megint, egy penzióban). Addig is, küldök egy pár apróságot a V. N[agy] A[ndrás] dossziéba; valóban megtisztelő együttlét! Megvallom, van is valami letét jellege az én versküldeményeimnek. Ki tudja, mi történik velem (ne felejtsd el, hogy zsidó vagyok); hadd maradjanak meg ezek a versek, ha már megszülettek; majd egyszer talán csinálhatsz velük valamit, jobb időkben, barátod emlékére... De hagyjuk az önénekrológot... Egyébként egyszer, unalmamban már ciklusokra is osztottam leendő verskötetemet így:

A búcsú

Otthon

Hasonlat

Madonna

Vitéz Május

Az elsőbe jönne például a címadó versen kívül a Szerelem, Dallam, Emlékezet, Imádság, Nagybátyám halálára, Egy halottra, Őszi tárlat, Egy lehulló cseresznyefalevélhez, A szép-szavú madár, Február, a végére Idegenben.

A másikba az álom-versek: Otthon (ezt, úgy emlékszem, egyszer gyorsírással lejegyezted, ezt tartom legjobb versemnek), Hajnal, Kis korsó, Egy álom, Megérkezés, Fecske (az eleje Freud Álomfejtéséből való).

A harmadikba: Hasonlat, Két régi kép, Szép Tűnődés, Az ostromlók, Ajtó, Bihari szülőföldem.

A negyedikbe: Madonna, Leányok, Tizenkilencedik század, Október 6., Magyar ég, Novemberi angyalok.

Az ötödikbe egy pár régi, kamaszkori versemet tenném: Vitéz Május, A téli Naphoz, A Nap vadászata, Építőállványok, Óda a rádióról. (Ezekhez utóiratot is tervezek, kettőhöz írtam is már. Úgy hiszem, művészibb eljárás ez, mint az átdolgozás; viszont valahogyan jelezni kell, hogy már „nem írom alá” őket... Az Építőállványok utóirata:

A tornyok is földre hullanak,
s elfeketedve hull le majd a Nap;
Amit tenéked raknak menedékül,
lelkem, fázó lelkem, nem itten épül.

A kötet címe talán ez lenne: Otthon. De éppen eleget beszéltem már magamról... Szeretnék már valamit olvasni tőled. Hozd el az „Isten Békéjét.” A viszontlátásra szeretettel üdvözöl Nagy András. (Azt hiszem, ami a M. Cs.-nál történt veled, törvényszerű volt.) [1941.] XI. 13. ³¹

Irodalom

BAKÓ Endre

2008 „A Holnap” asszonya. In: Bakó Endre: *Rejtett vízjelek*. Debrecen. 37–58.

BARABÁS Tibor

1947 Nagy András. In: Bóka László (szerk.): *Magyar mártírirók antológiája*, Bp.

JUHÁSZ Izabella

1967 Nagy András 1906–1943. *Alföld*, 1967/3. sz. 37–38.

KARDOS Pál

1964 *Nagy András idézése*. Élet és Irodalom, 1964. 14. sz. 11.

KARDOS László

1933 *Harminchárom arc*. Bp.

³¹ PIM V. 4324.177/30.

KODOLÁNYI János

1968 *Elvetélt reformer*. In: Kodolányi János: Visszapillantó tükör. Bp. 369–395.

1977 *Szív és pohár*. Bp.

KODOLÁNYI Júlia

1988 *Apám*. Bp.

NADÁNYI Zoltán

1938 Új bihari írók. In: Nadányi Zoltán (szerk.) *Bihar vármegye*. Bp. 439–447.

ROZSNYAI Kálmán (szerk.)

1925 *Ady koszorúja*. Szeghalom

Közyűjteményi források

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV. B. 470 – Bihar vármegyei izraelita egyházi anyakönyvi elsőpéldányainak gyűjteménye, Berettyóújfalu 1866–1943.

PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár

V. 4324.177. Nagy András levelei Gulyás Pálnak. 1928–1943. (Gulyás Pál-hagyaték)

V.2107/235. Nagy András: Vitéz május (vers) (1954. évi kézirattári szórvány)

ENDRE BAKÓ

A martyr poet from Bihar

András Nagy was a poet and journalist (1906, Berettyóújfalu – 1943, Nagyvárad), the son of Dr. Ede Nagy, a lawyer from Berettyóújfalu. He completed his elementary school studies in Berettyóújfalu, continued with high school in Debrecen, and then had legal studies abroad and also in Debrecen. He published his first poems in the local newspaper, then in Debrecen at the age of 17. He was only 21 when his obviously artistic poems were published in Lőrinc Szabó's magazine called Pandora. This was the top of his career. He graduated as a lawyer in 1929, but he had never worked as a legal professional, instead became a journalist in Budapest. His literacy and talent helped him to be recognized by several famous poems such as Lőrinc Szabó, János Kodolányi, etc. During these years he built a close friendship with Pál Gulyás. Unfortunately he got a severe illness breaking his career as a poet, and also he failed to get a job because of his Jewish origin. He died in a hospital in Nagyvárad. Pál Gulyás addressed him a beautiful poem at his memorial service. He and his daughter, Klára Gulyás preserved the poems of András Nagy.

MELLÉKLET
Nagy András versei

Száz éve született Petőfi Sándor

Zendüljenek meg a harsonák!
Szálljon fel a dal az égig,
Úgy hirdesse a világon végig,
Szálljon Kárpátokig a dal Adriától,
Repülje át a nagy Óceánt:
Száz éve született meg Petőfi Sándor!

Énekeljük az Öröm dalát
Zúgva csapjon ki szívünk szava,
Szívünk vegyük ki, s azt tegyük elébe,
Mert szívünkbe markol minden dala!

Lelkünk lobogóját hajtsuk meg előtte,
Őt dicsőitse gyenge dalunk,
Mert ahogy ő dalolt, mi nem tudunk úgyse
Melyekre lángolunk, sírva fakadunk.

S ha majd megvirrad a magyar égen,
Daloljuk, kiáltsuk a határon át,
Hogy belézúgjon a bitorlók szívébe,
Petőfi Sándor Nemzeti dalát!

Most zúgja a dalunk, kiáltsa szavunk,
Szálljon énekünk az égig.
Ezt kiáltsuk, ha ritkul a sor,
Ha fogy erőnk, vész a bizodalunk.
Szeret az Isten, mert Őt adta nekünk,
Mert száz éve született Petőfi Sándor!

(Bihari Újság, 1922. június 22. 2.)

Élet

Hajók úsznak az éjben hullámzó tengeren,
Vad víztölcsérek tornyosodnak előttük,
Karcús, lány testöket rezgeti félelem.
Itt van haláluk, itt van böjtjük,
Melybe belehalnak a sivár éjszakán,

Ha mindjárt nap nem tűnik fel az égen.
Már karcosú árbocuk bemerül talán,
Nagy ívben fordul a hajó a légben.
A kormányost vakká teszi az éj,
megremeg kezében a kormány,
tüzes szeme meg éjt átlátni ég,
érzi, hogy most van az utolsó útján.
Küzdvé küzdenek a matrózok a hajón,
Veszélyben lévő életért tusáznak.
Fel az életért, fel, harcra, hahó!
mert bő aratása lesz itt a halálnak,
S még folyik a munka, tombol erő, a láz,
amíg az élet a halállal vitáz,
egy új fél szól bele a vitába:
Leccsap a villám ... és egy loccsanás.
Beleseperte a hajót a halálba.

Nagy Endre

(Bihari Újság, 1922. júl. 19. 2.)

Petőfi felé

Most hiába lelkem erre-arra szállna,
Hiába ragad el szárnyain az álom,
Mint ezer gyökérszál, ha hozzá leválna
Én most az ő lelke követését járom.
Próbáltam a földön kalandozni szerte,
Hiába mindenütt járt már szelleme;
A légben szemem szárnya nyomdokait lelte,
S távolodva tőle szálltam csak vele.

Úgy hajt hozzá vad sejtelem vonzása,
Mint ható mágnes hűz erős acélt,
Kalapácsütés a szívem dobbanása,
Egy szikrát ver ki minden csattanása,
Melyek villanása szelleméhez ért.

Két korszak köde hol egybeborongott,
Mint felhők közül villám támadó,
És mint az úton, hol villám bolyongott,
Megdördül a menny, az óriás bakó,
S kaszálja villámmal emberek vetését,
Cikázva terjed gyilkoló kaszája,

Úgy látom távolban lelke érkezését,
Amint a bús lég végtelenjét szállja.

Úgy robbant ide felhők közepéből,
És járja végig útját szelleme.
Hol álmok mosolyos palotája épül,
Rabolt még fűt, fát, virágot szeme.

Hiába kiáltják ki hangos szavakkal
Petőfi emléke a lelkekbe van,
és száll oly magasra szálló madarakkal,
Hogy nem éri őt el feltörő szavam.

Petőfi lelke önmagát túlélte,
Benne az Ige beteljesült,
Kit eddig kóborló üstökösnek vélték,
Most éteri testtel a légbe vegyült.

És a levegőnek minden kis paránya,
Mely lihegő embert új életre kelt,
Finomra oszlott szellemének árnya,
Mely lakásra a nagy Mindenségbe lelt.
És festi arannyá magyar föld vetését,
Az ő lelke száll a csalogány dalában,
Varázsolja széppé a csillag esését,
Ő szólal meg a dal törtető szavában.

Hangulatai mind pillangókká váltak,
Könnye is a földnek természető java,
Gondolatai is magas égbe szálltak,
És mennydörgéssé lett harsogó szava.

S merre a világnak egy rejtekét lelte:
Betöltötte fénnel csodálatos lelke!

Nagy Endre

VII. reáliskolai tanuló

(Bihari Újság, 1923. jan. 11. 2.)

Júniusi zivatar

Sugár verőn a nyári csendben
a dúlt ég nyílzápora hull,
míg a viharzó, zord ütemben
a vert föld éjbe alkonyul.
S a fényben ázott ércetetőkön
a víz acél kaszája vág,
s a földbe ásott mély redőkön
oson a szennyes ár tovább.

A napba tikkadt asszú fákra
buján sötétlő színt lehel,
a tág föld minden csöpp virágja
harmatra szomjas, tárt kehely.
S a föld, a nap tüzében égő,
a sebzett föld egy nyílt ajak:
a bús ég tág torkáig érő
dús áram hogy belészalad.

S a lágyszívű föld friss fűvére ejti
végső hús harmatát az ég,
míg szürke, hunyt ívén felejt
aléltan oszló fellegét.

A lopva bűvő, sanda alkony
némán teríti fátyolát,
s a sima szellő éji hangon
alvó mezőkön surran át.

Nagy Endre

(Bihari Újság, 1923. június 28. 4.)

Ősz

– Verlaine –

Őszi hárfá
vont sírása
színtelen
hangon árva
szívem tárja
szüntelen.
Ha az óra
búcsúzóra
felsikolt,

már aléltan
hív a múltam,
régi holt.
S megyek. Sodor,
hol ellohol
kósza szél,
erre, arra,
mint avarra
hullt levél.

Nagy Endre

(PIM V 2107/1-280;

Megjent: *Bihari Újság, 1923. szeptember 8. 2.)*

Ady

A nap meleg vérétől enyhe bordó
ívet feszít a barna fürtű hérosz,
hogy égi mérgű vessző messzehordó
húrtól suhanjon könnyedén a célhoz.

A szörnyű Kárpát jobb kar(j)án mosolygó
arany palástú rónaságra céloz,
hol dús kalászkok árján félve bolygó
szívet rideggé rút kovács acéloz.

Hol nyila röppen, hűvös ér szakad,
seb nyíl s örökön izzó vér fakad,
bíbor virág a szürke szittyta tájon;

s midőn, hol állt, a messze csúcs mögött
szél kél zilálni a konok ködöt,
A hős már égbe tűnt a büszke lángon.

Berettyóújfalu, 1924

Vitéz Május

Süket talajt zengő füvek aláznak,
berobogott hév Májusa a láznak.

Arany kürtjén riadt rossz téli árnyak
kék kelevézek harci lesbe állnak,
s a délceg erdő ifjú tölgyfa lombján
a páston alvót rémítik gorombán.

Májusnak lángoló tekinteti
gonosz páncéljukat leégeti,
vérben kaszálja ürge fegyverével,
láncolja sodrott arany kötelével.

Hur pattan, paizs hull, roppan kelevéz,
hős árnyak lankatag serege vész.

Ereje fogytán, serege vesztén
megdől maga is egy piros estén,

alélt inakkal összeborzong,
és elterül a búskomor Gond.

Nagy András
Debrecen, 1924. XI. 29.

(PIM V. 2107/1-280;
Megjelent: *Bihar, 1927. április 21. 1.*)

Eiffel-torony

I.

Szent ez az óriás és tiszta vastorony,
mely messze testtel áll a tarka városon,
mely magas nyakkal és vas-daccal feketéllik
az égre, hol csak a villanyhullámok érik,
– alatta, óh, alatta, mint ezerkarú kláris,
nevet, rohan, kiált, reng a világba Páris,
alatta a szivárvány minden színében játszó
élet leng a kövön, mint széles karú zászló,
alatta vad jajok és vidám kacajok
százezer billentyűs zongorája zajong,
s más tornyok, ezereken, istenes és harangos
torkukat tájtják, hogy még egy hangot a hangos
légbe hajítsanak – – ez roppant kapcsaival
némán s meredten a lány azúrba nyilall,
hogy rácsain a tépett ég rongyai kilógnak,
ha veri karcsú szárnya a sebes rádiónak.

II.

Szegény agyunkban is, mit végzetek cibálnak,
sokszor öröm poroz, többször bal túlkü bánat,
melynek tolongó s minden Párisnál lázasabb
uccái közt zengő vérszajná [sic!] ránganak
olykor sejtek meleg méhéből felremeg
egy öntudatlan és tétova lendület,
mely aranyhalmokon s vértócsákon keresztül
röntgensugár gyanánt a tág térbe kirezdül,
gyorsan simítja még fák és felhők csodáit,
de nagy, isteni röpte messzebb célpontra vágyik,
s öszébb-öszébb simul s mindig hatalmasabb
hévvvel s tudattal a kéklő magasba csap
– olykor a záporos és piszkos gond alatt
kikél és égre kél a tiszta Gondolat,
vaslábát megveti az alacsony poron
oly büszkén és biztosan, mint egy Eiffel-torony!

(Debreceni Független Újság, 1925. december 25. 7.)

Építőállványok

Az ácsok
már döngetik a szálfák csontjait,
forrón dobolnak
a kalapácsok.
S nehéz vaskapcsaikkal
összefonódnak
kart karba öltenek,
s vad lendülettel furakodnak az égig
a szálfa-órszemek.

Csigák csavart pályája, vad
szédületű szakadékok alatt
szabályosan remekbe fejlenek
a daliás falak.
Mint héjban a nemes gyümölcs,
vagy szép hölgy fátyolában, itt
az óriás váz
alatt rejtezik
a ház.

S ha százszor is a lendülő
ház hozott is ide másokat,
lelkem, te nézd és megszeresd
az építőállványokat,
akik, ha készek a kevély falak,
alázatosan földre hullanak,
s felállnak, s egybetapadva
új tornyot fűrnak a napba!

(1925)

(Bihar, 1927. április 21. I.)

Amor Militans

Milyen szeretet az, mely gyűlöletbe is ragyog?
Én nem úgy szeretek, mint a Nap, mert én ember vagyok.
Szeressen a Nap unalmas és egyenlő szeretettel,
költse ki a jó csiráját, s mit a vad gonosz vetett el,
szeressen, aki akar, mint vén papok s professzorok,
kiknek megcsiszolt szerelme mindig s egyaránt forog,
én ember vagyok s szívem van, de csak az egyik oldalon,
s mint kaszáknak karcos éle, éltet ad, és öl dalom.
Most nagyon jók voltak a Jók! és nagyon is kezesek?
és sokan voltak a rosszak! és nagyon is sebesek!
egy mocsár lett drága kertünk, és a kék vizek alatt
aknát dugdostak, és régi szép városaink felett
barbár bombát dobtak, s belénk lőttek a gazemberek,
és sötét szájjal szavaltak és sötét szívvel gyűlöltek,
egy fácskát sem neveltek, öltek és mindig csak öltek.

Epistola Kazinczy Ferenchez

Kazinczy! tán csodálkozol, mikor
sírodba, hol csavarodó füvek
alatt nyugszol szelíd márványmosollyal,
e durva korból lehat egy kiáltás,
(mert elszoktunk mi már a lány beszédétől)
s nehéz ujjával körülsimogat;
de ablakom előtt a vén akácot,
melyet az őszi dér halálra csípett,
aranyba vonta most az őszi nap,
s leveleit oly zajjal zörgeti
a szél, mely zsúfolt illatot cipel,
mint a te hangod, mely már századév
mélységéből lehell ránk, mint egy álom.

Egy ilyen ősszel, mikor ez a föld,
mely vérünkre s verejtékünkre szomjas,
érett pompáját bájjal fölfedi,
s bíbor mosolyt hint a mord városokra,
az autók és elvek fegyverzajából
korod csendjébe vágyik el a lélek,
melynek küzdelmei is édesebbek,
mint vad korunk megbékülései.

Kazinczy! ti kékellő violák,
fehér szegfűk, aranyszín nárcisok
és barna lányszemek tárnáiból
bányásztatok gyöngéd szépségeket.
Megnéztétek a habzó csermelyek
és szálló felhők gyenge fodrait,
amikre már mi ügyet sem vetünk,
és naphosszat játszottatok velük.
A rengeteg sötétzöld mélyeit
ti andalogva jártátok, s a völgyben
leültetek egy mohos sziklakőre,
melyet mi most a hegyre görgetünk.
Mi nem tanultunk a mitológián,
mindent újra akarunk kezdeni,
és csak azért nézünk a csillagokra,
hogy az egek nagy útjait kimérjük.
Nekünk piros villámok kellene,
s vihar, mely fájó mellünket feszítse,
mi ércapukat sírva döngetünk,
szemünk borul, s a vak csaták hevében
a kedvet és virágot eltapossuk.
Tán erősebbek vagyunk nálatok,
nagyobb terhet viselnek vállaink,
s messzebb lövelli bús lángját szemünk;
talán nagyon is gyengék voltatok
s a forgó föld roppant játékszere
nem fért kesztyűs tenyeretekbe. Hagyján!
Sokszor egy kis virágban a világ
nyílik ki, és tisztábban tükröződik
egy csillogó harmatcseppben a nap,
mint a sötéten zajló tengerekben.

Nagy András

(Debreceni Független Újság, 1927. január 1. 29.)

Mozi

Mikor torkunkat kisebezték
a rossz szavak, mint skárlát a gyerek
szegény, piros, fájdalmas torkát
mikor remegő agyunkat egészen teletűzték
nyugtalanul cikázó
ideges, furcsa,
fényt váltó eszmék kötőtűivel,
a tűzvések rettenetes
hangja, színe, szaga és melege
a víz alá bukóba ömlő
hullám
sebességével telte el
orrunk, szemünk, fülünk,
s bőrünknek minden pórusát,
hogyan tudtuk már,
élünk, halunk vagy álmodunk,
s úgy úsztunk zavaros
életünkben,
mint dőglött bálna a tengeren:
akkor
jöttél
távoli századok álma,
Mozi,
Lumiére s Edison
zengő agyán keresztül,
csavaros kerekek forgatagából kinyíló
nagy,
naív,
mesés
egyszerűséggel,
egyszínű,
egysíkú
panorámáiddal,
tavakkal, tengerekkel,
idegen egek virágaival,
Európa
öreg falu, ifjú lelkű városaival,
Amerika
dübörgő acélpompájával,
Ázsia
ópium-illatú asszonyaival,
Afrika
roskadó pálmaligeteivel,

Ausztrália
bizarr állataival,
erdőkkel, rétekkal, homoksivatagokkal,
fényekkel, sínek s kerekek
csikorgásával, gépekkel, fekete
szegénység, piros
gazdagság tombolásával,
vonattal, automobillal,
repülőgéppel,
felhőkarcolókkal, csipkékben ragyogó
hajló, meleg, rugalmas, ragyogó
női testekkel, túnt korok
aranyával, halállal, szerelemmel,
csámpás bohócok táncával, gladiátorok
harcával, hősökkel, csillagokkal,
kacsalábon forgó gyémántpalotával,
jöttél
szívünkre hulló szárnyaiddal,
s meglelted tarka-barka
álarcok, pózok, rongyok, kultúrák
nyomasztó rétegei alatt
együgyű
elnémított, bebörtönzött, szegény
gyermeklelkünket,
ki most kitörli hosszú századok
mély álmát nagy csillogó szeméből,
mely ezüst kertek, arany almafák
szóló szőlők és csengő barackok
édes képével van tele,
s tátott szájjal bámul a lepedőre.

(Debreceni Független Újság, 1927. január 1. 39.)

Ajkad gyors lepke lesz

Nem félek a haláltól és öblös nagy kupákba
nem mártom lelkemet, hogy váz testét ne lássa,
nem bántom és nem verem homályos templomok
roppant kulcsát fejéhez, mint régi doktorok,
nem nyaggatom panasszal a kedves, buta holdat,
jól alszom, ha a bús kísértetek csaholnak,
nem félek a haláltól s a szép piros pokol vagy
a szép sárga mennyország egyformán hidegen hagy.

dehát, barátom! inkább tétova szellemekként
örök kortyokban inni a hiú és hideg fényt,
mint elpihenni szépen, míg benned utat és
serény munkáshadával a szőke rothadás;
zengőn világra szállni, mint csépléskor a polyva,
széthullni boldogan, hogy tán porladt kisujjad
csücskéből valahol egy pompás rózsa gyúlad,
ajkad gyors lepke lesz s agyad, melyet ma láz
remeget, mint a kobzot, kemény arany kalász;
formát formára váltva, magadból más magadba
dalolva hullani, új szelektől ragadva,
a végtelen terek smaragd mezőin át,
mint folyton változó, vidám energiák!

(Debreceni Független Újság, 1927. október 30. 9.)

Zsoltár

Uram, kit nem hiszek, tehozzád fordulok,
Sehol-színed előtt sírván leborulok.
Távoztasd el tőlem, ami volt, ami van,
Vezess ki a világ vadonából, Uram!
Oldozz fel égető magamtól engemet,
Mosd ki hús semmivel az én nagy sebemet,
Moss ki hús semmivel, mert én vagyok a seb.

(1933. január 13.)

Bocsássatok el békességgel

Ti, kik szerettek, kérve kérlek,
hagyjatok már elmenni engem.
Elég volt az Élet borából
jó volt, rossz volt, mindegy, elég volt,
engedjete már hazamenni.
Ne nézzetek hívó szemekkel,
bocsássatok el békességgel.
Eddig van, vége a mesének,
hosszú, rövid volt, mindegy, vége,
így akarta a mesemondó.
Hadd vegyem hát botom, tarisznyám,
kődbe borító süvegem,
kívánjak csendes, jó éjszakát,
talán még látjuk egymást egyszer.

(1933. március 27.)

Magyar ég

A Göncölszekér megállt, elakadt.
Aranygebéi húznák, de hiába,
Mind a négy rozszant aranykereke
Leragadt a sötétkék égi sárba.

Káromkodik a kocsis, és kopott
Aranykalapját a szemére rántja
Aranycsizmája éhes, enni kér,
Aranyfolt hátán aranyfolt kabátja.

(1937)

Károli Gáspár

Fekete felleges alkonyaton
A titkos öreg Könyvet forgatom.
Megnőnek s felröppennek a szavak:
Az égen zord próféták szállanak.

Fülem az ősi szóra már süket,
De rám talál az örök üzenet:
A szózatot, melyet Sion szerez
Elharsogja a gönci esperes.

A búza, mely Jordán völgyén termett,
Lágy kenyérrel dagad a Tarca mellett;
A Kármel mustja Tornában kiforr,
S örök mámmal ömlik ez a bor.

Hermon hegyével határos a Cserhát;
Egybefolyik a Kedron és a Hernád;
Patak és zengő óceán szelíden
Ölelkezik az Írás mély vizében.

(1941)

Kenyér

Egy cipó érkezett hazulról;
Onnan küldték nekem,
Hogy teste, melynek neve élet,
Táplálja életem.

Felveszem és ölembe ejtem,
Szemembe könny szökik;
Test küldte testnek ezt a testet,
Mely eltart egy pár napig.

Test küldte, mely oldódik lassan,
Kopik és elpihen,
Test küldte testnek, mely merül már
A habzó semmiben.

Fojthatatlan vágy, makacs álom!
Tüze arcomba rezg...
E bomló test által tagadná
Mély bomlását a test.

Haldokló ízek hülő holdja,
Felemellek, kenyér;
Valami égő Napról szólsz te,
Melynek sugara ér.

Valami láthatatlan Napról,
Amely le sose megy,
S egymásért és egymáshoz hajtja
A málló testeket.

Kigyújtja s fényesíti őket,
Hogy fellobogjanak,
És azt idő halálos völgye
Felett elszálljanak.

Napról, mely tündöklő vaksággal
Veri a szemeket,
Hogy képeken túl megszülessék
Az örült szeretet...

Hazai cipó, mit akarsz még?
A számba már olyan
Éhségnek nyála gyűl, amit nem
Csillapíthatsz soha.

Igen, sápadt hírhozó vagy te,
Ki tört ízzel dadog
Valami másféle kenyérről,
Mely másfelé ragyog.

(1943)

SZÉMÁNNÉ VERES GABRIELLA

„Nulla dies sine linea” – Egy tevékeny 80 év bibliográfiája

Bakó Endre 2018-ban ünnepelte 80. születésnapját. Ennek alkalmából rendezvényeken és folyóiratok hasábjain méltatták munkásságát. A Bihari Múzeumnak kezdetől fogva támogatója, az irodalmi gyűjtemény gyarapításának, az évkönyvek, tudományos és ismeretterjesztő előadások állandó közreműködője. Mindezek indokolják, hogy az évforduló kapcsán viszonzozzuk ezt a támogató figyelmet.

Bakó Endre tanulmányaiban, előadásaiban Hajdú-Bihar megye irodalmi értékeit mutatja be. Kutatói tevékenysége kitér elfeledett részletekre és azokat az alkotói eredményeket is megmutatja, amelyek helyi értékeket képviselnek. Így készült többek között tanulmány a sárrétudvari Költő Nagy Imréről, Kollányi Boldizsárról, Miklós Jutkáról, Nadányi Zoltánról stb.¹ A Bihari Múzeum irodalmi gyűjteménye, könyvtára értékes dokumentumokkal, több első kiadású Nadányi-kötettel, kéziratokkal, eredeti dokumentumokkal, levelekkel gazdagodott ajándékai által.²

A 80. születésnap alkalmából rendezett ünnepi esten Erdei Sándor újságíróval beszélgetett az MTA DAB-székházban Bakó Endre, amikor elhangzott, hogy ars poeticájának vallja a latin bölcsességet: „*Nulla dies sine linea*” – *egy nap se múljék el vonás nélkül*. Plinius szerint Apellesnek, Nagy Sándor udvari festőjének mondása ez, arra utalva, hogy minden napnak legyen meg a maga feladata.³

Tevékenysége teljes mértékben alátámasztja hitvallását: az elkészült bibliográfia tanúsága szerint lényegében az egyik leggazdagabb feldolgozását adja a bihari magyar irodalomnak.

Bakó Endre 1938. február 5-én született Derecskén. Ötéves korától Debrecenben él.⁴ Első irodalmi élményeit a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban irodalom-

¹ Lásd a bibliográfiában: *Önálló kötetek, füzetek*: 1., 2., 5., 11., 12., 17., 18., 26.; *Évkönyvek, tanulmánykötetek*: Bihari Diéta: 3.; A Bihari Múzeum Évkönyve: 1., 2., 3., 4., 5.; A debreceni Déri Múzeum Évkönyve: 3., 6.; Könyv és könyvtár: 2., 6.; *Folyóiratok*: Alföld: 29., 54., 56.; *Napjaink*: 1., Rálátás: 1., 2.; *Tempevölgy*: 1., 2.; *Várad*: 1., 4.; *Bevezető tanulmányok*: 1.; *Közreműködés egyéb kötetekben*: 1., 4. sorszámokon.

² A Bihari Múzeum irodalmi gyűjteményében: VI. 2014.14–24., VI. 2015.3., VI. 2017.15., VII. 76.1.1–32., VII. 89. 81.1.2–27., VII. 2014.1–11., VII. 2014.15., VII. 2015.2–15., VII.2017.14–15. leltári számok alatt.

³ Pallas Nagylexikon. http://www.kislexikon.hu/nulla_dies_sine_linea.html

⁴ „*Hatéves kisgyerekként átéltem az amerikaiak 1944. június 2-i hatalmas bombatámadását Debrecenben, a Borz utcában, lakóházunk pincéjében. Nem tudom elfelejteni, hogy a légnyomás következtében még a mi pincénk homokja is fel-felszállt vagy tíz-húsz centire. Édesapámat behívták katonának, édesanyám a testvéreimmel Pernyépusztára, legidősebb, tanítónő nővéremhez menekített bennünket. De itt sem maradhattunk sokáig, az oroszok már Váradot ágyúzták. Két lovas szekéren menekültünk nyugat felé. Regénybe illő, ahogy*

tanárától, Nagy Jánostól kapta, aki a kötelező tananyagot túl magasabb óraszámú és a rendszer által „nem támogatott” alkotókkal is megismertette tanítványait. Magyar-történelem szakos tanári diplomát szerez és 1961-től a hajdúnánási Kőrösi Csoma Sándor Gimnáziumban két évig tanít, majd a debreceni Népművelési Tanácsadóban, a megyei tanács művelődési osztályán dolgozik. Bényei József hívására 1964-ben a Hajdú-bihari Napló kulturális rovatánál helyezkedik el és elvégzi az újságírói iskolát. Egyre több könyvkritikát ír, rovatvezetője az Alföldnek, a miskolci Napjainak, szerkesztője az Egyetemi Életnek. 1988-ban minisztériumi megbízásra alapítja a Csokonai Kiadót, Debrecen első könyvkiadóját,⁵ majd 1990-től a Hajdú-bihari Napló főszerkesztőjeként tevékenykedik csaknem kilenc évig. Ez idő alatt sok száz cikket publikált a lap hasábjain, valamint egyéb napilapokban is jelentek meg írásai.

Nyugdíjas éveit aktív kutatómunkával tölti, amelynek eredményeként könyveiben, tanulmányaiban részletesen feltárja a debreceni, bihari irodalom értékeit.

Munkássága elismeréseként 2003-ban az Irodalomtörténeti Társaság Toldy Ferenc-díjjal tüntette ki. 2013-ban Holló László-díjat vehetett át a Kossuth-díjas festő munkásságának feldolgozásáért. A bibliográfia folyamatosan bővül, hiszen további tervek, tanulmányok megvalósítása várható (Szabó Magda, Kóti Árpád stb.).⁶

A bibliográfia összeállításakor kiadványtípusok szerint és időrendet követve tüntettük fel az egyes műveket. Egyes publikációk esetében nem adható meg egyértelműen az oldalszám, így a könnyebb azonosítás érdekében a tanulmány internetes linkjét is feltüntettük. A bibliográfia 2019 júliusáig tartalmazza Bakó Endre műveit.

I. Önálló kötetek, füzetek

1. Bakó Endre: *Nadányi Zoltán élete és költészete*. Berettyóújfalu, 1975. 74 p. (Bihari dolgozatok 1.)
2. Bakó Endre: *Hajdú-Bihar megye irodalmi kalauza*. Debrecen, 1984. 126 p.
3. Bakó Endre: *Hajdú-Bihar Megyei Tanács Útépítő Vállalatának negyedszázados története, 1964–1989*. Debrecen, 1989. 48 p.

sok-sok napos szekerezéssel Rákoscaba, Esztergom, Bécs érintésével Passauig jutottunk el. Egy német gazda a tyúkólját engedte át szállásnak, majd egy amerikai táborba kerültünk. Ezek az élmények régebben sokszor visszajártak álmaimban, ma már ritkán.” Péter Imre: A múlt század írói sereglését kutatja. <https://haon.hu/debrecen-hirei/interju-dr-bako-endre-3296596/> (A letöltés ideje: 2019. aug. 2.)

⁵ További részletek: <https://haon.hu/debrecen-hirei/interju-dr-bako-endre-3296596/> (2019. aug. 2.)

⁶ A Bihari Múzeum minden dolgozója ezúton is kíván további aktív, tevékeny éveket, a tervek megvalósításához jó egészséget!

Bakó Endre (2015)
(Fotó: Szűcs Endre)

4. Bakó Endre: *Emlékkönyv Nadányi Zoltán születésének századik évfordulóján.* Bakonszeg, 1992. 272 p.
5. Bakó Endre: *Kiss Tamás.* Budapest, 1992. 174 p.
6. Bakó Endre: *Tóth Árpád a debreceni porban: dokumentumriport.* Debrecen, 1992. 132 p.
7. Bakó Endre: *Gulyás Pál világa.* Debrecen, 1999. 235 p.
8. Bakó Endre: *Hajdú-Bihar megye. Sárrét: Püspökladány és környékének települései: Püspökladány and their region: Püspökladány und Umgebungen.* 1999. Hatvan 193 p.
9. Bakó Endre: *Kosztolányi a faluvárosban.* Berettyóújfalu, 1999. Berettyóújfalu, Budapest 37 p. (Bihari füzetek sorozat)
10. Bakó Endre: *Írók, költők Újfaluvonzásában.* Berettyóújfalu–Budapest, 2001 50 p.
11. Bakó Endre: *A Debreceni Filharmonikus Zenekar története, 1923–2001.* Debrecen, 2002. 175 p.
12. Bakó Endre: *A Hortobágy a magyar irodalomban.* Hortobágy, 2003. 328 p.
13. Bakó Endre: *Jóízű beszélgetéseim.* Berettyóújfalu, 2003. 45 p. (Bihari füzetek sorozat)
14. Bakó Endre: *A pór testamentuma – Költő Nagy Imre pályaképe.* Debrecen, 2004. 99 p.
15. Bakó Endre: *A birkózás akrobatája: Hódos Imre életrajza.* Hajdúnánás, 2006. 96 p.
16. Bakó Endre: *„Debrecen, lelkem székvárosa”: Németh László és Debrecen.* Debrecen, 2006. 194 p.
17. Bakó Endre: *Rejtett vízjelek.* Debrecen, 2008. 357 p.
18. Bakó Endre: *Nadányi Zoltán világa.* Debrecen, 2009. 219. p.
19. Bakó Endre: *Hajdú-Bihar megye irodalmi adattára.* Debrecen, 2012. 120 p.
20. Bakó Endre: *A hűség színei. Írások Holló László Kossuth-díjas festőművészeiről.* Debrecen, 2013. 180 p.
21. Bakó Endre: *Ágak és hajtások: tanulmányok, verselemzések.* Miskolc, 2014. 325 p.
22. Bakó Endre: *Irodalmi őrvárosok – Írások és írók Debrecentől Nagyváradig.* Nagyvárad–Debrecen, 2016. 380 p.
23. Bakó Endre: *Vendégjárás Árkádiában: a 20. századi magyar irodalom és Debrecen.* Debrecen, 2018. 589 p.
24. Bakó Endre: *Karády-láz Debrecenben.* Debrecen, 2019. 63 p.

II. Közreműködés egyéb kötetekben

1. Simon Zoltán: *Irodalmi örhelyeink: Álmosd, Bakonszeg, Berettyóújfalu, Balmazújváros, Sárrétudvari* (Közrem. Bakó Endre et al.) Debrecen, 1972.
2. Bakó Endre: A meggyorsult idő. In: Rácz István (szerk.): *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás, 1973. 411–447.
3. Bakó Endre: Irodalmi élet a két világháború között Debrecenben. In: Tokody Gyula (szerk.): *Debrecen története 1919–1944. 4. kötet*. Debrecen, 1986. 329–360.
4. Bakó Endre: Debrecen szellemi életének főbb vonásai a harmincas években. In: Pintér István (szerk.): *Fél évszázad múltán a Márciusi Frontról*. Budapest, 1989. 201–214.
5. Bakó Endre: Bessenyei György Bakonszegen. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Bakonszeg története és néprajza*. Bakonszeg, 1990. 489–506.
6. Bakó Endre: Nadányi Zoltán bakonszegi éve. Ujváry Zoltán (szerk.): *Bakonszeg története és néprajza*. Bakonszeg, 1990. 507–522.
7. Bakó Endre: Debrecen irodalmi élete. In: Veress Géza (szerk.): *Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Debrecen, 1997. 189–216.
8. Pozsonyi József (főszerk.): *Hajdú-Bihar megye. Hajdúság, Tiszamente és a Hortobágy*. (összeáll. Bakó Endre) Budapest, 2000.
9. Görömbölyi László (főszerk.): *Vendégház: látóvalók Hajdú-Bihar megyében. Hajdú-Bihar megye útikönyve praktikus tanácsokkal*. (Szerzők: Bakó Endre et al.) Miskolc, 2001.
10. Bakó Endre: Simonyi óbester prózai képmásai. In: Kun András (szerk.): *Az óbester ébresztése. Tanulmányok Simonyi Józsefről*. Debrecen–Nyíregyháza, 2001. 133–153. (Periférián könyvek 4. kötet)
11. Baranyi Béla (főszerk.): *Hajdú-Bihar megye. Bihari térség*. Magyarország kistrégiói. (közrem. Bakó Endre et al.) Budapest, 2002.
12. Bakó Endre – Hajdu Imre – Marik Sándor: *Általuk híres e föld: kilencvenkilenc interjú három megyéből*. Szerk.: Ésik Sándor. Nyíregyháza, 2005.
13. Bakó Endre: Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írásban. In: Dukrét Géza (szerk.): *A bölcsőtől a sírig 250 éve született Kazinczy Ferenc*. Nagyvárad, 2009. 103–117. (Partiumi füzetek sorozat)
14. Bakó Endre: Bihari írók – bihari irodalom. In: Varjasi Imre (szerk.): *Bihar vármege a múltó időben*. Debrecen, 2011. 95–112.
15. Boda István: *Hűség mindhalálig: válogatott versek*. (A verseket válogatta Bakó Endre) Debrecen, 2017.

III. Évkönyvekben, tanulmánykötetekben megjelent tanulmányok

Bessenyei almanach: a Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve

1. Bakó Endre: Bessenyei György Bakonszegen. In: Csermely Tibor (szerk.): *Bessenyei almanach*. Nyíregyháza, 2013. 1. sz. 20–27.

Bihari Diéta⁷

1. Bakó Endre: Bihari írók, bihari irodalom. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta I.* Berettyóújfalu, 1996. 61–67. (Bihari Dolgozatok 10.)
2. Bakó Endre: Bihar és a népi irodalom. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta II.* Debrecen, 1999. 110–118.
3. Bakó Endre: A Nadányi-család tradíciói. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta III.* Debrecen, 2001. 103–116.
4. Bakó Endre: Bocskai István a szépirodalomban. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta IV.* Debrecen, 2003. 113–124.
5. Bakó Endre: A Sárrét az irodalom tükrében. In: Matolcsi Lajos (szerk.): *Bihari Diéta V.* Berettyóújfalu, 2004. 115–127.

A Bihari Múzeum Évkönyve⁸

1. Bakó Endre: Nadányi Zoltán levelesládájából. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, I.* Berettyóújfalu, 1976. 333–349.
2. Bakó Endre: Nadányi Zoltán szigligeti levelei. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, III.* Berettyóújfalu, 1982. 271–287.
3. Bakó Endre: Kollányi Boldizsár arcképéhez. In: Módy György (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, IV–V.* Berettyóújfalu, 1986. 283–297.
4. Bakó Endre: Néhány dokumentum Nadányi Zoltán közszerepléseihez. In: Kállai Irén (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, X–XI.* Berettyóújfalu, 2006. 117–129.
5. Bakó Endre: Nadányi Zoltán: Szegényember naplója, 1935. In: Kállai Irén (szerk.): *A Bihari Múzeum évkönyve, X–XI.* Berettyóújfalu, 2006. 129–135.
6. Bakó Endre: Egy bihari polihisztor–Simon István élete. In: Kállai Irén–Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, XII–XIV.* Berettyóújfalu, 2009. 255–285.
7. Bakó Endre: Sinka István pályakezdő éve. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, XV–XVI.* Berettyóújfalu, 2011. 203–224.

⁷ http://biharkutatas.hu/?page_id=448

⁸ http://biharkutatas.hu/?page_id=583

8. Bakó Endre: Szabó Pál Bihar-élménye. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, XVII–XIX*. Berettyóújfalu, 2014. 219–241.
9. Bakó Endre: Egy feledésbe merült versgyűjtemény: a Bihari lant (1920). In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, XX–XII*. Berettyóújfalu, 2017. 187–203.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve⁹

1. Bakó Endre: Egy fejezet Oláh Gábor életéből. In: Béres András (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1966–1967*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai IX.) Debrecen, 1968. 627–636.
2. Bakó Endre: Gulyás Pál az Ady Társaságban. In: Módy György – Sz. Máthé Márta – Selmeczi László (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1995–1996*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXII.) Debrecen, 1998. 403–420.
3. Bakó Endre: „A holnap asszonya”. Miklós Jutka, egy nagyváradi költőné arcképehez. In: Sz. Máthé Márta – Selmeczi László (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1999*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXIV.) Debrecen, 2000. 357–373.
4. Bakó Endre: Dutka Ákos és Ady Endre. Egy irodalmi barátság természetrajzához. In: Sz. Máthé Márta – Magyar Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2002–2003*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai, LXXVI.) Debrecen, 2003. 321–340.
5. Bakó Endre: Csokonai, mint színpadi hős. In: Magyar Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2004*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXVII.) Debrecen, 2005. 315–327.
6. Bakó Endre: Nadányi Zoltán Nagyvárad irodalmi életében (1914–1920). In: Magyar Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2006*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXIX.) Debrecen, 2007. 101–108.
7. Bakó Endre: Juhász Gyula debreceni kapcsolatai. In: Magyar Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2009*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXXI.) Debrecen, 2010. 191–196.
8. Bakó Endre: Arvi Järventaust, egy lelkes finn és magyar hazafi. In: Magyar Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2010*. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXXII.) Debrecen, 2011. 181–186.

⁹ <http://www.derimuzeum.hu/szakmai-informaciok/konyvtar>

9. Bakó Endre: Illyés Gyula és Debrecen. In: Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2011/2012.* (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXXIII.) Debrecen, 2012. 217–226.
10. Bakó Endre: Búcsú Tóth Endrétől. In: Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2011/2012.* (A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXXIII.) Debrecen, 2012. 271–272.

A Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának évkönyve

1. Bakó Endre: Azonosult a város célösztonéivel – Interjú Szabó Magdával. In: Arany Lajos (fel. szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának évkönyve, 2000–2002.* Debrecen, 2002. 75–79.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve

1. Bakó Endre: Az irodalmi és művészeti élet néhány kérdése a két forradalom idején Hajdú és Bihar megyékben. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 5.* Debrecen, 1978. 125–147.
2. Bakó Endre: A debreceni Tisza István Tudományos Társaság történetéhez. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 11.* Debrecen, 1984. 91–106.
3. Bakó Endre: Nadányi Zoltán, a levéltáros. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXXIV.* Debrecen, 2015. 79–86.

Könyv és Könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve

1. Bakó Endre: Az 1942-es Írói Napok Debrecenben. In: *Könyv és Könyvtár, 15.* Debrecen, 1987. 89–98.
2. Bakó Endre: Nadányi Zoltán színpadi kísérletei. In: *Könyv és Könyvtár, 21.* Debrecen, 1999. 153–172.
3. Bakó Endre: Wass Albert debreceni éve (1928–1931). In: *Könyv és Könyvtár, 24.* Debrecen, 2002. 133–154.
4. Bakó Endre: Adatok Márai Sándor és Debrecen kapcsolatához. In: *Könyv és Könyvtár, 25.* Debrecen, 2003. 441–448.
5. Bakó Endre: Német László debreceni fogadtatása és kapcsolatai (1938–1944). In: *Könyv és Könyvtár, 25.* Debrecen, 2003. 295–320.

6. Bakó Endre: A Nadányi-életmű utóélete. In: *Könyv és Könyvtár*, 26. Debrecen, 2004. 283–300.
7. Bakó Endre: Móra Ferenc debreceni kapcsolatai. In: *Könyv és Könyvtár*, 27. Debrecen, 2005. 280–304.
8. Bakó Endre: Debreceni inspirációk Veres Péter indulásához. In: *Könyv és Könyvtár*, 28. Debrecen, 2006. 147–172.
9. Bakó Endre: Az Ady Társaság „hattyúdala”: mikor és miképpen szűnt meg az irodalmi társaság Debrecenben. In: *Könyv és Könyvtár*, Debrecen, 2006. 193–198.
10. Bakó Endre: Egy új világ ítélőszéke előtt: Gulyás Pál Oláh Gáborról. In: *Könyv és Könyvtár*, 29. Debrecen, 2007. 166–176.
11. Bakó Endre: Évtizedekig egyszemélyes intézmény volt. Juhász Géza pályaképe, halálának négy évtizedes évfordulóján. In: *Könyv és Könyvtár*, 30. Debrecen, 2008. 181–207.

IV. Folyóiratokban megjelent írások

Agria¹⁰

1. Bakó Endre: Kiss Tamás lírai vallomásai a vers születéséről. *Agria*, 2011. 1. sz. 253–258.
2. Bakó Endre: Tóth Árpád Ady Endréről. *Agria*, 2012. 2. sz. 142–150.

Alföld¹¹

1. Bakó Endre: Szabó Lőrinc összegyűjtött versei. *Alföld*, 12. évf. 1961.1. sz. 151–153.
2. Bakó Endre: Galgóczi Erzsébet: Ott is csak hó van. *Alföld*, 12. évf. 1961. 4. sz. 86–88.
3. Bakó Endre: Fülöp János: Tövis. *Alföld*, 12. évf. 1961. 6. sz. 120–121.
4. Bakó Endre: Gerelyes Endre: Kövek között. *Alföld*, 13. évf. 1962. 3. sz. 134–135.
5. Bakó Endre: Sipkay Barna: Messzi harangszó. *Alföld*, 15. évf. 1964. 1. sz. 89–90.
6. Bakó Endre: Csurka István: Százötös mellék. *Alföld*, 15. évf. 1964. 5. sz. 479–480.
7. Bakó Endre: Jegyzetek az Alföld antológiáról. *Alföld*, 18. évf. 1964. 9. sz. 80–82.
8. Bakó Endre: Baráth Lajos: A díszhal. *Alföld*, 15. évf. 1964. 11. sz. 146–147.
9. Bakó Endre: Galambos Lajos: Keserű lapu. *Alföld*, 15. évf. 1964. 19. sz. 572–573.

¹⁰ <http://www.agriafolyoirat.hu/index.php?content=szamok>

¹¹ <http://alfoldonline.hu/category/alfold-archivum/>
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Alfold/>

10. Bakó Endre: Sinka István: Végy karodra idő. *Alföld*, 16. évf. 1965. 3. sz. 87–88.
11. Bakó Endre: Mátyás Ferenc: Paraszt pieta. *Alföld*, 16. évf. 1965. 11. sz. 71–73.
12. Bakó Endre: Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. *Alföld*, 17. évf. 1966. 1. sz. 88–90.
13. Bakó Endre: Mozaik kritikák. (Hatvani Dániel: Üvegcserepek; Simai Mihály: Látás és látomás; Raffai Sarolta: Részeg virágzás) *Alföld*, 17. évf. 1966. 10. sz. 77–79.
14. Bakó Endre: Folyóiratok olvasása közben. *Alföld*, 17. évf. 1966. 10. sz. 91–93.
15. Bakó Endre: Őrjárat a művészetek hátsó kapui körül: Hozzászólás helyett. *Alföld*, 18. évf. 1967. 3. sz. 47–53.
16. Bakó Endre: Szép versek 1967. *Alföld*, 19. évf. 1968. 8. sz. 73–74.
17. Bakó Endre: A Csokonai Színház őszi bemutatói. *Alföld*, 19. évf. 1968. 12. sz. 77–81.
18. Bakó Endre: MacBird (Barbara Garson színműve a Csokonai Színházban). *Alföld*, 20. évf. 1969. 1. sz. 77–79.
19. Bakó Endre: Gáll István: Rohanók. *Alföld*, 20. évf. 1969. 1. sz. 84–85.
20. Bakó Endre: A film és közönsége. *Alföld*, 20. évf. 1969. 5. sz. 47–52.
21. Bakó Endre: A III. Debreceni Színházi Napok. *Alföld*, 20. évf. 1969. 7. sz. 87–89.
22. Bakó Endre: Körkép '69. *Alföld*, 20. évf. 1969. 12. sz. 72–73.
23. Bakó Endre: Hosszú út az éjszakába (O'Neill-bemutató a Csokonai Színházban). *Alföld*, 21. évf. 1970. 2. sz. 89–90.
24. Bakó Endre: Bertha Bulcsú: Tüzugömbök. *Alföld*, 21. évf. 1970. 8. sz. 79–80.
25. Bakó Endre: Berkesi András: Alkonydomb. *Alföld*, 21. évf. 1970. 11. sz. 94–95.
26. Bakó Endre: Mándy Iván: Előadók, társszerzők. *Alföld*, 22. évf. 1971. 6. sz. 80–81.
27. Bakó Endre: Molnár Zoltán: A vereség. *Alföld*, 22. évf. 1971. 12. sz. 61.
28. Bakó Endre: Kónya Lajos: Kései ábránd. *Alföld*, 23. évf. 1972. 7. sz. 70–71.
29. Bakó Endre: Pályakép-vázlat Nadányi Zoltánról. *Alföld*, 23. évf., 1972. 8. sz. 38–45.
30. Bakó Endre: Mocsár Gábor: Gyémántper. *Alföld*, 24. évf. 1973. 9. sz. 66–68.
31. Bakó Endre: Tamási Áron és Debrecen. *Alföld*, 25. évf. 1974. 12. sz. 88–96.
32. Bakó Endre: Nagyüzem Biharban. *Alföld*, 26. évf. 1975. 4. sz. 25–36.
33. Bakó Endre: Adalékok Sinka István pályakezdéséhez. *Alföld*, 25. évf. 1974. 8. sz. 39–46.
34. Bakó Endre: A képviselő. *Alföld*, 26. évf. 1975. 12. sz. 82–87. (Veres Péter-emlékszám)

35. Bakó Endre: Két riportkönyv irodalmi dolgokról – Robotos Imre: Az igazi Csinszka; Lőrinczi László: Utazás a Fekete kolostorhoz. *Alföld*, 27. évf. 1976. 10. sz. 81–83.
36. Bakó Endre: Pályakezdés Biharban. *Alföld*, 27. évf. 1976. 12. sz. 52–59.
37. Bakó Endre: „A jó írásnak belső hitele van”: Beszélgetés Veres Péterrel 1964. augusztus 24-én. *Alföld*, 28. évf. 1977. 1. sz. 13–15.
38. Bakó Endre: Kurucz Gyula: Ködfaragó. *Alföld*, 28. évf. 1977. 1. sz. 84–85.
39. Bakó Endre: Mechanikus történelemábrázolás – Pillantás Szilvási Lajos írói gyakorlatára. *Alföld*, 28. évf. 1977. 8. sz. 67–71.
40. Bakó Endre: Sinka István válogatott versei. *Alföld*, 28. évf. 1977. 9. sz. 78–80.
41. Bakó Endre: Görömbei András: Sinka István. *Alföld*, 29. évf. 1978. 2. sz. 68–71.
42. Bakó Endre: A XII. Színházi Napok Debrecenben. *Alföld*, 29. évf. 1978. 7. sz. 100–102.
43. Bakó Endre: Tatay Sándor: Lődörgések kora. *Alföld*, 29. évf. 1978. 9. sz. 79–81.
44. Bakó Endre: A nagyvárad Ady Társaság. *Alföld*, 30. évf. 1979. 5. sz. 77–80.
45. Bakó Endre: Kurucz Gyula két könyvéről. (Kicsi nagyvilág; Összezárva) *Alföld*, 31. évf. 1980. 1. sz. 73–74.
46. Bakó Endre: Hol született Örley (Szunyogh?) István? *Alföld*, 31. évf. 1980. 10. sz. 93–94.
47. Bakó Endre: Dömping vagy koncepció? Beszélgetés a képzőművészeti kiállításokról. *Alföld*, 31. évf. 1980. 11. sz. 65–71.
48. Bakó Endre: Félidó a Csokonai Színházban. *Alföld*, 32. évf. 1981. 3. sz. 94–96.
49. Bakó Endre: Robotos Imre: Eszmék ütközésében. *Alföld*, 32. évf. 1981. 6. sz. 95–96.
50. Bakó Endre: Jegyzetek a Csokonai Színház elmúlt évadjáról. *Alföld*, 32. évf. 1981. 8. sz. 90–92.
51. Bakó Endre: Szabó Pál és a Kelet Népe. *Alföld*, 32. évf. 1981. 9. sz. 93–94.
52. Bakó Endre: Köszöntjük a Debreceni Szemlét. *Alföld*, 33. évf. 1982. 1. sz. 96.
53. Bakó Endre: Kovács István: Ördöglakat. *Alföld*, 33. évf. 1982. 6. sz. 91–92.
54. Bakó Endre: Nadányi Zoltán válogatott versei. *Alföld*, 33. évf. 1982. 7. sz. 94–95.
55. Bakó Endre: Jegyzetek a Csokonai Színház 1981/82-es évadjáról. *Alföld*, 33. évf. 1982. 8. sz. 93–96.
56. Bakó Endre: Nadányi Zoltán szatírái. *Alföld*, 33. évf. 1982. 10. sz. 64–71.
57. Bakó Endre: Kállai Gyula: Életem törvénye. *Alföld*, 32. évf. 1982. 10. sz. 89–91.
58. Bakó Endre: Darvas József: A léleknek kenyere. *Alföld*, 34. évf. 1983. 1. sz. 74–76.

59. Bakó Endre: Mariay Ödön, a szépíró. *Alföld*, 34. évf. 1983. 3. sz. 66–72.
60. Bakó Endre: Gulyás Pál: Világító álmom. *Alföld*, 34. évf. 1983. 4. sz. 97–98.
61. Bakó Endre: Két zenei könyv (Így láttuk Kodályt, Könyv Veress Sándorról). *Alföld*, 34. évf. 1983. 5. sz. 94–96.
62. Bakó Endre: Két Hankiss János. In: *Alföld*, 34. évf. 1983. 9. sz. 96.
63. Bakó Endre: Babits Mihály és Debrecen. In: *Alföld*, 34. évf. 1983. 11. sz. 63–72.
64. Bakó Endre: Kodolányi és Debrecen. In: *Alföld*, 34. évf. 1983. 12. sz. 84–89.
65. Bakó Endre: Égerházi Imre képi világa. In: *Alföld*, 35. évf. 1984. 3. sz. 92–93.
66. Bakó Endre: Váró Márton művészete. In: *Alföld*, 35. évf. 1984. 6. sz. 92–93.
67. Bakó Endre: Debrecen és a Nyugat. In: *Alföld*, 35. évf. 1984. 9. sz. 89–90.
68. Bakó Endre: Az irodalmi élet megújulása Debrecenben a felszabadulás után. *Alföld*, 35. évf. 1984. 10. sz. 35–42.
69. Bakó Endre: A megszenvedett tisztaság: Bakó József költészetéről. *Alföld*, 35. évf. 1984. 12. sz. 86–92.
70. Bakó Endre: Tokaji írótábor '84. *Alföld*, 36. évf. 1985. 1. sz. 94–95.
71. Bakó Endre: Kós Károly: „Kőből, fából házat... igékből várat”. *Alföld*, 36. évf. 1985. 2. sz. 67–68.
72. Bakó Endre: Kosztolányi és Debrecen. *Alföld*, 36. évf. 1985. 3. sz. 54–59.
73. Bakó Endre: Rákos Sándor: A tűz kérlelése *Alföld*, 36. évf. 1985. 4. sz. 94–95.
74. Bakó Endre: Kiss Tamás munkásságának bibliográfiája. *Alföld*, 36. évf. 1985. 9. sz. 95–96.
75. Bakó Endre: Debreczeni Attila: Kiss Tamás: Kedv, remények, Lillák. *Alföld*, 36. évf. 1985. 12. sz. 71–73.
76. Bakó Endre: A Kelet Népe költői. *Alföld*, 37. évf. 1986. 3. sz. 40–46.
77. Bakó Endre: Tóth Árpád és a Csokonai-kör. *Alföld*, 37. évf. 1986. 4. sz. 32–36.
78. Bakó Endre: Búcsú Grandpierre Lajostól. *Alföld*, 37. évf. 1986. 6. sz. 96.
79. Bakó Endre: Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig. *Alföld*, 37. évf. 1986. 9. sz. 92–94.
80. Bakó Endre: A mai magyar grafika kalapos királya. Almásy Aladár képi világáról. *Alföld*, 37. évf. 1986. 11. sz. 93–95.
81. Bakó Endre: Kiss Tamás: A Főnix szárnya alatt. *Alföld*, 37. évf. 1986. 12. sz. 98–101.
82. Bakó Endre: Ladányi Mihály: Van időd. *Alföld*, 38. évf. 1987. 1. sz. 78–80.
83. Bakó Endre: Kardos László 1898–1987. *Alföld*, 38. évf. 1987. 4. sz. 94–96.

84. Bakó Endre: Viták és válsághelyzetek a debreceni Ady Társaságban. *Alföld*, 38. évf. 1987. 7. sz. 48–53.
85. Bakó Endre: A felszárnyalás évtizede. Kiss Tamás lírája a hetvenes években. *Alföld*, 38. évf. 1987. 9. sz. 3–11.
86. Bakó Endre: A Studia Litteraria Csokonai-száma. *Alföld*, 39. évf. 1988. 1. sz. 90–92.
87. Bakó Endre: Zsadányi Lajos: Intés. *Alföld*, 39. évf. 1988. 4. sz. 93–94.
88. Bakó Endre: Szabó Magda: Az ajtó. *Alföld*, 39. évf. 1988. 10. sz. 74–76.
89. Bakó Endre: Némédi Lajos: Emlékek, adatok és gondolatok... *Alföld*, 40. évf. 1989. 4. sz. 92–93.
90. Bakó Endre: A Debrecen-látomás lírai összegzése. Gulyás Pál: Debrecen, ó-kikötő. *Alföld*, 72.
91. Bakó Endre: Borbély Sándor: Tájékoztató. *Alföld*, 40. évf. 1989. 7. sz. 77–79.
92. Bakó Endre: Önkényes történelemszemlélet. Marosán György: A tanúk még élnek. *Alföld*, 40. évf. 1989. 8. sz. 93–95.
93. Bakó Endre: Tóth Endre köszöntése. *Alföld*, 40. évf. 1989. 12. sz. 85–86.
94. Bakó Endre: Kiss Tamás: Méretlen idő. *Alföld*, 41. évf. 1990. 7. sz. 96–98.
95. Bakó Endre: Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése. *Alföld*, 42. évf. 1991. 9. sz. 73–76.
96. Bakó Endre: Tóth Endre emlékezete. *Alföld*, 62. évf. 2011. 10. sz. 126–127.

Bárka: irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat¹²

1. Bakó Endre: Lajtha László Mariay Ödönért: Levelek és kommentár. *Bárka*, 14. évf. 2006. 1. sz. 84–88.

Catastrum: évnegyedes katasztertörténeti folyóirat¹³

1. Bakó Endre: Évek Kollányi Boldizsár „társaságában”. *Catastrum*, 4. évf. 2017. 1. sz. 54–58.

Confessio: a Magyarországi Református Egyház figyelője

1. Bakó Endre: Bényei József: A kalapos király búcsúja című verseskötetéről. *Confessio*, 18. évf. 1994. 4. sz. 125–127.

¹² <http://www.barkaonline.hu/archiv-barka>

¹³ <http://www.catastrum.hu/index.php/hu/lapszamok/2017/2017-1-szam/9-catastrum/lapszamok/305-4-2017-1-54-58>

2. Bakó Endre: A Gulyás-költészet háttere: család és iskolák: Száz éve született Gulyás Pál: részlet a szerző készülő monográfiájából. *Confessio*, 23. évf. 1999. 2. sz. 60–67.

Debreceni Disputa

1. Bakó Endre: Három Tóth Árpád-dokumentum. *Debreceni Disputa*, 7. évf. 2009. 4. sz. 57–60.

Debreceni Szemle¹⁴

1. Bakó Endre: Berettyóújfalu története. *Debreceni Szemle*, 2. évf. 1982. 2. sz. 139–144.
2. Bakó Endre: A tanulmányíró Gulyás Pál. *Debreceni Szemle*, 4. évf. 1996. 3. sz. 340–348.
3. Bakó Endre: A Gulyás-költészet utóélete. *Debreceni Szemle*, 7. évf. 1999. 3. sz. 343–354.
4. Bakó Endre: Szabó Lőrinc debreceni útjai és kapcsolatai. *Debreceni Szemle*, 8. évf. 2000. 2. sz. 230–242.
5. Bakó Endre: Németh László színművei a Csokonai Színházban. *Debreceni Szemle*, 10. évf. 2002. 1. sz. 100–117.
6. Bakó Endre: Csáth Géza Földesen. *Debreceni Szemle*, 10. évf. 2003. 3. sz. 366–371.
7. Bakó Endre: József Attila és Debrecen. *Debreceni Szemle*, 13. évf. 2005. 4. sz. 545–558.
8. Bakó Endre: Ady Endre: A maradandóság városában Egy vitatott vers értelmezése. *Debreceni Szemle*, 11. évf. 2011. 2. sz. 152–159.
9. Bakó Endre: Szabó Magda színpadi bemutatóinak debreceni fogadtatása és sajtó-visszhangja. *Debreceni Szemle*, 25. évf. 2017. 4. sz. 426–437.

Eső: irodalmi lap¹⁵

1. Bakó Endre: Az esszéíró Kiss Tamás. In: *Eső*, 5. évf. 2002. 2. sz. 107–113.

Ethnica

1. Bakó Endre: Mondák, regék költője: Tompa Mihály. *Ethnica*, 14. évf. 2012. 3. sz. 44–45.

¹⁴ <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/DebreceniSzemle/>

¹⁵ <http://www.esolap.hu/archive/86.html>

Élet és Irodalom

1. Bakó Endre: Ady árnyékában – Mariay Ödönről. *Élet és Irodalom*, 27. évf. 1983. 1. sz. 8.
2. Bakó Endre: Ady Endre és a debreceni „rákosisták”. *Élet és Irodalom*, 43. évf. 1999. 16. sz. 11.

Forrás¹⁶

1. Bakó Endre: Gulyás Pál, a szatíráköltő. *Forrás*, 31. évf. 1999. 9. sz.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/9909/bako.html>

Hitel¹⁷

1. Bakó Endre: Magyar vesszőn muzulmán virágok (Egy Sinka-versciklus olvasata). *Hitel*, 24. évf. 2011. 6. sz. 114–119.
2. Bakó Endre: Illyés Gyula és Gulyás Pál barátsága. *Hitel*, 25. évf. 2012. 8. sz. 96–102.
3. Bakó Endre: Oláh Gábor és a Csokonai Színház. *Hitel*, 28. évf. 2015. 8. sz. 14–22.
4. Bakó Endre: Kosztolányi Dezső nagyváradai látogatásai. *Hitel*, 29. évf. 2016. 8. sz. 97–110.

Irodalomismeret

1. Bakó Endre: A „Székely himnusz” és költője: Csanády György. *Irodalomismeret*, 12. évf. 2002. 5–6. sz. 97–101.
2. Bakó Endre: „Hacacaré” – Utazás Csokonai koponyája körül. Az 1953-as exhumálás története dokumentumokban. *Irodalomismeret*, 13. évf. 2003. 1. sz. 43–53.
3. Bakó Endre: Ballag már a vén diák...: a német búcsúdal Csengey Gusztáv fordításában. *Irodalomismeret*, 13. évf. 2003. 2. sz. 105–107.
4. Bakó Endre: Weöres Sándorék Debrecenben. *Irodalomismeret*, 13. évf. 2003. 3. sz. 35–41.
5. Bakó Endre: A népi írók, mint költői témák Gulyás Pál versvilágában. *Irodalomismeret*, 15. évf. 2004. 1–2. sz. 25–35.
6. Bakó Endre: Karinthy és a „Pulykakakas”. *Irodalomismeret*, 15. évf. 2004. 3. sz. 118–128.

¹⁶ <http://www.forrasfolyoirat.hu/archiv.html>

¹⁷ <http://www.hitelfolyoirat.hu/archivum/>; <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Hitel1988/>

Jel-Kép¹⁸

1. Bakó Endre: Az újkerti fórum. *Jel-Kép*, 6. évf. 1985. 4. sz. 102–103.

Magyar Jövő

1. Bakó Endre: Kulcsok a tengerben – Laczkó András irodalmi tanulmányai. *Magyar Jövő*, 19. évf. 2011. 2. sz. 105–107.

Magyar Múzsza

1. Bakó Endre: Pákozdy Ferenc: Fekete versek. *Magyar Múzsza*, Újf. 7. sz. 2019. március 65–68.

Magyar Napló: a Magyar Írószövetség lapja

1. Bakó Endre: Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban, I. rész. *Magyar Napló*, 31. évf. 2019. 1. sz. 15–18.
2. Bakó Endre: Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban, II. rész. *Magyar Napló*, 31. évf. 2019. 2. sz. 47–50.

Múlt és Jövő

1. Bakó Endre: Szép Ernő debreceni fogadatása. *Múlt és Jövő*, Újf. 28. évf. 2017. 4. sz. 46–52.

Múzeumi Kurír: a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

1. Bakó Endre: Emőd Tamás és Berekböszörmény. In: *Múzeumi Kurír*, 1977. 25. sz. 29–31.
2. Bakó Endre: Juhász Gyula elfelejtett nyilatkozata. In: *Múzeumi Kurír*, 1978. 27. sz. 38–40.
3. Bakó Endre: Tóth Endre pályaképe. *Múzeumi Kurír*, 1999. 72. sz. 9–62.

Napjaink: észak-magyarországi irodalmi és kulturális lap

1. Bakó Endre: Egy másik bihari remete: Nadányi Zoltán irodalomszemlélete. *Napjaink*, 21. évf. 1982. 10. sz. 26–27.
2. Bakó Endre: Magyar, alföldi és debreceni: Szabó Lőrinc Csokonai-díja. *Napjaink*, 22. évf. 1983. 4. sz. 30–31.

¹⁸ <http://apps.arcanum.hu/app/jelkep/>

3. Bakó Endre: Riportok, emelt szinten: Brackó István: Kinek fűtül a madár? *Napjaink*, 24. évf. 1985. 2. sz. 30–31.
4. Bakó Endre: Versre vetkezeten: Niklai Ádám: Előjelek. *Napjaink*, 24. évf. 1985. 4. sz. 34.
5. Bakó Endre: Folyóirat hozományból, falu: A Kelet Népe (1935–1942). *Napjaink*, 25. évf. 1986. 7. sz. 38–39.
6. Bakó Endre: Tárgyiasság és érzelemgazdagság: Kiss Tamás lírája a hetvenes évek második felében. *Napjaink*, 26. évf. 1987. 9. sz. 21–23.
7. Bakó Endre: Juhász Géza levelesládája. *Napjaink*, 27. évf. 1988. 12. sz. 30–31.

Neveléstörténet. A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata¹⁹

1. Bakó Endre: Pedagógusok emlékezete. *Neveléstörténet*, 3. évf. 2006. 1–2. sz. 224–226.

PoLiSz – Politika-Líra-Széppróza szellemi-lelki „városalma”: A Kráter Műhely Egyesület irodalmi és kulturális lapja²⁰

1. Bakó Endre: Wass Albert debreceni évei (1928–1931). *PoLiSz*, 2003. december–2004. január. (74. sz.) 41–53.

Rálátás: Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató²¹

1. Bakó Endre: „A Holnap asszonya”. Miklós Jutka arcképéhez. *Rálátás*, 1. évf. 2000. 1. sz. 7–9.
2. Bakó Endre: A Nadányiak története. Család, iskolák, felkészülés. *Rálátás*, 8. évf. 2007. 3. sz. 10–16.

Református Tiszántúl: a Tiszántúli Református Egyházkerület lapja

1. Bakó Endre: Számadással Istennek tartozom – Tóth-Máthé Miklós Kálvin-regénye. *Református Tiszántúl*, 26. évf. 2018. 1. sz. 24–25.
2. Bakó Endre: Egy bibliográfus számadása – Imolay Lenkey István Tompa Mihályról és önmagáról. *Református Tiszántúl*, 26. évf. 2018. 2–3. sz. 32–33.

¹⁹ <http://www.kjf.hu/nevelestortenet/index.php?act=archivum> ; <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Nevelestortenet/>

²⁰ <http://krater.hu/wp-content/uploads/2015/09/P74-dec.pdf>

²¹ http://biharkutatas.hu/?page_id=770

Somogy

1. Bakó Endre: Kiss Tamás költészete a harmincas évek második felében. *Somogy*, 15. évf. 1987. 6. sz. 39–44.

Stádium: társadalmi és kulturális hírlap

1. Bakó Endre: A nem sietés méltósága. Kiss Tamásról. *Stádium*, 2. évf. 2013. 7. sz. 6.
2. Bakó Endre: Szabó Dezső és Debrecen. *Stádium*, 2. évf. 2013. 8. sz. 2–6.
3. Bakó Endre: Oláh Gábor Mussolini ódája. *Stádium*, 3. évf. 2014. 3. sz. 8–9.
4. Bakó Endre: A költői szerep és a költészet Tóth Endre lírájában. *Stádium*, 3. évf. 2014. 6. sz. 5–6.
5. Bakó Endre: Holló László alakja a szépirodalomban. *Stádium*, 4. évf. 2015. 2. sz. 9–10.

Studia Litteraria: irodalom- és kultúratudományi folyóirat²²

1. Bakó Endre: Élmény és világhkép az első világháború magyar költészetében. *Studia Litteraria*, 2015. 3–4. sz. 157–166.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle

1. Bakó Endre: Jegyzetek Végh Antal regényeiről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 45. évf. 2010. 2. sz. 254–266.
2. Bakó Endre: Nadányi Zoltán Bessenyei Györgyről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 46. évf. 2011. 1. sz. 39–45.

Szókimondó: Hajdúszoboszló kulturális havi folyóirata

1. Bakó Endre: Szép Ernő és Nadányi Zoltán barátsága *Szókimondó*, 13. évf. 2008. 10. sz. 8–10.
2. Bakó Endre: Az Azra debreceni premierjén. *Szókimondó*, 14. évf. 2009. 6. sz. 3.
3. Bakó Endre: Szoboszlai Mata János és Gulyás Pál. *Szókimondó*, 15. évf. 2010. 4. sz. 3–4.
4. Bakó Endre: Gulyás Pál Nadányi Zoltánról. *Szókimondó*, 16. évf. 2011. 5. sz. 5–6.
5. Bakó Endre: Illyés Gyula: Hajdúk – verselemzés. *Szókimondó*, 17. évf. 2012. 5. sz. 2–4.

²² <http://studia.lib.unideb.hu/cikk/cikk/57482d6fa8528>

[http://studia.lib.unideb.hu/file/6/57482d6fa8528/szerzo/Studia_2015_3-4_-_Elso_vilaghaboru_\[Pages_157_-_166\].pdf](http://studia.lib.unideb.hu/file/6/57482d6fa8528/szerzo/Studia_2015_3-4_-_Elso_vilaghaboru_[Pages_157_-_166].pdf)

6. Bakó Endre: Mata János alkotói dilemmái. *Szókimondó*, 19. évf. 2014. 2. sz. 2–3.
7. Bakó Endre: Szép Ernő debreceni fogadtatása. *Szókimondó*, 19. évf. 2014. 6. sz. 5–7.
8. Bakó Endre: Szoboszlai Mata Jánosról, ismeretlen versei kapcsán. *Szókimondó*, 22. évf. 2017. 7. sz. 19–20.
9. Bakó Endre: Megkésített kritika Vida Lajos Szép Ernő élet- és pályarajza c. könyvéről. *Szókimondó*, 23. évf. 2018. 3. sz. 14–16.
10. Bakó Endre: Két világláger (Lily Marlen, Szomorú vasárnap). *Szókimondó*, 24. évf. 2019. 5. sz. 14–15.
11. Bakó Endre: Egy-versű költők. In: *Szókimondó*, 24. évf. 2019. 6. sz. 10–12.

Tekintet: irodalmi folyóirat²³

1. Bakó Endre: Gulyás Pál szerelmi költészete. *Tekintet*, 12. évf. 1999. 4–5. sz. 177–185.
2. Bakó Endre: Egy Gulyás-vers (Martinuzzi szelleméhez) háttere. *Tekintet*, 23. évf. 2010. 1. sz. 90–95.
3. Bakó Endre: Az új isten. Egy Tóth Árpád-vers értelmezéséhez. *Tekintet*, 24. évf. 2011. 3. sz. 133–141.
4. Bakó Endre: József Attilát előlegező motívumok Nadányi Zoltán költészetében. *Tekintet*, 24. évf. 2011. 6. sz. 126–131.
5. Bakó Endre: Teremtmény (Párt a népben) Egy Illyés-vers értelmezése. *Tekintet*, 25. évf. 2012. 4. sz. 145–154.

Tempevölgy²⁴

1. Bakó Endre: A Holnap mellékszereplői egy évszázad távlatából. *Tempevölgy*, 2. évf. 2010. 2. sz. 31–36.
2. Bakó Endre: A Balaton szerelme: Nadányi Zoltán. *Tempevölgy*, 3. évf. 2011. 2. sz. 84–87.
3. Bakó Endre: Háborús antológiák, 1914–1916. *Tempevölgy*, 6. évf. 2014. 2. sz. 57–71.
4. Bakó Endre: Ady Endre, mint színpadi hős. *Tempevölgy*, 7. évf. 2015. 2. sz. 63–69.

²³ <http://tekintet.hu/index.php/archivum>

²⁴ <http://www.tempevolgy.hu/index.php/archivum>

Trianoni Szemle: a Trianon Kutatóintézet folyóirata

1. Bakó Endre: Nevem a végtelenben – Medvigy Endre könyve Sinka Istvánról. *Trianoni Szemle*, 10. évf. 2018. január–június, 242–244.

Új Auróra: irodalmi, művészeti és közművelődéspolitikai antológia

1. Bakó Endre: Sinka István pályakezdő verseiről. *Új Auróra*, 5. évf. 1977. 2. sz. 14–19.

Új Forrás²⁵

1. Bakó Endre: „Egy barátság versekben” (Gulyás Pál versei Németh Lászlóhoz). *Új Forrás*, 31. évf. 1999. 5. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00045/990516.htm>
2. Bakó Endre: Németh László debreceni katedrája. *Új Forrás*, 38. évf. 2006. 2. sz. 101–104.

Új Hónap

1. Bakó Endre: Gulyás Pál Veres Péter-élménye. *Új Hónap*, 3. évf. 1999. 38–40.
2. Bakó Endre: Szabó Magda: Kiálts, város. *Új Hónap*, 6. évf. 2002. november–december, 20.

Várad

1. Bakó Endre: Nagyvárad Nadányi Zoltán költészetében. *Várad*, 11. évf. 2012. 8. sz. <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00078/537.htm>
2. Bakó Endre: A Janus-arcú Busica János (Ioan Bușiția) halhatatlansága: Adalékok Bartók Béla román barátjának portréjához. *Várad*, 11. évf. 2012. 10. sz. <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00080/577.htm>
3. Bakó Endre: Polémia az Ady Társaság körül – Emőd Tamás és Zsolt Béla levélváltásai. *Várad*, 12. évf. 2013. 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00086/745.htm>
4. Bakó Endre: A „Holnaposok” a világháború viharában. *Várad*, 13. évf. 2014. 10. sz. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00103/EPA00181_varad_2014_10_1309.htm
5. Bakó Endre: Irodalmi kapcsolatok Debrecen és Nagyvárad között. *Várad*, 14. évf. 2015. 10. sz. 70–78. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00115/pdf/EPA00181_varad_2015_10_070-078.pdf

²⁵ <https://ujforras.hu/category/archivum/>

6. Bakó Endre: Tabéry Géza debreceni küldetése. *Várad*, 14. évf. 2015. 12. sz. 78–84. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00117/pdf/EPA00181_varad_2015_12_078-084.pdf
7. Bakó Endre: Juhász Gyula nagyváradai költő-portréi. *Várad*, 15. évf. 2016. 10. sz. 83–88. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00127/pdf/EPA00181_varad_2016_10_083-088.pdf
8. Bakó Endre: Arany-centenárium Nagyváradon. *Várad*, 16. évf. 2017. 3. sz. 68–72. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00132/pdf/EPA00181_varad_2017_03_068-072.pdf
9. Bakó Endre: Tóth Árpád műbírálatai nagyváradai pályatársakról. *Várad*, 17. évf. 2018. 1. sz. 66–71. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00142/pdf/EPA00181_varad_2018_01_066-071.pdf

V. Bevezető tanulmányok

1. Nagy Imre: *Tücsök a máglyán*. Budapest, 1976. (Bev. tanulmány Bakó Endre)
2. Bakó Endre: Sorok Taar Ferencről. In: Elek Sándorné (összeáll.): *Taar Ferenc személyi bibliográfiája*. Debrecen, 1990. 6–8.
3. Barsi Dénes: *Isten a magyar mezőn*. Berettyóújfalu, 2005. 7–13. (Bihari füzetek sorozat) Bakó Endre tanulmányával
4. Bakó Endre: Sorok Bényei Józsefről. In: Bényei József: *Ároksparti fű*, Debrecen, 2014. 5–9.
5. Kőszegfalvi Ferenc et al. (szerk.): *Vásárhelyi Pákozdy Ferenc hátrahagyott versei*. (Bev. tanulmány Bakó Endre) Hódmezővásárhely, 2014
6. Móricz Pál: *Hortobágyi Dely Mátyás kalandos élete*. (Bakó Endre tanulmányával) Nagymacs, 2016.
7. Gulyás Gábor: *Bocskai úr angyalkái*. (Bakó Endre és Buczkó József tanulmányával) Hajdúnánás, 2017.
8. Bakó Endre: Ajánlás Tatár Éva verseihez. In: Tatár Ilona Éva: *Csendfalak*. Debrecen, 2018. 6–8.

VI. Szerkesztői tevékenység

1. Bakó Endre (szerk.): *Pályaválasztás*. Debrecen, 1975
2. Bakó Endre (szerk.): Karacs Zsigmond és Péter Imre közreműködésével: *Földes története II. 1849–2000*. (monográfiája)
3. Bakó Endre (szerk, bev.): „*Magyarok Mózes, hajdúk édesatyja*”: *Bocskai István alakja a magyar szépirodalomban*. Debrecen, 2004
4. Bakó Endre et al. (szerk.): *Nagyrábé 800, 1215–2015: Nagyrábé múltja, jelene és jövője*. Nagyrábé, 2016

GABRIELLA SZÉMÁNNÉ VERES

“Nulla dies sine linea” – Bibliography of 80 years of activity

The studies and talks of Endre Bakó demonstrate the literary highlights of Hajdú-Bihar County. His research activities also cover forgotten details, and represent local artistic values. The collection and library of literary artefacts of Bihari Museum was enriched by his gifts such as valuable documents, several first issues of Nadányi, manuscripts, originals and letters.

“Nulla dies sine linea”– there’s no day without a line. According to Pliny the Elder this sentence originates from Apelles of Kos, the royal painter of Alexander the Great, and it means that we need to have a task to be performed each day. The life of Endre Bakó demonstrates an outstanding performance on this motto. Actually, he provided the most detailed view of the Hungarian literature of Bihar, and now this bibliography also justifies that. This comprehensive bibliography is our gift, and we would like to send our best wishes to Endre Bakó on his 80th birthday on behalf of the Bihari Museum.

KÁLLAI IRÉN

Új célok felé, új utakon, új emberekkel – A Bihari Múzeum tevékenysége 2017–2018-ban

A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII. kötetében a 2014–2016 közötti időszakról szoltunk, mely a sikeres átalakulásokról és az új szervezeti keretben rejlő lehetőségek felkutatásáról szolt. Jelentős előrelépések, illetve új emberekkel új feladatok, új lehetőségek várták a múzeumot. Akkor azzal fejeztem be cikkemet:

„Összefoglalva: a Bihari Múzeum 2014–2016 közötti időszaka fennállásának leg-sikeresebb évei voltak. A 2014-ben alapításának 40. évfordulóját ünneplő intézmény méltó módon ünnepelte jubileumát, s olyan sikeres évet zárt, hogy ezzel végre elnyerte a rég áhított »Év múzeuma« címet is. Az ünneplés befejeztével sem állt le azonban a fejlesztés. További fejlődés, előrelépés jellemzi a következő két évet is, amikor az álmok valóra váltak, sőt túl is teljesültek. A múzeumi szakmai tevékenység csaknem valamennyi területén jelentős előrelépés történt. A múzeum működése stabil, a munkatársi gárda, a szakmai csapat lelkes és fiatal, az intézményi egység magas színvonalon valósítja meg programjait, amit nemcsak a város és a járás lakossága értékkel, hanem a fenntartók is. 2016-ra programjaink látogatószáma is elérte a bűvös 15 ezret, ami egy 15 ezer fős kisváros számára igen jó adat.

A fenntartónk és felügyeleti szervünk nemcsak folyamatosan biztosítják a fejlődéshez szükséges forrásokat, hanem büszkék is arra a múzeumra, amely már minden szakmai díjat megkapott, amit egy kisvárosi, területi múzeum megkaphat. S hogy a múzeumi szakma, a szakmai egyesületek és a minisztérium is elégedett a Bihari Múzeum tevékenységével, sőt mintaszerűnek tekintik tevékenységét, arra nemcsak a díjak, az elismerések a bizonyítékok, hanem az is, hogy 2014-től minden évben felkérték intézményünket, hogy különböző szakmai konferenciákon mutassuk be a járási múzeum projektet, vagy az intézmény teljes tevékenységét. Ezek közül legjelentősebb felkérés a 2015-ben újra életre hívott Országos Múzeumigazgatói Konferencia. Visegrádra az Országos Közgyűjtemények Szövetsége és az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kulturális Államtitkársága szervezte ezt a találkozót, ahol már az első konferencián megismerhették az intézményvezetők Bihar – Berettyóújfalu területi múzeumát, a Bihari Múzeumot.”¹

¹ Kállai Irén: Sikeres átalakulások – A Bihari Múzeum tevékenysége 2014–2016. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve, XX–XXII.* Berettyóújfalu, 2017. 229–304. 266.

2016-ban jelentősen átszerveződött Berettyóújfalu város kulturális élete, február 1-től kezdett el működni 28 státusszal a Berettyó Kulturális Központ,² amelynek része a Bihari Múzeum, a Sinka István Városi Könyvtár s további egységei, a fiókkönyvtár és a Berettyószentmártoni Információs Központ, a Nadányi Zoltán Művelődési Ház, a Makk Kálmán Mozi, a Berettyó Tv, a Bihari Hírlap és a Tourinform Iroda. 2017–2018-ban folyamatosan bővült az intézmény feladatköre is, pl. a Berettyó Kártya-ügyszolgálattal, s ezzel szerencsére párhuzamosan a státuszok száma is emelkedett. Az összevont intézményben 2018-ban még 32 fős dolgozói létszámmal indult az év, de márciustól kiegészült újabb 2 fővel, így 34 fő státusszal működött 2019 tavaszáig.

Az átalakulásból kifolyólag a Bihari Múzeum 2016. február 1-jét követően mint a BKK szervezeti egysége működik tovább, az intézményt a mindenkori múzeumvezető mint szakmai felelős irányítja.

2017–2018-ban is fejlesztettük a gyűjteményeket, jelentős előrelépés történt a gyűjteményi munkában és a digitalizálás terén is, készítettünk néhány időszaki kiállítást és nagy sikerrel folytattuk a múzeumi közművelődési munkát is. A korábbi TÁMOP-os projektekben kifejlesztett múzeumpedagógiai programjaink mellett új foglalkozásokat is kidolgoztunk, így az iskolákkal, később a KLIK³ Berettyóújfalu Tankerületével való korábbi szoros együttműködéseket ezzel még jobban megerősítettük. S ez a programkínálat bővítette a múzeumi, ezen belül a múzeumpedagógiai bevételeinket. Az elmúlt két évben is folyamatosan teljesítettük az évi 1,3–1,6 millió forint közötti működési bevételt. Bevételeink nagy része a múzeumpedagógiai jegybevételek, illetve programcsomagok bevételei.

2017-től már a járás területén megvalósított, kihelyezett múzeumpedagógiai programok, előadások bevételei is megjelentek. Sajnos továbbra is minimális felnőtt- és kedvezményes (nyugdíjas) jegyekből a múzeumunk bevétele. Kevés a turista városunkban, illetve a helyi és a környékbeli lakosság díjtalanul is megtekintheti kiállításainkat rendezvényeinken (Múzeumok éjszakája, Múzeumok Őszi Fesztiválja, kiállítás-megnyitók, könyvbemutatók, Tudástár) és egyéb programjaink alkalmával.

A Bihari Múzeum nemcsak Berettyóújfalu, hanem a járás, a bihari térség lakossága számára egy fontos informális tanulási helyszín, az életen át tartó tanulás egyik fő forrása és helyszíne.

² Az intézmény neve: Berettyó Kulturális Központ (rövidített neve: BKK), székhelye: 4100 Berettyóújfalu, Szent István tér 11., telefon: 54/400-475 (igazgatás), E-mail: berettyokk@gmail.com

³ Klebersberg Intézményfenntartó Központ, később Klebersberg Központ – Berettyóújfalu Tankerületi Központ, igazgatója: Kapornai Judit

A közművelődési stratégiai tervünkben még 2008-ban a következőképpen fogalmaztuk meg a Bihari Múzeum küldetését: „*A Bihari Múzeum küldetése a bihari öntudat formálása, a lokálpatriotizmus erősítése mellett a múzeumi közművelődés biztosítása minél szélesebb társadalmi körben. A Bihari Múzeum gyűjteményeivel, kiállításával, programjaival a helyi identitástudatot erősíti, a bihari öntudatot fejleszti. A helyben kialakult, létrejött kulturális értékeket, és a Biharból elszármazott alkotók produktumait (alkotásait, gyűjteményeit, tárgyait) összegyűjtve, azokat az utókorra hagyományozza, az itt élőknek, az innen elszármazottaknak és a hozzánk érkező vendégeknek összegyűjti, megmenti, megóvja, feldolgozza és megmutatja.*” Ezen elvek alapján működött intézményünk 2017–18-ban is.

2013. január 1-jétől a város önkormányzata a Bihari Múzeum fenntartója, az állami forrásokkal együtt biztosítja az alapvető működési feltételeket és a forrásokat, de a pályázatokról ezen időszak alatt sem feledkezhetünk meg. Nemcsak rendezvényekre, programokra, hanem gyűjteményi munkára és évkönyvek kiadására is nyújt be intézményünk az NKA Közgyűjteményi Kollégiumához, illetve a Múzeumok Őszi Fesztiváljára is kisebb pályázatokat. Ebben a két évben Berettyóújfalú városa is pályázott a járási múzeumok szakmai támogatása keretbe és 2018-ban először a múzeumi állandó kiállítások fejlesztéséről szóló Kubinyi-programra is.

A Bihari Múzeum, mint területi múzeum minden szakmai elismerést megkapott 2016-ig, amit egy kismúzeum megszerezhet, de ezt a magas szakmai színvonalat megőrizni, fenntartani – ez mostantól az igazi kihívás.

A járási múzeumi mintaprojektünkről és annak hatásáról írtam legutóbbi beszámolómban.⁴ Az ország két pontján, Berettyóújfaluban és Mosonmagyaróváron megvalósult járási múzeumi mintaprojektek eredményeképpen a 2015. évtől a költségvetési törvényben⁵ megjelent egy külön fejezet, amelyre a járási székhelyen működő területi múzeumokat működtető önkormányzatok pályázhatnak, a járásuk területén ellátott múzeumszakmai – először leginkább múzeumi közművelődési, később gyűjteményi, digitalizálási – feladatok ellátására. A második ilyen pályázatot városunk 2016. év elején nyújtotta be és 2016 augusztusától 2017. december 31-ig lehetett megvalósítani, ebben nettó 3 millió Ft támogatást nyertünk a térségben folytatott közművelődési

⁴ Kállai i. m. 268–271. (1. sz. függelék)

⁵ A Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről szóló 2014. évi C. törvény 3. melléklet II.7. d) pont szerint *Járászékhely települési önkormányzatok által fenntartott múzeumok szakmai támogatására a központi költségvetés forrást biztosít.*

tevékenységeinkre. A harmadik kiírásban 2018-ban digitalizálásra lehetett pályázni, nettó 900 000 Ft-ot kapott városunk, eszközfejlesztés mellett a gyűjtemény-nyilvántartási, MúzeumDigitár projektünk indult el ebből az összegből. A 2018-ban beadott és év végéig kiértékelte nyertes pályázataink közül pedig nettó 3 100 000 Ft-ot nyertünk digitalizálásra, IKT eszközökre, szerver kialakítására, honlapfejlesztésre a járási múzeumi pályázatból. Felhasználása áthúzódott 2019-re. 2018-ban Berettyóújfalu Város Önkormányzata először pályázott a Bihari Múzeum állandó kiállításának fejlesztésére, december végén meg is érkezett az a 10 millió Ft-os Kubinyi-forrás is, amit 2019. év végéig használunk fel az új állandó kiállítás vízivilág termének kialakítására.

Személyi feltételek

2013-tól öt fő nyolcórás státuszban dolgozott az intézményben szakmai munkakörökben. Ettől az időszaktól sem teremőre, sem takarítója nem volt a múzeumnak, ezt a feladatot, valamint az adatrögzítői és egyéb teendőket leginkább közfoglalkoztatottakkal, kulturális közfoglalkoztatottakkal, vagy önkéntesekkel, diákmunkásokkal (IKSZ⁶) oldottuk meg. Csarkó Imre személyében először dolgozott státuszon történész kolléga segédmuzeológusként és négy órában irodalmi segédmuzeológusa is lett a gyűjteménynek, Szémánné Veres Gabriella (félállásban a fiókkönyvtárunk könyvtárosa) személyében. 2017 januárjától mindkét kolléga megkapta a muzeológusi besorolást. Ezzel megoldottuk a Bihari Múzeum több évtizedes történész muzeológusi hiányát. Végre sok év után az irodalmi gyűjtemény kezelése és fejlesztése is újra napirendre kerülhetett intézményünkben. A fél státusz múzeumi ügyintéző munkakör (másik négy órában a könyvtár ügyintézője) mellett minden státusz nyolcórás szakmai munkakör.

A munkakörök és a státuszok területén 2017–2018-ban ismét jelentős fejlesztés történt a Bihari Múzeumban. 2016-ban még hat státusszal (hét fővel) indult a múzeumi egység munkája, 2017-ben erősítve a helytörténet-kutatást és a múzeumi gyűjteményi munkát egy történész segédmuzeológus, gyűjteményi munkatárssal bővül a csapat Fekete Márk személyében. 2018-ban pedig egy történész kutató álláshellyel bővült a státuszok száma így nyolc státuszon kilenc főre bővült a múzeumi csapat, s a következő összetételben működött 2018. év végéig, júniustól már Török Péter történész vezetésével a Bihari Múzeum: 1 fő intézményegység-vezető, történész; 1 fő múzeumpedagógus, muzeológus; 1 fő etnográfus-főmuzeológus, múzeumpedagógus; 1 fő történész-segédmuzeológus; 1 fő történész segédmuzeológus, gyűjteményi

⁶ IKSZ = Iskolai Közösségi Szolgálat – érettségi előtt 50 óra közösségi munkát kell teljesíteni a diákoknak.

munkatárs; 0,5 fő irodalmi muzeológus; 1 fő műtárgyvédelmi asszisztens, múzeumi technikus; 1 fő közönségkapcsolati munkatárs, adattáros, önkéntes-koordinátor; 0,5 fő adminisztrátor.

E sorok írója 25 év múzeumvezetés után a Berettyó Kulturális Központ igazgatójaként 2016–2017-ben egy-egy évre megbízta a Bihari Múzeum vezetésével Korompainé Mocsnik Marianna etnográfust, múzeumpedagógust, aki már a munkáltatói jogkör kivételével a teljes vezetői hatáskört, vagyis a pénzügyi-gazdasági feladatokkal kiegészített szakmai vezetői feladatokat is ellátta 2017. januárjától december 31-ig. Majd egy 5 hónapos átmeneti időszak után, 2018 június 1-jétől Török Péter történész kapott múzeumvezetői megbízást, aki a korábbi sikeres közművelődési tevékenység folyamatos magas szinten tartása mellett, a gyűjteményi, digitalizálási munkálatokban is óriási előrelépést tett a munkatársak segítségével. 2018 októberében Csarkó Imre történész távozott az intézményből, úgy, hogy közben a Bihari Múzeum Baráti Köre titkári pozíciója kapcsán is szoros kapcsolatot tart az intézménnyel, új munkahelyéről is segíti, támogatja a múzeum szakmai munkáját. Az ő helyére pályázat útján Bagdi László történész, segédmuzeológus került, aki már korábban több éven át az intézményben dolgozott, mint kulturális közfoglalkoztatott, s mint ilyen óriási helyismerettel szakmai gyakorlattal rendelkezett. 2018 novemberében pedig Korompainé Mocsnik Marianna távozott közös megegyezéssel. Az ő státuszát már nem hirdettük meg, mert időközben a BKK Szervezeti és Működési Szabályzata is módosult, a státuszok több helyen is módosításra, pontosításra kerültek az új feladatok miatt a 2019. év elejétől.

A státuszon lévő munkatársak mellett többféle (az intézmény költségvetését nem érintő) közfoglalkoztatási program segítségével tudtunk 2017-ben és 2018-ban is egész évben további egy főnek, Vargáné Juhász Évának, folyamatosan munkalehetőséget biztosítani a múzeumi egységben kiegészítői, takarítói és eljárási feladatokra a közfoglalkoztatás keretében. Adminisztratív, adatrögzítői, gyűjteménydigitalizálási, illetve közönségkapcsolati feladatokra például a Nemzeti Múzeum Kulturális Közfoglalkoztatási Programjának keretében évente 3–5 fő kapott feladatokat (Bagdi László, Kisikánné Kondor Beáta, Szabó Éva Angéla, Kun Tünde, Vasvári Tímea, Fodor Károly, Réz Katalin, Lisztes Edina). 2018 második felében a jogszabályok változása miatt sem sikerült már minden elnyert helyet betöltenünk munkavállalóval. Eredménye a programnak, hogy 3-4-5 éve a múzeumban dolgozó egykori kulturális közfoglalkoztatottak közül mára már hárman is státuszra kerültek a múzeumban, vagy

a BKK-ban. 2-3 fő az elsődleges munkaerőpiacon találta meg a helyét. 2018 őszén három hónapig pályakezdőként Ökrös Bence végzett digitalizálási feladatokat munkaügyi központos GINOP-támogatással. 2018. december 1-től megkaptuk az MNM közfoglalkoztatási program megyei koordinátori státuszát is, amelyre sikerült alkalmas fiatal munkatársat találni Erős Anna személyében. Így jól érzékelhető, hogy a nyolc státuszon kilenc fő mellett folyamatosan további 4-6 fő segítette a múzeum munkáját 2017–2018-ban. Soha ennyi munkavállaló nem végzett egy időben szakmai és egyéb asszisztensi és kisegítői munkát a Bihari Múzeumban. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a nem állományban lévő munkatársak nélkül a múzeum nem tudná ellátni magas szinten a törvényben előírt feladatait, ezért szükséges a további fejlesztés ezen a területen is, hiszen a határozott idejű munkaszerződéssel rendelkező kollégák nélkül a jövőben semmilyen formában sem lehet a jelenlegi nívót tartani. Múzeumi családi délutánjaink, múzeumpedagógiai foglalkozásaink, vagy a számos, az iskolák számára rendezett programcsomagjaink megvalósíthatatlanok lettek volna az ő munkájuk nélkül. A kulturális közfoglalkoztatottak jelenlétének is köszönhető, hogy több programot tudtunk szervezni, már a járás iskoláiban is meg tudtunk jelenni, s így a múzeumpedagógiai bevételeinket is meg tudtuk sokszorozni, hiszen egy-egy muzeológus (akik egyben saját szakterületük múzeumpedagógusai is) mellett dolgozó két-három kulturális közfoglalkoztatott a kézműves tevékenységeket meg tudta valósítani, asszisztálni tudott a munkatársaknak.

A nagyobb programjaink (Múzeumok éjszakája, MÖF) idején önkéntes segítők és IKSZ-es diákok is segítették a munkánkat.

Elhelyezés, forrásteremtés

Berettyóújfalu városa az alapítás (1974) óta biztosítja múzeuma számára az épületet. A Bihari Múzeum 2001 nyár elején költözött át a volt községháza Kálvin téri épületébe, ahol a kiállítótermeken kívül három raktárt is berendeztünk, a festmények, a képzőművészeti anyag, a textilek és a restaurált, tisztított fatárgyak, bútorok tárolására. Ezeket a tereket már régen kinőttük, s több mint egy évtized alatt többször áthelyeztük a külső raktárunkat is. 2013 óta a Wesselényi utcai volt iskolaépületben tudjuk raktározni a néprajzi és történeti tárgyainkat. Az elkövetkező évek fontos feladata lesz a raktári állapotok javítása, a revízió befejezése, gyűjteménytisztítással, selejtezéssel, illetve európai uniós források keresése egy új múzeumi raktár kialakítására.

2013. január 1-jétől a korábban a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága tagintézményeként működő Bihari Múzeumot 12,092 millió Ft állami támogatással

vette át a város, amely 2012 megvalósult költségvetési adatai alapján a bér- és járulékköltségeken kívül minimális szakmai költséget tartalmazott. Ez volt a kiindulási állapot. 2016-ra a város már több mint 28 milliót költött múzeumi szakmai feladatokra, ami a 2012-es megyei tagintézményi költségvetésünknek több, mint duplája. 2017-ben már több mint 32,5 millió Ft-ot, 2018-ban pedig több mint 36 milliót fordított a város múzeumi szakmai feladatokra a négyféle múzeumi kormányzati funkción.⁷ Ebben természetesen az alábbi pályázati források is benne vannak és az állandóan növekvő működési bevételek is, amelyek 2017-ben közel bruttó 1,6 millió, míg 2018-ban közel bruttó 1,8 millió Ft volt.⁸

Intézményi, és városi múzeumi szakmai pályázatok 2017–2018-ban

Év	Pályázat kiírója	A pályázat címe, témája	Nyert összeg
2017	NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégium	Bihari 7 próba – berettyóújfalui, bihari értékeket bemutató rendezvénysorozat 2017. május 18–20. között	300 000 Ft
2017	NKA Közgyűjtemények Kollégiuma	A Bihari Múzeum Évkönyve XXIII. kötetének kiadására (megvalósítás: 2018)	500 000 Ft
2017	NKA Közgyűjtemények Kollégiuma	Arany János 200 – A Bihari Múzeum vándorkiállításának megvalósítására	400 000 Ft
2017	NKA Közgyűjtemények Kollégiuma	A szépség és a reklám – A Bihari Múzeum programja megvalósítására a Múzeumok Éjszakáján	150 000 Ft
2017	EMMI	Járásszékhely múzeumok szakmai támogatása 2017 (megvalósítás: 2018)	900 000 Ft
2017	SKANZEN – MOKK	MŐF 2017 szakmai támogatása	120 000 Ft
2017–2018	SKANZEN – MOKK	IKSZ-történetek a bőröndből – a Bihari Múzeum mintaprojektje	3 810 000 Ft
2018	EMMI	Járásszékhely múzeumok szakmai támogatása 2018 (áthúzódik 2019-re is)	3 100 000 Ft
2018	NKA Közgyűjtemények Kollégiuma	A Bihari Múzeum papír alapú műtárgyainak restaurálására (megvalósítás: 2019)	800 000 Ft

⁷ 082061 Múzeumi gyűjteményi tevékenység, 082062 Múzeumi tudományos feldolgozó és publikációs tevékenység, 082063 Múzeumi kiállítási tevékenység, 082064 Múzeumi közművelődési, közönségkapcsolati tevékenység

⁸ 2016. február 1-től, a Berettyó Kulturális Központ megalakulásától áfa-körös lett az intézmény, így a bevételek is 27% áfa-tartalommal rendelkeznek.

Év	Pályázat kiírója	A pályázat címe, témája	Nyert összeg
2018	NKA Közgyűjtemények Kollégiuma	Bihari Múzeum Évkönyve, XXIV. kötetének kiadása (megvalósítás: 2019)	400 000 Ft
2018	SKANZEN – MOKK	MŐF 2018 szakmai támogatása	100 000 Ft
2018	EMMI	Kubinyi-program (megvalósítás: 2019)	10 000 000 Ft
2017–2018-ban		ÖSSZESEN	19 870 000 Ft

Egyéb szervezetek múzeumi tevékenységet segítő pályázatai 2017–2018-ban

Év	Pályázat kiírója	Szervezet	A pályázat címe, témája	Nyert összeg
2016	Berettyóújfalú Város Önkormányzata Humánpolitikai Bizottság	Bihari Múzeumért Alapítvány	Bihari Múzeum 2016-os kiemelt szakmai programjai (áthúzódó 2017-re) – Bihar-kutatás szakmai konferencia kötete	400 000 Ft
2017	Berettyóújfalú Város Önkormányzata Humánpolitikai Bizottság	Bihari Múzeumért Alapítvány	A Bihari Múzeum és a Bihari Múzeumért Alapítvány 2017-es közös, kiemelt szakmai programjainak támogatása	500 000 Ft
2017	Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Kollégiuma	Bihari Múzeum Baráti Köre	A 41. Bihari Honismereti Tábor megrendezése	400 000 Ft
2017	Berettyóújfalú Város Önkormányzata Humánpolitikai Bizottság	Bihari Múzeum Baráti Köre	A Bihari Múzeum Baráti Körének 2017. évi programjai (vetélkedők, honismereti tábor)	100 000 Ft
2017	Emberi Erőforrások Minisztériuma	Bihari Múzeum Baráti Köre	A Bihari Múzeum Baráti Körének működési és szakmai programjainak támogatása	100 000 Ft
2017	Szerencsejáték Nonprofit Kft.	Bihari Múzeum Baráti Köre	Kiadványkészítésre (<i>A nagyváradi vár</i> c. kiadvány és az <i>Olimpia: az olajágtól a tölgyig – Kabos Endre, a vívás bajnoka</i> c. múzeumpedagógiai füzet elkészítésére, illetve a Kabos Endre életét bemutató tablókiállítás elkészítésére)	1 000 000 Ft
2018	Berettyóújfalú Város Önkormányzata Humánpolitikai Bizottság	Bihari Múzeumért Alapítvány	Bihar-kutatás, 2018 konferencia – A Bihari Múzeum és a Bihari Múzeumért Alapítvány 2018-as közös, kiemelt szakmai programja (2019. januárban felhasználva)	300 000 Ft
2018	Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Kollégiuma	Bihari Múzeum Baráti Köre	A 42. Bihari Honismereti Tábor megrendezése	800 000 Ft

2018	Berettyóújfalú Város Önkormányzata Humánpolitikai Bizottság	Bihari Múzeum Baráti Köre	A Bihari Múzeum Baráti Körének 2018. évi programjai (vetélkedők, honismereti tábor)	100 000 Ft
2018	Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat	Bihari Múzeum Baráti Köre	42. Bihari Honismereti Tábor	50 000 Ft
2017–2018-ban			ÖSSZESEN	3 750 000 Ft

A Bihari Múzeumért Alapítvány az alapvető céloknak megfelelően 2017–18-ban is segítette a múzeum tudományos, ismeretterjesztő és publikációs tevékenységét. Ezen időszakban is támogatta a tudományos kutatást, a Bihari Diéta és a Bihar-kutatás konferenciákat.

A Bihari Múzeum Baráti Köre⁹

A Bihari Múzeum Baráti Köre a programok megvalósításához pályázati forrásokkal és önkéntes munkával járul hozzá. A múzeum legrégebbi programja a Bihari Honismereti Tábor, amelyre az anyagi forrást évről évre az egyesület biztosítja pályázati úton. 2009-től a bentlakásos táborainkat a nagyváradi székhelyű Tanoda Egyesület közreműködésével valósítjuk meg, ahol 28–35 diák – rendszerint fele arányban a határon túli Bihar megyéből érkeznek – 5-6 napon át ismerkedik Bihar természetrajzával, néprajzával, közös kutatómunka segítségével. 2017-ben és 2018-ban a tábor helyszíne Körösszakál volt, a községi önkormányzat jelentős szállásdíj-kedvezményt biztosított számunkra turistaházában. A Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Kollégiuma mindkét évben nyújtott támogatást a tábor megvalósítására (2017-ben 400 000 Ft-tal, 2018-ban 800 000 Ft-tal járult hozzá nagymúltú nyári programunk megrendezéséhez). 2018-ban a tábor költségeinek fedezésére a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat pályázatán további 50 000 Ft-ot nyertünk.

A Bihari Múzeum Baráti Köre önkéntesei rendszeresen részt vesznek a múzeum minden programjában (Múzeumok éjszakája, Múzeumok Őszi Fesztiválja). Civil szervezetünk az előző évekhez hasonlóan a helytörténeti vetélkedők megrendezéséhez pályázati forrással is hozzájárult: 2017-ben és 2018-ban Berettyóújfalú Város Önkormányzatának Humánpolitikai Bizottsága 100 000–100 000 Ft támogatást nyújtott e 25 éve hagyományos program megvalósításához.

⁹ A Bihari Múzeum Baráti Köre tevékenységéről szóló összefoglalót dr. Krajczárné Sándor Mária bocsátotta a rendelkezésünkre, amit ezúton is köszönünk.

A Bihari Múzeum Baráti Köre határon túli kapcsolatainak keresztül vesz részt intézményünk a Tanoda Egyesület és az ugyancsak nagyváradi Szacsvey Egyesület szervezésében több mint 10 esztendeje megrendezésre kerülő Magyar népi kultúra napja elnevezésű programban. Az egynapos rendezvény keretében a nagyváradi Szacsvey Imre Általános Iskola 4–8. osztályosai különböző kézműves foglalkozásokon készíthetnek a magyar népi hagyományokhoz, népművészethez köthető alkotásokat. Ugyancsak a Tanoda Egyesület rendezi meg a Nyüstölő című néprajzi vetélkedőt a határon túli Bihar megye magyar általános iskolásai között. A Bihari Múzeum és a Bihari Múzeum Baráti Köre feladatlap-összeállítással, zsűrizéssel és eszközök biztosításával is segítséget nyújt az évente 60-80 főt megmozgató, a nagyváradi várban megrendezett program lebonyolításában.

Szintén a nagyváradi együttműködő partnereinkkel közösen rendezzük meg három esztendeje Berettyóújfaluban és a történelmi vármegyeszékhelyen egyaránt a Kabos Endre-emléknapot. 2017-ben a Szerencsejáték Zrt. támogatásából készült el 1600 példányban az *Olimpia: az olajágtól a tölgyig – Kabos Endre, a vívás bajnoka* c. múzeumpedagógiai füzet, amelyet mindkét városban bemutattunk az év novemberében, Berettyóújfaluban pedig a Kabos Endre Városi Sportcsarnok épületében elhelyeztünk egy ismeretterjesztő tablót, amely a névadó olimpikon életét és eredményeit mutatja be. A Szerencsejáték Zrt. támogatásából készült el *A nagyváradi vár* c. ismeretterjesztő kiadvány 200 000 példányban.

2018-ban, a III. Kabos Endre-emléknapon a múzeum és az egyesület a debreceni Békessy Béla Vívó Klub közreműködésével vívóbemutatót szervezett a berettyóújfalui általános iskolások, illetve a nagyváradi Szacsvey-iskola tanulói számára (a két helyszínen mintegy 250 diák vett részt a rendezvényen).

Fejlesztések

Folyamatosan történtek fejlesztések hazai pályázati és jórészt saját költségvetési forrásból az elmúlt 2 évben is. Számítógépkiegészítők, monitor, mp3-lejátszó, fejhallgató, szoftverek, telefonok és egyéb IKT eszközök beszerzése, fejlesztése, valamint a műtárgyvédelmi anyagok beszerzése is folyamatos volt az elmúlt két évben. 2018-ban készültek új adattári, könyvtári polcok, s beszerzésre kerültek irodai forgószékek, rakodókocsi, vízadagoló, mikrohullámú sütő, hűtőszekrény és 2018. év végén légkondicionáló berendezés is beszerelésre került minden irodába a jobb munkakörülmények biztosításához. 2017-ben varrógépet is vásároltunk a közművelődési tevékenység (foglalkozások segédanyagainak készítése) és a műtárgyvédelmi munkálatok segítésére.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Gyűjtőmunka, gyűjtemények

A bihari táj tárgyi emlékeinek, írásos hagyatékának megszerzésére irányuló gyűjtőmunkánkban a legjelentősebb szerepe az ajándékozásnak van. A tárgyvásárlásra fordítható összeg évek óta nagyon alacsony. A tervszerű gyűjteménygyarapítást lelassítottuk, 2018-ban részlegesen le is állítottuk, mert a benti raktáraink zsúfoltak, a külső raktár is megtelt. Amíg nem sikerül a raktári állapotokon javítani, addig csak kisebb tárgyak, tárgycsoportok és leginkább dokumentumok gyűjtését és befogadását tudjuk vállalni. Ettől függetlenül az elmúlt két évben is folytatódott a gyarapodás.

Év	2017	2018
GYŰJTEMÉNYEK	16 tétel / 1315 db	3 tétel / 5 db
<i>ebből</i>	<i>(db)</i>	<i>(db)</i>
Néprajz	44	4
Általános Történeti Dokumentum	119	0
Történeti tárgyi	24	0
Irodalmi tárgyi	5	0
Irodalmi kézirat	1	1
Adattár	230	186
Képzőművészet	879	629

2017-ben ajándékozással gyarapodtak leginkább a múzeum gyűjteményei (1083 db), ebből kiemelkedő együttes Nagy Vince festő képzőművészeti hagyatéka, összesen 878 db. Adásvétellel került a gyűjteménybe 18 db. A műtárgyvásárlás 65 000 Ft értékben történt. A néprajzi gyűjteménybe 8000 Ft, a történeti tárgyi gyűjteménybe 7000 Ft, a képzőművészeti gyűjteménybe 50 000 Ft értékben. Saját előállításal az adattárba 214 db került.

2018-ban ajándékozással bekerült tárgyak Nagy Vince festőművész hagyatéka (Gy. N. 1395) – 583 db, a néprajzi gyűjtemény egy derecskei kisbunda hímzésmotívummal díszített ruha és táska (Gy. N. 1397), az irodalmi kézirat gyűjtemény Cserép Imre versei kötettel gazdagodott.

Adásvétellel bekerült 2 db kétszárnyú szöttes függöny („bihari csipke” és kék csíkos díszítéssel) a néprajzi gyűjteménybe, Bujdosó Sándorné, a népművészet mestere alkotása (2018.2.1–2.) – 50 000 Ft értékben. Vegyes adattári tételek saját előállításal: 186 db (Gy. N. 1394).

Könyv- és folyóirattárunk az elmúlt két évben 279 db dokumentummal gyarapodott. Vásárlás minimális történt, jórészt ajándékként és cserekapcsolat folytán kerültek a gyűjteménybe a kötetek és a periodikák.

Szakkönyvtári gyűjteményünk 2017-ben 183 darabbal gyarapodott. Ebből 143 db kötet, 40 db folyóirat, vásárlás útján 13 db, ajándékként, cserekapcsolatként 170 db került a segédgyűjteménybe. A könyvtárat 36 fő használta 68 alkalommal, a helyben használt könyvek, folyóiratok száma 128 db, a szaktájékoztatások száma 22 alkalom.

2018-ban 96 darabbal gyarapodtunk, ebből 73 db kötet, 23 db folyóirat, amelyekből 34 db vásárolt, 39 db csere és ajándék. 31 fő kutató 38 alkalommal hasznosított 148 db kiadványt. A szaktájékoztatások száma 17 alkalom. 2018 végére 14 779 darabból áll ez a segédgyűjtemény.

Nyilvántartás

Az elmúlt két évben elkezdődött a nyilvántartási munkában lévő lemaradás pótlása. A történeti, a néprajzi, és az irodalmi és adattári gyűjteményekben történtek leltározások. Szinte teljes egészében az új szerzeményeket, részben a korábban bekerült tárgyakat vezették be a kollégák a gyűjteményi leltárkönyvekbe. A papír alapú nyilvántartás összehangolása az elektronikus formában tárolt adatokkal 2018 és 2019 folyamán történt és történik meg, amely minden gyűjteményt érint. A digitális nyilvántartás a múzeumügy területén egy sok kérdéssel tarkított terület, amelyekben jól kívánunk dönteni. A korábban említett Múzeum Digitár felületének használata mellett egy egyszerűbb, általunk menedzselhető platform kialakításán is dolgozunk, amely adatsere-kompatibilis lesz bármely nagyobb gyűjtőrendszerrel. A digitalizálás és digitális nyilvántartás területén a járási székhely pályázat keretében kívánunk egy hatalmasat előrébb lépni.

Digitalizálás

2017-ben 75 db tárgy, dokumentum digitalizálása történt meg, a honlapon 25 db elérhető volt. Nemzetközi adatbázisban kereshető 300 db tárgyunk, ebből a Múzeum Digitárban 134 db, míg a Berettyóújfalui Topotékában 166 db volt elérhető.

2018-ban hatalmas előrelépés történt a Topotékában: 2101 fájlra nőtt az állomány. Az évkönyvünk Barcsay-különszámának köszönhetően 687 db negatív, 37 db dia került szkennelésre a Barcsay-fotóarchívumból, ehhez is nagy segítséget nyújtottak azok a gépek, szkennerek, amelyeket 2017-ben a Nemzeti Múzeum Kulturális Közfoglalkoztatási programjának támogatásaként kaptunk használatra. Ezek mellett 330

db tárgyfotót (néprajzi: 125 db, történeti tárgyi: 34 db, ÁTD: 8 db, képzőművészeti: 75 db, eltári szám nélkül: 88 db) is digitalizáltak munkatársaink. 2018 végéig a Múzeum Digitárban (nem nyilvános) 6284 rekord van feltöltve, ebből 130 db a publikus felületen is elérhető. 2018-ban a honlapra a „Hónap műtárgyaként” 7 db új digitalizált tartalom került. Korábbi „A hét műtárgya” bejegyzések közül az év végén 21 db volt elérhető.

Gyűjteményrendezés, revízió

A gyűjtemények felülvizsgálata csakis egy teljes körű revízió útján valósítható meg. Ehhez szükséges, hogy a papíralapú és elektronikus nyilvántartások összhangban legyenek, azokat egy időben tudjuk korrigálni, javítani. A nyilvántartások tisztítása során számos olyan példával találkoztunk, amelyek korrekciót igényelnek. A gyűjtemények közötti átmozgatás, a műtárgy elhelyezésének kérdése a 2019-re tervezett, minden gyűjteményre kiterjedő revízió keretében rendeződhet.

A külső raktárban elhelyezett műtárgyak szisztematikus rendszerezése, ezzel párhuzamosan tisztítása, a meglévő dokumentáció kiegészítése 2018 második felében megkezdődött. Az előzetes felmérések alapján a revízió keretében selejtezésre is sort kell kerítenünk, abban az esetben, amikor egy restaurálási munkafolyamat költségigénye nem arányos a műtárgy értékével.¹⁰

Restaurálás, tisztítás, konzerválás

A Bihari Múzeum történetében először, s azóta folyamatosan 2012 óta van szakképzett műtárgyvédelmi asszisztens végzettségű munkatársa az intézménynek. Szűcs Endre tevékenysége során a korábbi évekhez képest növekedett a tisztításra és konzerválásra kerülő tárgyak száma. Megelőző állományvédelemre szoruló összes műtárgy száma 2017-ben 220 db, 2018-ban 620 db. Aktív állományvédelmi kezelésre szoruló műtárgyak 2017-ben 320 db, 2018-ban 240 db. A szokásos módon megelőző állományvédelemben részesültek, tisztításra kerültek az állandó kiállítás műtárgyai, 2017-ben 82 db, 2018-ban 15 db, s aktív állományvédelmi kezelésbe vont 2017-ben 17 db-ot, 2018-ban 875 db-ot a műtárgyvédelmi kolléga.

Megelőző műtárgyvédelem érdekében rovarirtást végeztettünk a raktárakban és a kiállításban 2017 augusztusában. Emiatt két hétre be is zárt a múzeum. A felújítási munkálatok tervezett elkezdése miatt a 2018-as évben ez a feladat nem valósult meg.

¹⁰ Köszönöm a szakmai segítséget a cikk írásában s különösen a gyűjteményi munka fejezetben tett kiegészítéseket Török Péter múzeumvezetőnek.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Kutatás, továbbképzés, kiadványok

A Bihari Múzeum két fő kutatási témája Bihar és Berettyóújfalu története, különös tekintettel a két világháború közötti időkre, és a bihari néphagyományokra. Ezen belül, illetve ezek mellett még évente több mint tíz kis témában kutattak munkatársaink a két évben.

2017-es témák: a Berettyóújfalui Járásbíróság története; 1956 helyi eseményei, sajtómegjelenései; Barcsay Károly és a bihari cserkészlet története; a Berettyó menti boszorkányperek; a csonka Bihar vármegyei gyilkosságok, öngyilkosságok, bűnesetek; a bihari népviseletek és néptánc; az I. világháború berettyóújfalui résztvevői és hősi halottai; berettyóújfalui vonatkozások Szűcs Sándor hagyatékában; Bényi Árpád; mezőtúri kerámia a bihari kisgyűjteményekben; a Berettyóújfalui Járásbíróság dolgozói; Vass Jenő életrajza; Kabos Endre életrajza; Arany János balladaköltészete; jogi esetek a bihari irodalomban.

2018-ban a következő kisebb témákban végeztek kutatásokat a szakembereink: bihari fazekasság; a Bihar vármegye területén használatos népi kerámiaedények; Bihar népművészete; Bihar művelődéstörténete; Berettyóújfalu zsidósága; Bakó Endre-bibliográfia összeállítása; Barcsay-játékgyűjtemény; Berettyóújfalu I. világháborúban elesett vagy részt vett katonáinak kutatása; Berettyóújfalu és környékének XVIII. századi története. E témák nagy részéből kiállítás, évkönyvcikk, előadás vagy kiadvány született.

Konferenciák, szakmai napok, tanácskozások a Bihari Múzeumban

Városunkban nagyrészt a múzeum munkatársainak segítségével és közreműködésével 2017-ben három konferenciát rendeztünk összesen 371 fő részvételével: *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban* c. konferencia a járásbírósággal közösen (2017. január 23.), a „*Hitben egymás mellett*” – *Társadalmi együttélés a vallási tolerancia jegyében* (2017. október 16.), illetve a X. Bihari Diéta tudományos ülés (2017. december 7–8.) Ezenkívül a Berettyó Kulturális Központ turisztikai szakmai napját 2017. május 20-án rendeztük meg a Makk Kálmán Moziban, jórészt a múzeum munkatársainak közreműködésével. Ezeken a rendezvényeken, illetve más országos, regionális és helyi eseményeken 2017-ben 34 alkalommal tartottak előadást munkatársaink a következő lista szerint:

Csarkó Imre

1. A Berettyóújfalui Járásbíróság története (konferencia – Berettyóújfalui)
2. Bihari és berettyóújfalui cserkészlet (X. Bihari Diéta – Berettyóújfalui)
3. A herpályi monostor és vitéz Kádár István
(Turisztikai konferencia – Berettyóújfalui)

Korompainé Mocsnik Marianna

1. A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban – kötetbemutató
(Berettyóújfalui, 2017. május 15.)
2. A Bihari Múzeum Évkönyve bemutatója
(Bihari Múzeum, 2017. május 18.)
3. Rhédeyek és Bocskaiak Biharban
(Turisztikai szakmai nap – Berettyóújfalui, 2017. május 20.)
4. Szolgáltatóbarát múzeum (Gyomaendrőd, 2017. május 24.)
5. BCC – Bihari Museum – angol nyelven
(Százhalombatta, 2017. augusztus 31.)
6. A reformáció 500. évfordulója
(Református templom – Berettyóújfalui, 2017. október 15.)
7. A zsinagóga tervezett kiállítása
(A Kulturális Örökség Napjai – Bihari Múzeum, 2017. szeptember 17.)
8. Kabos Endre, a vívás bajnoka – füzetbemutató
(Berettyóújfalui 2017. november 24., Nagyvárad 2017. december 15.)

Dr. Krajczárné Sándor Mária

1. A Berettyóújfalui Kir. Járásbíróság dolgozói (A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban c. konferencia – 2017. január 23.)
2. Egy bihari háziasszony feljegyzései (Néprajzos muzeológusok I. regionális találkozója, Nyíregyháza, Sóstói Múzeumfalui, 2017. április 24.)
3. Húsvét. Teszünk-veszünk, szorgoskodunk... Ötlebörze óvodapedagógusoknak (2017. ápr. 7.)
4. Berettyóújfalui templomai
(Turisztikai szakmai nap – Berettyóújfalui, 2017. május 20.)
5. A Bihari Múzeum Évkönyve bemutatója
(Bihari Múzeum, 2017. május 18.)
6. Bencze Lászlóné munkássága. Tudástár előadás-sorozat
(Bihari Múzeum, 2017. szeptember 14.)
7. A zsinagóga tervezett kiállításáról.
(Kulturális örökség napjai, Bihari Múzeum, 2017. szeptember 17.)

8. Berettyóújfalu Topotéka.
(Kutatók Éjszakája, Budapest Főváros Levéltára. 2017. szeptember 30.)
9. Berettyóújfalu Topotéka. (Múzeumok és a digitális kultúra – szakmai nap.
Déri Múzeum, Debrecen. 2017. október 9.)
10. Berettyóújfalu Topotéka. (Tudástár – Tanárok délutánja)

Szémánné Veres Gabriella

1. Jogi esetek a bihari irodalomban
(A jogszolgáltatás története konferencia, Berettyóújfalu, 2017. január 23.)
2. Sinka István, a fekete bojtár
(Csömör, Sinka István Városi Könyvtár, 2017. április 24.)
3. Kelet Népe folyóirat és múzeumpedagógiai füzet bemutatása. Tudástár
(Bihari Múzeum, 2017. május 11.)
4. Bihari remete – Bihari Robinson. Bessenyei György és Nadányi Zoltán
bihari éve (Turisztikai szakmai nap – Berettyóújfalu, 2017. május 20.)
5. Bihari Múzeum múzeumpedagógiai évnnyitó (2017. szeptember 20.)
6. Múzeumpedagógiai kiadvány és kiállítás összefoglalása. Tudástár.
(Bihari Múzeum, 2017. október 12.)
7. Nagy Imre virágai
(IX. Országos Múzeumpedagógiai Konferencia, Eger, 2017. november 9.)
8. Irodalmi évfordulók csapatépítő lehetőségei kis- és nagyközösségekben
(Regionális Szakmai Konferencia, Nyíregyháza, Jósa András Múzeum,
2017. november 23.)

Kállai Irén

1. Köszöntő – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
XXIII. Partiumi Honismereti Konferencia (Nagyvárad, Partium Egyetem
– 2017. szeptember 1.)
2. Bihari hímezések
(Turisztikai szakmai nap – Berettyóújfalu, 2017. május 20.)
3. Köszöntő – X. Bihari Diéta tudományos ülés (2017. december 7.)
4. A kismúzeumtól a kulturális központig – A Bihari Múzeum szerepe a
város és a térség kulturális életében című előadás – (Pulszky Társaság
Kismúzeumi Tagozatának szakmai napja a Marcali Múzeumban – Tu-
dományos intézmény vagy szolgáltató közösségi tér? „Kis” múzeumok
sokféle szerepben című konferencia – Marcali, 2017. október 5.)

2018-ban Berettyóújfaluban nem szerveztünk szakmai konferenciát, helyi szakmai napokon, illetve országos konferencián hét alkalommal tartottak előadást a kollégák a következők szerint:

1. Szémánné Veres Gabriella: az Arany János kiállítás múzeumpedagógiai hasznosításának lehetőségei. Szakmai nap. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum 2018. január 19.
2. Szémánné Veres Gabriella: Tehetséggondozás felzárkóztatás múzeumi lehetőségei. Szakmai nap. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum 2018. május 28.
3. Szémánné Veres Gabriella: Rejtély a múzeumban. Országos Múzeumpedagógiai Konferencia. Budapest, Mezőgazdasági Múzeum 2018. november 6.
4. Török Péter: Egy bihari elektronikus gyűjtőpont: www.biharkutatas.hu. XXIV. Partiumi Honismereti Konferencia. Érsemjén, 2018. augusztus 31–szeptember 2.
5. Török Péter: TOPOTÉKA Berettyóújfalun. Gyűjteménymenedzsment a közösségi múzeumban. Pulszky Országos Konferencia. Budapest, 2018. október 19.
6. Török Péter: Korreferátum Bagdi László: „Lehullottak a falevelek” – Magyarország az első világháborúban” című előadásához. „Csak egy nap a világ” 100 éve ért véget az I. világháború. Berettyóújfalu, 2018. november 21.
7. Török Péter: Korreferátum a Berettyóújfalu Topotékáról a Kulturális turizmus, helytörténet, attrakciófejlesztés platform keretében. Qulto Éves Szakmai Nap. Budapest, 2018. december 5.

Ismeretterjesztő előadásokat 2018-ban a következő kollégák az alábbi helyszíneken, rendezvényeken tartottak (zárójelben a résztvevők száma):

1. Bagdi László: „Csak egy nap a világ” – I. világháborús emléknep. (filmvetítés és előadás a diákok részére) Berettyóújfalu, 2018. november 21. (202 fő)
2. Bagdi László: „Lehullottak a falevelek” – Magyarország története az I. világháborúban. Berettyóújfalu, 2018. november 21. (20 fő)
3. Dr. Krajczárné Sándor Mária: Megemlékezés Bencze Lászlóné dr. Mező Judit népzene kutatóról – Joób Árpád Citerás Találkozó. Pocsaj, 2018. április 7. (40 fő)
4. Dr. Krajczárné Sándor Mária: „Magyarország legmodernebb kórháza” – A Gr. Tisza István Közkórház építéstörténete. 90 éves a Gróf Tisza István Kórház. Jubileumi ünnepség, 2018. október 26. (120 fő)

5. Szémánné Veres Gabriella: Az Arany-kiállítás és múzeumpedagógiai lehetőségeinek bemutatása. Szakmai nap, Hajdúsámson, 2018. április 16. (32 fő)
6. Kállai Irén: Közösségépítő Értékprogramok Biharban – Furtai Értéktarisznya I–II–III. és Mint(a) nagymamánál. Hajdúszoboszló, 2018. május 17. Népművelők Országos Konferenciája. (60 fő)

2017-ben megszerkesztettünk és kiadtunk két szakmai kiadványt. Dr. Krajczárné Sándor Mária szerkesztésében *A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII.* száma NKA Közgyűjteményi Kollégiuma támogatással jelent meg, s minden muzeológus kollégánk publikált egy-két cikket a kötetben. (1. kép)

1956 hőseire emlékeztünk a Bihari Múzeumban 2016. október 19-én. *Nagyszüleink harca értünk* címmel rendeztünk konferenciát az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójának tiszteletére. Az elhangzott előadásokból az '56-os Emlékbizottság pályázati forrásából konferenciakötet készült azonos címmel, melynek bemutatóját 2017. február 28-án tartottuk. (3. kép)

Ezen kívül a Megyeri-Pálffy Zoltán szerkesztette *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban* (Debrecen, 2017) kötetében három kollégánk is készített tanulmányt.

Évkönyvünk végre valóban évente jelenik meg. 2018-ban dr. Krajczárné Sándor Mária szerkesztésében *A Bihari Múzeum Évkönyve, XXIII.* tematikus különszáma került kiadásra, amely a Barcsay család életművével foglalkozik. Szintén az NKA Közgyűjteményi Kollégiuma támogatásával jelent meg, s minden muzeológus kollégánk publikált egy-egy cikket ebbe a számba is. (2. kép)

KIÁLLÍTÁSOK

Állandó kiállítás

Még 2011-ben sikerült korszerűsíteniünk *A táj és az ember – Herpálytól a faluvárosig* című állandó kiállításunk egyik termét TIOP-os pályázati forrásból, a 2003-ban elkészült, régi (1980-as) installációval felépített régészeti kiállítást. A 21. századnak megfelelő technikák alkalmazásával interaktívabbá tettük a látogatók számára. Azóta az állandó kiállításban felújítás, változás nem történt. 2018 nyarán a tervezett épületfelújítás miatt lebontásra került a 2003-ban készült két helytörténeti kiállítás, majd a cikk írásának idején lebontásra kerültek a néprajzi kiállítások is. Bízunk benne, hogy egy éven belül újra ki tudunk nyitni új állandó történeti és néprajzi kiállításokkal.

Időszaki kiállítások

Időszaki kiállításaink témaválasztásakor továbbra is a korábban megfogalmazott kettős cél vezérel bennünket. Egyrészt fontosnak tartjuk a helyi berettyóújfalui és bihari vonatkozású témák feldolgozását, helyi alkotóknak, művészeknek bemutatkozási lehetőséget adni. Másrészt más múzeumok népszerű kiállításait is igyekszünk az itteni múzeumlátogatók elé tárni.

2017-ben három saját és két kölcsönzött tárlatot az időszaki kiállítóteremben, illetve a nagyteremben is három időszaki kiállítást szerveztek kollégáink. Saját témájú kiállításainkat év elején Csarkó Imre kezdte, *Cserkészlet 110* címmel szervezett kiállítását 10 héten át láthatták a látogatók, majd a város napja előtt Korompainé Mocsnik Marianna kurátorságával *Bényi Árpád grafikai kiállítását* láthatták az érdeklődők négy héten át. Ősszel Szémánné Veres Gabriella szakmai munkájának köszönhetően készült el a „*Gyertek elő, szép regém van...*” – *Arany János balladaköltészete* c. kiállítás mely 15 héten át volt látható az időszaki kiállítóteremben. A nagyteremben ősszel három rendhagyó kiállítás követte egymást. Két hétig volt látható *A református Debrecen* című képeslapkiállítás Korompainé Mocsnik Marianna szervezésében. Októberben Kurcz Beatrix szervezésében *óvodapedagógusok alkotásaiból* nyílt kiállítás, s volt látható két hétig, s végül három hétig a Csarkó Imre szervezte *Alkossunk együtt!* c. középiskolások munkáiból készült tárlattal zárult. Mindhárom rendhagyó kiállításunk a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében valósult meg.

Két kiállítást fogadtunk be 2017 tavaszán. Csarkó Imre koordinálásával érkezett hozzánk és volt látható hét héten át a *Rákosi börtönei* című kiállítás a hódmezővásárhelyi Emlékpontból. (4. kép) A Múzeumok éjszakájára kölcsönöztük ki a budapesti Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum *A szépség és a reklám* című vándorkiállítását, mely Korompainé Mocsnik Marianna koordinálásával jutott el hozzánk, s a nyár folyamán 12 héten át volt látogatható. (5. kép)

A korábbi évekhez hasonlóan saját anyagunkból készült kiállításainkat a járás, illetve a megye területén könyvtárakban, kiállítóhelyeken, művelődési házakban bemutattuk 2017-ben is. A *Szemelvények a leventemozgalom történetéből* c. kiállításunkat Sárádon 2017. január 24. és február 24. között látta 300 fő (kurátor Csarkó Imre). A *Sinka István, a fekete bojtár* c. kiállításunk Berettyóújfaluban a Sinka István Városi Könyvtárban két hétig, Csömörön a könyvtárban tíz hétig volt látogatható. A két helyszínen összesen 350 fő látta a kiállítást. Ennek és a *Kelet Népe 80 – A Sebes-Körös partjától az Adler nyomdáig* című kiállításnak is a kurátora Szémánné Veres Gabriella volt.

Az utóbbi kiállítás Vésztőn két hétig, Biharugrán négy hétig volt látogatható, s 130 fő tekintette meg. A *Sárrét vízivilága* tablókiállítást Korompainé Mocsnik Marianna etnográfus négy héten át egy-egy napon Furta, Bakonszeg, Zsáka, Komádi, Biharke-resztes, Váncsod, Nagykereki, Bojt óvodáiban mutatta be összesen 293 óvodásnak. Csarkó Imre szervezésében a Cserkészet 110 c. kiállítást összesen 1020 fő látta, Komádiban 3 héten át, Püspökladányban 7 héten át, Esztárban 2,5 héten át, Csökmön 2 héten át, Furtán 2,5 héten át.

A 2018-as év a „*Gyertek elő, szép regém van*” – Arany János balladaköltésze-te című kiállítás utolsó néhány hetével kezdődött, mely időszak végén a Petőfi Irodalmi Múzeum Arany-busza is Berettyóújfaluba érkezett. Az egyik legsikeresebb kiállításunkat 622 fő látta a Bihari Múzeumban, majd elindult vándorútra. (6. kép) Szémánné Veres Gabriella szervezésében 12 településen 3731 fő látta. (Ebes: 2018. március 15.–április 15., Hajdúsámson: 2018. április 16.–május 31., Konyár: 2018. június 4–29., Körösladány: 2018. július 2.–augusztus 3., Csökmő: 2018. augusztus 6–30., Nagykereki: 2018. szeptember 3–21., Furta: 2018. szeptember 24.–október 5., Bakonszeg: 2018. október 9–13., Komádi: 2018. október 19.– november 2., Zsáka: 2018. november 5–16.)

Második időszaki kiállításunkat 2018. február 22. és 2018. március 17. *IKSZ – Történetek a bőrdnából* címmel 76 fő látta. Ez a tárlat a skanzenes mintaprojekt részeként készült el, középiskolás diákok segítségével, amelynek egy részét később a berettyóújfalui Arany János Gimnáziumban is bemutatták. A kiállítás kurátora és a projekt szakmai vezetője Korompainé Mocsnik Marianna volt.

Harmadik időszaki kiállításunk kurátora Kállai Irén volt. A „*Félezer év térképei*” című kiállítást, mely a Magyar Ferences Rendtartomány, a Szeged-Csanád Egyházmegye könyvtáraiból Tirts Tamás jórészt saját magángyűjteményéből állított össze, s 2018. március 23. és május 31. között 372 fő látta az időszaki kiállítóteremben.

Dr. Krajczárné Sándor Mária szervezésében *Hajdú-Bihar megye olimpijonjai* címmel 2018. november 5. és december 15. között bemutatott, a Hajdú-Bihari Sporttörténész Egylet tablókiállítását 486 látogató tekintette meg.

Csarkó Imre 2018. május 11.–május 31. között „*Cserkészet 110 – Szemelvények a 110 éves cserkészmozgalom történetéből*” című kiállítását Létavértesen 45 fő tekintette meg. (7. kép)

Szémánné Veres Gabriella „*Sinka István a feketebojtár*” című kiállítását, Vésztőn 2018. március 19. és április 20. között összesen 650 fő látogatta meg.

A hónap műtárgya kiállítási sorozatunkat 2017-től a honlapunkon folytattunk hónap, később *A hét műtárgya* néven.

Az állandó kiállításainkhoz és az időszakos kiállítások nagy részéhez is dolgoztunk ki múzeumpedagógiai foglalkozásokat a különböző korcsoportok számára. Nálunk is csökkent a kiállításra érkező múzeumlátogatók száma, de szerencsére többszörösére emelkedett a múzeumpedagógiai foglalkozásaink és az azokon részt vevők száma is. Nemcsak a diákok és óvodáscsoportok látogatják egyre többen a Bihari Múzeum foglalkozásait, hanem folyamatosan nő a rendezvényeink látogatóinak száma, 2018-ban kevesebb rendezvénnyel nagyobb látogatottságot értünk el mint 2017-ben. Sokkal hatékonyabb volt szervezőmunkánk.

LÁTOGATÓI STATISZTIKA	2017		2018	
	db	fő	db	fő
Teljes árú jegyet váltók (2017-ben múzeumpedagógiai jegyet váltókkal együtt)		650		4
Kedvezményes jeggyel belépő		730		122
Ingyenes (látogató, projektek, rendezvények közönsége)		15 651		9 012
Tárlatvezetések száma	26	438	19	497
Múzeumi foglalkozások/órák száma	151	4 046	160	5 441
– ebből óvodai, iskolai oktatást segítő	141	3 839	153	4 817
– ebből szabadidős, szakkör, vetélkedő, tábor	10	207	7	624
Egyéb múzeumi rendezvények	88	3 811	56	2 650
– ebből civil szervezeti és baráti körű esemény	4	71	24	293
– nagyrendezvények (MŐF, Múzeumok éjszakája stb.)	68	3 095	25	1 805
– tudományos rendezvények, előadások	16	645	7	552
ÖSSZES rendezvény / látogatószám	265	8 295	235	8 588

Az „*Iskolabarát múzeum*” megvalósítása érdekében a helyi oktatási intézményekkel már 2008 óta együttműködési szerződéseket kötöttünk, melyet 2009–2013 között a sikeres európai uniós pályázatainkkal még tovább is fejlesztettünk. Bár már a három európai uniós pályázatunk fenntartási időszakait is befejeztük, de ez a szoros kapcsolat a helyi és a térségi iskolákkal, óvodákkal azóta is folyamatos. Ár-érték arányban megfelelő, sokszínű, folyamatosan továbbfejlesztett és megújuló programjainkat szívesen kéri mind az óvónők, mind a tanítónők, a tanárok és az iskolaigazgatók.

A Klebelsberg Központ Berettyóújfalui Tankerületi Központ és személy szerint Kapornai Judit igazgatónő támogatja az iskolákat abban a törekvésükben, hogy minél többször hozzák diákjaikat múzeumba, így a palettán zászlóshajóként működő Bihari Múzeumba is. Mivel a Tankerületi központban 2017-től már anyagi forrásokat is biztosítanak az iskolások múzeumlátogatására, múzeumpedagógiai programokon részvételére – tanévente és járásonként ezer-ezer diák múzeumi foglalkozáson részvételére – ezek a programigénylések, érdeklődések jól kimutathatók a Bihari Múzeum látogatói statisztikáiban és múzeumpedagógiai bevételeiben is. 2018-tól a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ kiemelt pályázatában¹¹ a KultúrBónusz kísérleti programba is be tudott kapcsolódni intézményünk. A Bihari Múzeum Utazó múzeum programjával a saját megyénkben és az Észak-Alföld régióán kívül, az Észak-Magyarország régió több településére, pl. Heves megyébe is eljutott intézményünk több város és kistépelülés iskoláiba, pl. népi játékos mozgásos és irodalmi múzeumpedagógiai programjainkkal. A program 2019. év végéig tart, de már eddig is közel ezer diákot értünk el e két régióban utazó múzeumpedagógiai foglalkozásainkkal.

KÖZMŰVELŐDÉS

A korábbi évtizedhez hasonlóan az elmúlt két évben is igen nagy hangsúlyt fektettünk a közművelődési munkára, az időszaki kiállításokra, a múzeumpedagógiai foglalkozásokra, az oktatótérben és a kiállításokban megtartott, valamint a vidéki iskolákba, településekre kihelyezett múzeumpedagógiai programokra és a nagyrendezvényekre. Múzeumpedagógiai foglalkozásaink, óráink, illetve komplex programcsomagjaink minden korosztály számára elérhetőek, folyamatosan frissülnek, megújulnak, s új tematikákkal kiegészülnek.

Múzeumpedagógiai, közművelődési kiadványok

2015-ben létrehoztunk egy új kiadványsorozatot *Bihari értékek – a Bihari Múzeum múzeumpedagógiai füzetei* címmel, melynek első öt kötete 2016. év végéig meg is jelent.

2017-ben tovább bővül a sorozat, a *Bihari értékek* múzeumpedagógiai füzet-sorozatunk 6–9. számai jelentek meg az év folyamán a munkatársak munkájaként a következő témákban: Csarkó Imre: *Cserkészlet*, Szémánné Veres Gabriella: „*Gyertek elő,*

¹¹ EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001. számú kiemelt projektje

szép regém van” – Arany János balladaköltészete, Korompainé Mocsnik Marianna: Amiről a Sárrét mesél... óvodásoknak szóló rajzos foglalkoztatófüzet, dr. Krajczárné Sándor Mária – Kecse Gabriella: Olimpia: az olajágtól a tölgyig – Kabos Endre, a vívás bajnoka címekkel.

A Bihari Múzeumért Alapítvány támogatásával évek óta a Bihari Múzeum könyv-
jelzős naptárát sikerül két-három ezer példányban megjelentetni, amely a foglalkozá-
sok és egyéb játékok ajándékként is szolgál. Minden év elején májusra már megjele-
nik a következő évi naptár, melyen a családi programok és a kiemelt programunk, az
alapítványunk által is támogatott múzeumok éjszakája is jelölve van. A naptár egyben
alapítványunk 1%-os kampányának része, s eljut nemcsak a berettyóújfalui, hanem a
bihari látogatókhoz is.

Családi múzeumi délutánok

A több mint tíz éves múlttal rendelkező programsorozatunkat minden hónap har-
madik szombatján rendeztük meg 2017-ben is, 12 alkalommal összesen 211 fő rész-
vételével.

Ezen a szombati napon 10–16 óráig díjtalanul látogatható a múzeum, s a 14 órától
kezdődő programra részvételi díj befizetése nélkül jöhettek a családok. Sajnos egyre
kevesebben jöttek, elfáradt ez a program, többször előfordult, hogy csak a dolgozók
és azok családtagjai vettek részt az eseményen. Az alacsony részvételhez biztosan
hozzájárult az is, hogy az Alkotóházban a Bihari Népművészeti Egyesület pályáza-
ti forrásból gyakran kéthetente szombaton délelőttönként kézműves foglalkozásokat
szervezett. 2018-tól emiatt már nem is szerveztük meg a programot. Az épület felújí-
tása után, az új állandó kiállítások megismertetésére megtaláljuk majd azt a program-
formát, módszert, amivel újra elérhetjük a családokat egy-egy hétvégi egy-két-három
órás programra

Helytörténeti vetélkedők

A Berettyóújfalui története című helyi általános iskolás és a *Biharország története*
című térségi középiskolás helytörténeti vetélkedőre minden év májusában, a múzeumi
világnap és a város napja körüli időszakban kerül sor. Minden évben valamilyen aktu-
ális évforduló, vagy jeles bihari személyiség évfordulója adja a témát. Ezeket a meg-
mérettetéseket már 20 éve rendezi meg az intézmény a civil szervezetek segítségével.
Az általános iskolások 2017-ben Arany János, míg 2018-ban O'sváth Pál életéből és
munkásságából mérték össze tudásukat. (8. kép) A középiskolások témája 2017-ben a
reformáció, míg 2018-ban a Holnaposok voltak. Ez utóbbi vetélkedő helyszíne Nagy-
váradon az Ady Múzeum volt. (9. kép)

Múzeumok éjszakája

A Bihari Múzeum 2005-től csatlakozott először a Múzeumok éjszakája országos rendezvényhez, s azóta egyre nagyobb látogatószámot produkál az esemény. A kezdeti 50 főtől elértük, sőt több esetben meghaladtuk az 500-600 fős látogatószámot is. 2017-ben az időszaki kiállításunk, a Magyar Kereskedelmi és vendéglátóipari Múzeum *A szépség és a reklám* című vándorkiállításához kapcsolódott a program, kevesebb civil és helyi partner bevonásával. A június 24-én megszervezett eseményre 245 fő volt kíváncsi. (10. kép) A programot elemezve, értékelve, illetve a 2018 nyarára tervezett felújítás munkálatok tervezett kezdése, valamint a szakmai vezetés nyári váltása miatt is, 2018 tavaszán úgy döntöttünk, hogy egy évet kihagyunk s nem tartunk Múzeumok éjszakája rendezvényt, hanem lehetőséget biztosítunk a munkatársainknak arra, hogy más intézmények éjszakai programjait tanulmányozzák, részvételükkel szerezzenek ötleteket, tapasztalatokat 2018-ban.

Bihari Múzeumpedagógiai Évnyitók

Nagyobb szabású múzeumpedagógiai évnyitót először 2011. augusztus végén a TÁMOP 3.2.11.-es projektünk záróeseményeként rendeztünk, majd 2012-ben már pályázati forrás nélkül is megvalósítottuk augusztus végén. 2013 óta pedig minden szeptember végén vagy október elején vártuk a pedagógusokat, korábban csak a város és a Berettyóújfalui járás, 2016-ban már a szomszédos, derecskei járás pedagógusait is. 2018. szeptember 20-án már a 10. Bihari Múzeumpedagógiai Évnyitót szerveztük meg a Klebelsberg Központ Berettyóújfalui Tankerületi Központtal együttműködésben, amelyet az városunk egyik legújabb közösségi terében, a Bodorka Népmesepontban tartottunk.

Múzeumok Őszi Fesztiválja

Mindkét évben – ahogy a kezdetek óta mindig – csatlakozott a Bihari Múzeum az októberi országos rendezvénysorozathoz. Rendhagyó időszaki kiállítások óvónők munkáiból s középiskolások alkotásaiból, helytörténeti emlékhelyekre kerékpártúrák, rajzos és kézműves családi programok, szakmai találkozók adják a fesztivális programjaink gerincét évről évre. 2017-ben az őszi fesztiválunk hét eseményén összesen 895 fő, míg 2018-ban öt eseményen 330 fő vett részt. (11. kép)

Tudástár – Szabadegyetem mindenkinek

Korompainé Mocsnik Marianna 2016-os kezdeményezésére és hathatós szervezőmunkájának köszönhetően 2017-ben is folytatódott az előadás-sorozat a Bihari Múzeumban minden hónap harmadik csütörtök délutánján, melynek során a muzeológus kollégák vagy külső felkért előadók tartottak 1-1,5 órás ismeretterjesztő előadásokat. 2017-ben az összesen 12 alkalmon 261 fő vett részt. 2018-ban már nem folytatódott ez a sorozat mivel a művelődési házban a közel egy időben indult Biharországi esték sorozat egyre nagyobb látogatottságot ért el. Viszont Szémánné Veres Gabriella kollégánknak a *Sinka István, a fekete bojtár* című előadásával még Csömörrre is meghívták a kiállításunk közművelődési kísérőprogramjaként.

Állandó közművelődési programjaink már közel 20 éve a városi nagyrendezvényeken való megjelenés: múzeumi sátor a városi majálison, a májusi városnapon családi múzeumi délután programjának megszervezése. Több mint 10 éve minden októberben a bihari értékeket bemutató Bihari Számadó Napok rendezvényen a városi sportcsarnokban is folyamatosan megjelenik a múzeumi stand.

2015–2018 között négy éven át csatlakoztunk az Ars Sacra Fesztiválhoz egy-egy programunkkal és újra részt vettünk a Kulturális Örökség Napjai országos rendezvénysorozatban is.

2017-ben Korompainé Mocsnik Marianna szervezésében ismét elindult a *Segítünk, hogy segíthess!* 8 hónapos önkéntes képzési programunk melynek végén három fő kapott tanúsítványt.

Minden évben számos könyvbemutatót rendeztünk, amelyeken nemcsak saját kiadványainkat mutatjuk be. Kabos Endrére való megemlékezések sorozata is 2016-ban egy könyvbemutatóval kezdődött, s 2017-ben a Sinka István Város Könyvtárral közös szervezésben emléknappként folytatódott. 2018-ban már Nagyváraddal is közös programot szerveztek a múzeum munkatársai dr. Krajczárné Sándor Mária vezetésével.

2018-ban új rendezvényként novemberben 21-én az első világháborúra is „Csak egy nap a világ” címmel városi emléknappal emlékeztünk, melyet szintén a Bihari Múzeum munkatársai szerveztek és valósítottak meg.

Mivel a Skanzen Múzeumi Oktatási és Módszertani Központjának két Hajdú-Bihar megyei koordinátora is Berettyóújfaluban dolgozott, számos MOKK-os rendezvényt, megyei és járási múzeumi szakmai napot, információs napot, IKSZ-börzét és egyéb eseményt szerveztek a Bihari Múzeumba Kállai Irén és Korompainé Mocsnik Marianna megyei múzeumi koordinátorok a két év alatt. (12. kép) 2018. május 28-án

az erdélyi tanulmányútjuk kezdeteként Berettyóújfaluban fogadtuk az országos koordinátori hálózat megyei múzeumi koordinátorait és a MOKK vezetőségét. Bemutattuk a Bihari Múzeumot, kiállításait, múzeumpedagógiai és közművelődési tevékenységét.

A Bihari Múzeum Török Péter kezdeményezésére részt vett 2017-ben az első Levéltári Pikniken Budapest Főváros Levéltárában, mint a Berettyóújfalú Topotéka üzemeltetője. 2017-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében, a Múzeumi Majálison és ugyanebben az évben Békéscsabán, a Múzeumok juniálisán is bemutattuk intézményünket, kiállításainkat, kiadványainkat, programjainkat.

Egyhetes bejárós történelmi táborokat 2017-ben hármat is rendezett az intézmény, kettőt a Bihari Múzeumban, egyet Zsákán, a Rhédey-kastélyban 10-20 diák részvételével. (13. kép)

2017-ben és 2018-ban is a Bihari Múzeum Baráti Körével közösen, dr. Krajczárné Sándor Mária vezetésével rendeztük meg a 41. és 42. Bihari Honismereti Táborunkat. Nincs az országban még egy ilyen bentlakásos, múzeumi, szakmai tábor, amely több mint 40 éve folyamatosan működik 25-40 diákkal több mint húsz éve határon túli résztvevőkkel is.

Még 2014-ben *Itthon vagy! – Magyarország, szeretlek!* országos programhoz is csatlakozott a Bihari Múzeum, ennek kapcsán ugyan a programban már hivatalosan nem veszünk részt, de azóta is, 2017-ben és 2018-ban is szeptember 23-án vagy ahhoz közel eső napon a Kádár vitéz szobrának koszorúzása mellett valamilyen foglalkozást is tartunk az iskolás csoportok számára Kádár vitéz életéről. (14. kép)

Még 2015-ben a méhészekkel is együttműködve együtt rendeztük meg a Méhésztalálkozót. Mézszentelés, mézlovagok felvonulása, méhészeti eszközök kiállítása, rajzpályázat, mézkóstoló és vásár is része volt a Mihály-napi múzeumi programnak. Ez a program azóta kinőtte a múzeum kereteit, folyamatosan megrendezésre kerül a művelődési házban, s hagyományos jeles városi eseménnyé vált, s minden szeptember utolsó szombatján az egyre nagyobb eseményre már külföldről is érkeznek mézlovagok Berettyóújfaluba.

Évek óta, de különösen a mintaprojekt idejétől egyre több helyen a járásban is bemutatkozik a múzeum tablókiállításokkal, bemutatókkal, ki- és felpróbálható műtárgymásolatokkal, népi játékokkal, érdekes kézműves foglalkozásokkal, játékos feladatlapokkal, rejtvényekkel falunapokon vagy iskolai óvodai gyereknapokon, más nagyobb rendezvényeken is. Furtán 2018-ban három alkalommal – Húsvétolón, gyermeknapon, juhásztalálkozón –, Zsáka hittantáborában, Nagyrábén a Sárrét Íze fesztiválon, Pocsajban a Lecsó-fesztiválon, Nagyváradon a Szacsavay Imre Általános

Iskola különböző vetélkedőin, és egyéb rendezvényein, helyben a Tájak-Házak-Ízek fesztiválon, a Megyei Népfőiskola és több óvoda, iskola gyermeknapján, illetve iskolai hetében vettünk részt kihelyezett programjainkkal.

Az iskolai közösségi szolgálat évek óta elérhető a középiskolás diákok részére, a Bihari Múzeum folyamatosan biztosítja a lehetőséget az 50 órás közösségi szolgálat teljesítéséhez. Jelenleg több mint 15 középiskolával van együttműködési szerződésünk most már Berettyó Kulturális Központként. Kurcz Beatrix közösségi koordinátor szervezi az egész BKK valamennyi egységébe az önkéntes diákokat az egyes egységek igényeinek megfelelően.

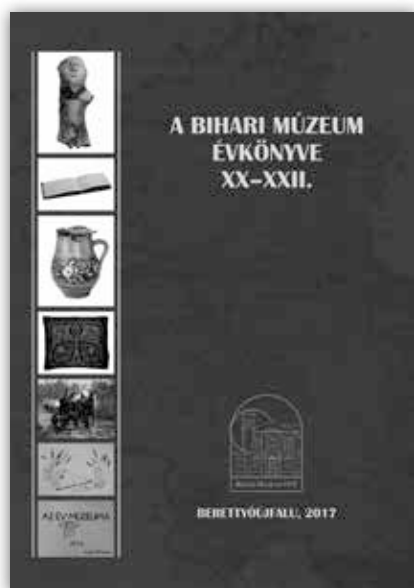
A fenti gazdag összefoglaló bizonyítja, hogy a 2018-ban 44 éves Bihari Múzeum jelentős muzeális intézmény, nemcsak városában, térségében, de országosan is ismert. Múzeumunk a lelkes kollégákkal, a segítőkkel, önkéntesekkel, a településeken dolgozó partnerekkel nagyon hatékony forrásfelhasználással látványos eredményeket ért el. Programjainkkal biztosítottuk közel a fél megye területén a kulturális javakhoz való széles körű hozzáférést, és erősítettük mindenütt a szakszerűség igényét, egyúttal pedig az iskolabarát és látogatóbarát szemléletet.

IRÉN KÁLLAI

**New goals, new ways and new people –
Activities of Bihari Museum in 2017 and 2018**

In 2017 and 2018 the Bihari Museum continued the enlargement of its collections. Significant developments were made in digitisation and works related to the collections, and the Museum's assignments of community culture were very successful. Irén Kállai, former Head of the Museum and Director of Berettyó Cultural Center established on February 1, 2016 reviews the performance of the last two years of the institution operating as a part of the new organisation.

KÉPMELLÉKLET

1. kép. *A Bihari Múzeum Évkönyve, XX–XXII.*
címlapja

2. kép. *A Bihari Múzeum Évkönyve, XXIII.*
címlapja

3. kép. *1956 – Nagyszüleink harca értünk c.*
kötet címlapja

4. kép. „Nyomozós” családi délután a Rákosi börtönei c. kiállításban

5. kép. Családi múzeumi délután A szépség és a reklám c. kiállításban 2018

6. kép. „Gyertek elő, szép regém van” – Arany János balladaköltészete c. kiállítás a furta könyvtárban 2018 szeptemberében

7. kép. Cserkészzet 110 – Szemelvények a 110 éves cserkészmozgalom történetéből c. vándorkiállítás megnyitója Létavértesen, a Rozsnyai Gyűjteményben 2018. május 11-én

8. kép. Az általános iskolás vetélkedő résztvevői, 2018

9. kép. Vetélkedő a Holnap c. irodalmi antológia költőiről a nagyváradí Ady Múzeumban

10. kép. Divatbemutató a Múzeumok éjszakáján, 2017-ben

11. kép. Kerékpártúra a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében, 2018

12. kép. IKSZ-börze, 2017

13. kép. A barokk tábor résztvevői, 2017

14. kép. Kádár vitéz-emléknap, 2017

15. kép. Búcsú a régi állandó kiállítástól – a furtai gazdasszony, a szerzetes, Nyíri István országgyűlési képviselő, Nadányi Zoltán műszája, Fráter Lászlóné és a sárréti pákász szerepében a Bihari Múzeum dolgozói (2018. május 26.)

